

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

<https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.08>

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ  
в умовах довготривалої війни**

*Експертно-аналітична доповідь*

Київ- 2024

**Економічна безпека України в умовах довготривалої війни. Експертно-аналітична доповідь. К.: НІСД, 2024 – 71 с. – <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.08>**

Експертно-аналітичну доповідь присвячено дослідженню трансформації викликів і загроз економічній безпеці України в умовах довготривалої війни. Доповідь складається з інтерпретації оцінок, отриманих під час здійсненої Національним інститутом стратегічних досліджень у 2024 р. Третьої хвилі експертного опитування, а також підсумків власних системних досліджень, які розкривають чинники стабілізації економічної безпеки у 2023–2024 рр. й умови для її зміцнення у 2025–2027 рр.

Доповідь адресована державним службовцям, експертам, дослідникам, підприємцям й бізнес-лідерам та всім зацікавленим у поглибленні розуміння генези системи новітніх ризиків для економічної безпеки держави.

**Авторський колектив:**

Базиліук Я. Б., к.е.н. (керівник); Белашов Є. В.; Власенко Р. В., к.держ.упр.; Гейко Т. Ю.; Гладких Д. М., д.е.н.; Давиденко С. В., к.е.н.; Дешко А. Л.; Жаліло Я. А., д.е.н.; Жураковська Л. А.; Завгородня С. П., к. держ. упр.; Касперович Ю. В., к.е.н.; Коваль О. П., д.е.н.; Малиновська О. А., д.держ.упр.; Олійник Д. І., д.е.н.; Покришка Д. С., к.е.н.; Прокопій Д. А.; Русан В. М., к.е.н.; Собкевич О. В., д.е.н.; Шемаєва Л. Г., д.е.н.; Яценко Л. Д.

За загальною редакцією д.е.н. Я. А. Жаліла

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
МЕТОДОЛОГІЯ .....	6
1. КЛЮЧОВІ ЗНАХІДКИ.....	9
2. ТРАНСФОРМАЦІЯ РИЗИКІВ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДОВГОТРИВАЛОЇ ВІЙНИ .....	18
<b>2.1. Забезпечення макроекономічної безпеки .....</b>	<b>18</b>
<b>2.2. Забезпечення виробничої безпеки .....</b>	<b>26</b>
<b>2.3. Забезпечення фінансової безпеки .....</b>	<b>30</b>
<b>2.4. Забезпечення зовнішньоекономічної безпеки .....</b>	<b>39</b>
<b>2.5. Забезпечення інвестиційно-інноваційної безпеки .....</b>	<b>46</b>
<b>2.6. Забезпечення соціальної безпеки .....</b>	<b>51</b>
<b>2.7. Забезпечення продовольчої безпеки.....</b>	<b>60</b>
ВИСНОВКИ.....	65
ДОДАТОК.....	70
СКЛАД ЗАГРОЗ ЖОВТОЇ ЗОНИ: ТОЧКИ УРАЗЛИВОСТІ ТА ТОЧКИ СТІЙКОСТІ у 2024 році .....	70

## ВСТУП

**Економічна безпека України зазнає відчутних трансформацій в умовах довготривалої війни.** Пройшовши етап стабілізації та адаптації до перших шоків повномасштабного вторгнення, національний економічний механізм почав поступовий перехід до економіки воєнного часу. Це обумовлює як обережні оптимістичні прогнози експертів стосовно економічного відновлення, так і нові виклики та загрози економічній безпеці держави.

У 2024 р. виклики і загрози економічній безпеці пов'язуються насамперед із безпосереднім деструктивним впливом воєнних дій для економічного розвитку (зокрема: фізичними руйнуваннями основних засобів та економічної інфраструктури, неможливістю здійснювати економічну діяльність в умовах воєнних дій на локальних напрямках; ракетно-дроновими атаками та ін.), нестачею кваліфікованої робочої сили, а також ймовірним збільшенням макроекономічних диспропорцій. На тлі невизначеності у розмірах завданих війною збитків та можливостей їх компенсації, **часові та фінансові перспективи відновлення економічного потенціалу у багатьох сферах діяльності залишаються серед основних проблем економічної безпеки України.**

**Збитки, завдані війною, продовжують збільшуватись.** Згідно зі спільно підготовленою групою Світового банку, Єврокомісією та ООН (у період з 24.02.2022 р. по 31.12.2023 р.) «Швидкою оцінкою завданої шкоди та потреб на відновлення» (RDNA3<sup>1</sup>) вартість післявоєнного відновлення в Україні за станом на кінець 2023 р. склала 486 млрд дол. США. Найбільш постраждалими є житловий сектор, транспорт, торгівля та промисловість, енергетика і сільське господарство. У регіональному вимірі найбільші руйнування зосереджені в Донецькій, Харківській, Луганській, Запорізькій, Херсонській та Київській областях. За оцінкою RDNA3, пряма шкода від великої війни становить майже 152 млрд дол. США.

**У цілому, в 2023 р. стан економічної безпеки держави стабілізувався, хоча затяжна війна й погіршила можливості економічного зростання та посилила залежність національної економіки від зовнішніх джерел розвитку.** Збитки, завдані війною, не дозволили у 2023 р. досягти довоєнного рівня реального ВВП, останній склав 75 % показника 2021 р. Водночас економічне зростання України у 2023 р. склало 5,3 % (Держстат), що дещо перевищило попередні прогнозні очікування й дозволило зафіксувати впевнену стабілізацію стану та послаблення більшості ризиків для економічної безпеки у період після повномасштабного вторгнення. Для досягнення довоєнних обсягів реального ВВП національній економіці знадобиться 6–7 років щорічного зростання на рівні 5 %. Зокрема, за базовими прогнозами МВФ, реальний ВВП у 2027 р. складатиме 90,5 % від його обсягів 2021 р. При цьому, у зазначених прогнозних темпах зростання та за міжнародної допомоги держава здатна підтримувати певне «виживання», яке **не орієнтоване на вирішення для економіки завдань стратегічного порядку. Відтак країна потребує суттєвішого збільшення інвестиційних вкладень, а також інших антикризових й довгострокових дій.**

---

<sup>1</sup> UKRAINE. Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3). February 2022 – December 2023. February 2024, the World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. URL : <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099021324115085807/pdf/P1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a.pdf>

Стабілізація ситуації в економіці України протягом 2023 р. створила підґрунтя для поживлення внутрішнього споживчого попиту. **Втім, його динаміка залишається ще низькою, і значною мірою підтримується соціальними витратами держави, та не є наслідком стійкого зростання доходів населення від поліпшення економічної активності в країні.** При цьому значна частка такого фінансування забезпечувалася через надання Україні міжнародної фінансової підтримки з боку країн-партнерів на цілі підтримки Державного бюджету. **Поступовому відновленню внутрішнього споживчого попиту у 2023 р. сприяли позитивні зміни у сфері зайнятості, спостерігалось динамічне зростання попиту на робочу силу в Україні.**

Підтримка макроекономічної стабільності, збереження прийнятної інвестиційно-інноваційного й виробничого розвитку, а також відновлення динаміки соціального розвитку залишаються важливими завданнями для мінімізації ризиків економічної безпеки України.

**Демографічні та соціальні деформації зумовлюють найбільші ризики для економічної безпеки України.** Обмежені можливості відновлювати та накопичувати соціальний капітал мають значні негайні та відкладені ефекти, які погіршують стан економічної безпеки навіть за умови відсутності воєнних ризиків. Водночас, попри збереження тенденцій, характерних для 2022 р. (зокрема, стосовно обмежених можливостей держави виконувати соціальні зобов'язання та підтримувати всі вразливі категорії населення), відбувається певне відновлення від шоків війни та подальша стабілізація складників соціальної системи, яка, втім, не є оптимальною. **Насамперед, це стосується демографічних змін та міграційних процесів.** При цьому посилюються спроби віднайти стійкішу модель соціальної підтримки, яка б ефективно сприяла збереженню людського капіталу.

**У 2023 р. порівняно з попереднім роком дещо поліпшилися оцінки стану фінансової безпеки, водночас загальні очікування не дозволяють переважній більшості загроз залишити середньо-високу зону ризику.** У сфері державних фінансів джерелами ризиків залишаються: стан державного боргу, дефіцит бюджету; втрати від податкових і митних надходжень; стійкість пенсійної системи, а також недофінансування окремих статей видатків бюджету внаслідок обмеженості фінансових можливостей держави. При цьому експерти оптимістично ставляться до можливостей банківської системи та заходів НБУ для забезпечення фінансової стабільності й, відповідно, не змінили думки про помірність ризиків стосовно інституційної спроможності банківської системи та непрацюючих кредитів.

Збереження обмежень для зовнішньої торгівлі, триваюча інвестиційна криза і загрози для розширення виробничого потенціалу промисловості, особливо її переробного сегменту, закладають значні ризики для стабілізації економічної безпеки в умовах довготривалої війни. **Подолання дисбалансів зовнішньої торгівлі,** які склалися внаслідок критичного ураження експортних можливостей, вимушеного збільшення імпорту, а також суттєвого збільшення негативного впливу зовнішніх факторів (блокування логістичних шляхів) потребує створення пакету системних дій щодо підтримки експортної діяльності та зміцнення стійкості ланцюгів постачання, зокрема стратегічно важливих товарів. Це дозволить поліпшити зовнішньоекономічний компонент економічної безпеки у середньо- і довгостроковій перспективі.

**У 2023 р. вдалося започаткувати відновлювальний тренд у промисловості,** що стало можливим завдяки попиту на внутрішньому ринку, зокрема на продукцію для потреб ЗСУ та для інфраструктурного відновлення країни, поліпшенню забезпечення електроенергією споживачів, релокації виробництва, лібералізації зовнішньої торгівлі, диверсифікації шляхів експорту українських товарів. Для закріплення позитивних змін та **поліпшення стану виробничої безпеки в умовах повномасштабної війни** важливими є продовження адаптаційних змін, подолання існуючих проблем та обмежень, масштабування ефективних стратегій та практик підприємств щодо подолання кризи, викликані війною, а також пристосування до нових умов діяльності.

**В умовах збереження високих воєнних ризиків загрози у сфері продовольчої безпеки залишаються відчутними і не втрачають актуальності.** Через бойові дії знищується родючий ґрунтовий шар на значній площі сільгоспугідь, наслідком чого стає збільшення частки земель, непридатних для використання, і, відповідно, зниження обсягів виробництва значущих видів сільськогосподарської продукції. Окрім цього, постійні обстріли виробничої та логістичної інфраструктури зберігатимуть і в подальшому високі ризики руйнування інфраструктури виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, а також погіршення забезпеченості сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними засобами через брак фінансових ресурсів. **Водночас, найсуттєвішою загрозою продовольчій безпеці, яка зберігатиметься і в майбутньому, є посилення дефіциту трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві.**

**Через відсутність прогнозованого терміну завершення війни, розв'язаної РФ, не можливо сформувати вичерпний перелік викликів і загроз економічної безпеки України.** Серед нових ризиків поширення випадків блокування вільного транскордонного руху товарів з України до країн ЄС через страйки або за рахунок запровадження дискримінаційних односторонніх обмежень є специфічним і складно прогнозованим ризиком економічної безпеки. **Посилення зовнішньої нестабільності, пов'язане з потенціалом розширення бойових дій, може призвести зокрема до значного напруження у ланцюгах постачання для більшого кола країн-партнерів України й спричинити ширший негативний вплив на значну кількість економічних процесів для України.**

Окрім цього, **специфічними потенційними ризиками**, які можуть впливати на довгострокову економічну безпеку України й варті для подальшого врахування є: *посилення конкуренції за корисні копалини та необхідність брати до уваги цей контекст для посилення стійкості й функціонування вітчизняних галузей видобування та обробки, а також ланцюгів постачання критично важливих товарів та ресурсів; екстремальні погодні явища, які загострюють проблеми продовольчої безпеки, водопостачання та логістики, що призводить до міграції, і на які доцільно зважати у визначенні пріоритетів продовольчої та економічної безпеки держави; значна залежність України від обсягів та періодичності надходження міжнародної допомоги, що ускладнює можливості для реалізації стратегічних пріоритетів держави; ризики для безпеки та стабільності, пов'язані із нестачею контролю технологій зі штучним інтелектом, котрі варто визначити для пріоритетних дій для захисту економічної безпеки у сфері цифровізації.*

**У 2024 р. було досліджено ризики для економічної безпеки у поточному році та здійснено форсайт-аналіз на 2025–2027 рр., завдяки чому центр дослідження переміщено відповідно до умов довготривалої війни.**

## **МЕТОДОЛОГІЯ**

1. Національний інститут стратегічних досліджень у 2024 р. здійснив **Третю хвилю дослідження експертної думки стосовно поточних (2024 р.) та середньострокових (2025–2027 рр.) ризиків для економічної безпеки в умовах довготривалої війни**, яке базувалося на кабінетних дослідженнях та експертних опитуваннях. Також оцінено готовність системи забезпечення економічної безпеки України до ризиків у 2024 р. та управління ними в умовах довготривалої війни.

2. Дослідження включало компоненти:

**2.1. Формування карти ризиків на основі експертного опитування профільних експертів** у спосіб визначення кожним експертом ступеня впливу та ймовірності настання кожного виклику та загрози за складниками економічної безпеки у 2024 р. (перелік для оцінювання ідентичний опитуванню Другої хвилі).

Перелік визначено з урахуванням принципів репрезентативності (включені показники, які визначені Стратегією економічної безпеки України на період до 2025 року, затвердженою Указом Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021, а також інші, визначені експертами, що мають суттєвий вплив на рівень економічної безпеки), достовірності та регулярної доступності інформації).

На визначені Стратегією п'ять складових економічної безпеки (фінансова, виробнича, зовнішньоекономічна, інноваційно-інвестиційна та макроекономічна безпека) мають значний вплив чинники, які, зокрема, формуються у сферах продовольчої та соціальної безпеки, і їх ігнорування чи неповне врахування може спотворювати якісну оцінку стану економічної безпеки, призводити до виникнення неузгодженості при формуванні державних політик. Тому до переліку оцінювання загроз було додано відповідні компоненти.

Карта ризиків побудована на основі експертного опитування профільних експертів у спосіб визначення ступеня впливу та ймовірності настання кожної загрози за складовими економічної безпеки, у спосіб присвоєння балів, де *1 – незначний вплив; 2 – низький вплив; 3 – помірний вплив; 4 – значний вплив; 5 – катастрофічний вплив та 1 – мала ймовірність настання; 2 – віддалена ймовірність настання, 3 – помірна ймовірність настання; 4 – висока ймовірність настання; 5 – максимальна ймовірність настання.*

**Оцінювання ризиків економічної безпеки України у 2025–2027 рр.** здійснено для формування загального контексту та уявлення про трансформацію ризиків економічної безпеки в умовах довготривалої війни.

На основі експертного ранжування актуалізованих для воєнного часу загроз за рівнем впливу та ймовірністю настання здійснено їх розподіл. Сформовано карту ризиків<sup>2</sup> для економічної безпеки України за принципом «*ймовірність / вплив*» з присвоєнням ризикам кольорів, де в:

– *зеленій* (безризиковій – 1/1, 1/2 2/1) зоні – реагування на ризик не потребує вжиття додаткових заходів;

– *світло-зеленій* (помірно ризиковій – 2/2, 3/1, 1/3) зоні – реагування на ризик потребує моніторингу;

– *жовтій* (середньо ризиковій – 3/3, 3/2, 2/3, 4/1, 1/4, 2/4, 4/2, 4/3, 3/4, 5/1, 1/5, 2/5, 5/2) – реагування на ризик потребує регулярного моніторингу та контролю й застосування базових попереджувальних заходів для мінімізації, які, втім, можуть бути менш інтенсивними та частими порівняно з помаранчевою зоною;

– *помаранчевій* (середньо-високо ризиковій – 4/4, 3/5, 5/3) зоні – реагування на ризик потребує ретельнішого та інтенсивнішого моніторингу, аніж у жовтій зоні, забезпечення адміністративного контролю для швидкого виявлення загроз та вжиття розширених попереджувальних заходів, включно з більш суворими обмеженнями та регулюванням, а також формування й імплементації спеціальних стратегій, розрахованих на середньострокову перспективу, з метою мінімізації ризиків;

– *червоній* (найбільш ризиковій – 5/5, 4/5, 5/4) зоні – потребує вжиття невідкладних заходів та мобілізації значних зусиль щодо зниження відповідних загроз.

**2.2. Дослідження готовності системи забезпечення економічної безпеки України до ризиків та управління ними в умовах довготривалої війни, засноване на:**

2.2.1. Визначенні експертами поточної ефективності наявної системи управління ризиками економічної безпеки, а також обізнаності експертів стосовно існуючих механізмів, які були застосовані, а також стосовно превентивних дій з метою попередження ризику і/або пом'якшення його впливу, завдяки присвоєнню балів, де: *1 – вкрай неефективне управління; 2 – неефективне управління; 3 – задовільне управління; 4 – результативне управління; 5 – високоякісне та результативне управління.*

2.2.2. Визначенні основних стейкхолдерів (зацікавлених сторін), які, на думку експертів, є найбільш результативними (створюють найбільший внесок) щодо управління

<sup>2</sup> У дослідженні *загроза* визначається як потенційна подія, дія або обставина, яка може завдати шкоди, збитків у певній сфері; *ризик* визначається як поєднання ймовірності та потенційного впливу загрози.

ризиками економічної безпеки, завдяки присвоєнню балів, де: *1 – вкрай нерезультативний; 2 – нерезультативний; 3 – задовільно результативний; 4 – результативний; 5 – лідер результативності.*

3. Репрезентативна група експертів склала 40 осіб – провідних визнаних фахівців у сфері економічної безпеки, серед яких, зокрема, 2 академіки НАН України, 4 члени-кореспонденти НАН України, 19 докторів наук, 9 кандидатів наук. Опитані представники:

– **наукової спільноти** – Національного інституту стратегічних досліджень; Національної академії наук України: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», ДУ «Інститут економіки промисловості» НАН України, Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; ДННУ «Академія фінансового управління»; Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»;

– **провідних закладів вищої освіти:** Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Державного податкового університету, НУ «Запорізька політехніка», Українського католицького університету;

– **громадських експертних організацій:** Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, Центру соціально-економічних досліджень CASE Україна, Інституту еволюційної економіки, ГО «Економічний Дискусійний Клуб».

Опитування здійснювалося у спосіб стандартизованого персонального письмового інтерв'ю, що дозволило отримати індивідуальні оцінки експертів стосовно рівня впливу та ймовірності настання кожної загрози економічній безпеці у розрізі її складових у 2024 р. та 2025–2027 рр., а також щодо готовності у 2024 р. системи забезпечення економічної безпеки України до ризиків та управління ними в умовах довготривалої війни.

**4. Перша хвиля** дослідження ризиків економічної безпеки відбулась у квітні 2022 р., **Друга хвиля** – у березні 2023 р. Склад групи експертів у 2024 р. змінився незначним чином, перелік загроз економічній безпеці, включених до запитальника 2024 року, був ідентичним 2023 р. Це дозволило провести співставлення експертної думки.



## 1. КЛЮЧОВІ ЗНАХІДКИ

**1.1. Ризики для економічної безпеки у 2024 р.** У 2024 р. відносно попереднього року експерти понизили ризики для економічної безпеки України. Так, сприйняття ризиків реалізації п'яти загроз (для 1 ризику з червоної (найбільш ризикової) зони та чотирьох з помаранчевої (середньо-високої) зони) було зменшено, що дало змогу віднести до помаранчевої групи ризиків 24 (48 %) загрози, та до жовтої (середньо ризикової) зони 26 (52 %) загроз економічній безпеці (Рис. 1).

Вплив (рівні)	Катастрофічний (5)					
	Значний (4)			11	24	
	Помірний (3)			11	4	
	Низький (2)					
	Незначний (1)					
		Малоймовірна (1)	Віддалена (2)	Помірна (3)	Ймовірна (4)	Максимальна (5)
		Ймовірність (рівні)				

Рис. 1. Розподіл загроз економічній безпеці у 2024 р. за впливом та ймовірністю настання, кількість

Обережний оптимізм експертів для оцінок на початку третього року повномасштабної війни може бути пояснений зміцненням адаптивності суб'єктів економічних відносин України не тільки до умов збройної агресії, а й до її трансформації у довгострокове протистояння. Відтак, пониження переважною більшістю експертів ймовірності й впливу загроз економічній безпеці дозволяє зафіксувати **відхід економічної безпеки України від критично високої ризиковості 2022 р. та стабілізацію її стану на тлі значних зусиль внутрішніх і зовнішніх суб'єктів.**

Водночас за такої концентрації ризиків у жовтій і помаранчевій зонах (середньо- та середньо-високо ризиковій) зберігає **актуальність протидія настанню негативних сценаріїв через якнайшвидше прискорення соціально-економічної динаміки та збереження ритмічності й обсягів надходження достатніх зовнішніх компенсаційних ресурсів.**

**2. Для 2025–2027 рр. прогнозується подальше зниження ризиків економічної безпеки.** Так, експерти очікують зменшення помаранчевої (середньо-високої) зони на 10 загроз, і переміщення їх до жовтої (середньо-ризикової) зони. Відтак, у 2025–2027 рр. у жовтій зоні, на думку експертів, знаходитиметься домінуюча більшість – 36 загроз економічній безпеці, або 72 % від їх загальної кількості. При цьому 14 (або 28 %) загроз усе ще перебуватимуть у помаранчевій – середньо-високій зоні ризику (Рис. 2).

Вплив (рівні)	Катастрофічний (5)					
	Значний (4)			14	14	
	Помірний (3)		1	21		
	Низький (2)					
	Незначний (1)					
		Малоймовірна (1)	Віддалена (2)	Помірна (3)	Ймовірна (4)	Максимальна (5)
		Ймовірність (рівні)				

Рис. 2. Розподіл загроз економічній безпеці у 2025–2027 рр. за впливом та ймовірністю настання, кількість

Узагальнені результати розподілу загроз економічній безпеці за впливом та ймовірністю настання у 2022–2027 рр. за складовими економічної безпеки подано у Таблиці 1.

Ризики економічної безпеки – результати розподілу загроз економічної безпеки за впливом та ймовірністю настання у 2022–2027 рр. за складовими економічної безпеки

СКЛАДОВІ БЕЗПЕКИ	Ймовірність / Вплив			
	2025-2027	2024	2023	2022
<b>МАКРОЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА</b>				
1. Різкий економічний спад внаслідок згорання ділової активності в умовах війни, неможливості ведення бізнесу в окремих регіонах країни в зоні бойових дій або ризиковій зоні	3/4	3/4	4/4	н/д
2. Відплив капіталу з економічної території України та релокація бізнесу за кордон	3/3	3/4	3/3	3/4
3. Значне скорочення інвестиційної діяльності	3/4	4/4	4/4	4/3
4. Критичне зниження обсягів кредитного фінансування основного капіталу, обігових коштів та інвестицій	3/3	3/4	4/4	4/4
5. Зменшення трудового потенціалу внаслідок інтенсивних процесів міграції населення за кордон, значної частки ВПО, втрат цивільного населення внаслідок бойових дій	4/4	4/4	4/4	4/4
6. Зростання індексу споживчих цін (інфляції)	3/3	3/3	4/4	4/3
7. Зниження приватного споживання	3/3	4/3	4/3	н/д
<b>ВИРОБНИЧА БЕЗПЕКА</b>				
1. Критичне скорочення промислового виробництва	3/4	4/4	4/4	5/5
2. Прискорення темпів деіндустріалізації економіки	3/3	3/4	4/4	4/4
3. Зниження конкурентних позицій вітчизняних виробників на внутрішньому та зовнішніх ринках промислової продукції	3/4	3/4	4/4	4/3
4. Збільшення часток низькотехнологічної та сировинної продукції у структурі промислового виробництва	3/3	3/4	4/4	4/3
5. Посилення залежності внутрішнього ринку України від імпорту промислової продукції	4/4	4/4	4/3	4/4
<b>ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА</b>				
1. Погіршення фінансової стійкості пенсійної системи	4/4	3/4	4/4	4/4
2. Високий рівень дефіциту державного бюджету	4/4	4/4	5/4	5/5
3. Значні втрати податкових та митних надходжень державного та місцевих бюджетів	3/4	4/4	4/4	5/5
4. Брак довіри з боку громадян та бізнесу до податкових, митних органів	4/4	4/3	4/3	3/3
5. Недофінансування окремих статей видатків бюджету внаслідок обмеженості фінансових можливостей держави	4/4	4/4	4/4	4/4
6. Зростання обсягів державного боргу та видатків на його обслуговування	4/4	4/4	4/4	5/4
7. Погіршення інституційної спроможності банківської системи внаслідок скорочення ресурсної бази банків, збитковості та зниження капіталізації	3/3	3/3	3/3	3/3
8. Різне збільшення частки непрацюючих кредитів у кредитному портфелі банків	3/3	3/3	3/3	4/3
<b>ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА</b>				
1. Значна втрата експортного потенціалу України внаслідок руйнування чи пошкодження виробничих об'єктів	3/4	4/4	4/4	5/4
2. Утруднення експорту внаслідок руйнування чи ускладнення транспортної логістики	3/4	4/4	4/4	5/5
3. Зростання негативного сальдо торговельного балансу	4/4	4/4	4/4	4/4
4. Посилення сировинної та низькотехнологічної спрямованості експорту	4/4	4/4	4/4	3/3
5. Обмеження дієвості інфраструктури підтримки зовнішньоторгівельної діяльності	3/3	3/3	3/3	н/д
6. Значне збільшення частки імпорту у внутрішньому споживанні	3/3	4/4	4/3	4/3
<b>ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА БЕЗПЕКА</b>				
1. Скорочення державних капітальних інвестицій	3/4	4/4	4/4	5/4
2. Згорання інноваційної активності в економіці	3/4	4/4	4/3	4/3
3. Погіршення динаміки інвестиційних процесів у промисловості	3/4	4/4	4/4	5/5
4. Недостатній обсяг фінансування наукових досліджень і розробок	4/4	4/3	4/3	н/д
5. Скорочення капітальних інвестицій у корпоративному секторі	3/4	4/4	4/4	н/д
6. Релокація за межі України інноваційно активних компаній	3/3	4/3	4/3	н/д
<b>СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА</b>				
1. Суттєве погіршення соціально-економічного становища вразливих верств населення	4/4	4/4	4/4	4/4
2. Суттєве зниження спроможності системи соціального захисту України виконувати свої функції	4/4	4/4	3/4	4/4
3. Втрата можливостей зайнятості та поглиблення структурних диспропорцій на ринку праці	3/4	4/4	4/4	4/4
4. Значне зниження добробуту та якості життя населення	4/4	4/4	4/4	5/4
5. Погіршення доступу до кваліфікованої медичної допомоги	3/4	3/4	3/3	4/4
6. Погіршення доступу до отримання соціальних послуг через нестачу фахівців з надання соціальних послуг	3/3	3/3	3/3	н/д
7. Погіршення умов життя значних груп населення через руйнування житла та цивільної інфраструктури	3/3	4/4	4/4	5/4
8. Масовий виїзд біженців за кордон	3/3	3/4	3/4	4/3
9. Значне погіршення стану довкілля (включаючи воєнне забруднення), спричинене бойовими діями	4/4	4/4	4/4	4/3
10. Збільшення навантаження на соціальну інфраструктуру та ринок праці густозаселених і традиційно працевлаштованих західних регіонів	3/3	3/3	4/3	4/4
11. Стрімке зростання кількості ВПО	3/3	3/3	3/3	4/4
<b>ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА</b>				
1. Локальні дефіцити продуктів харчування, викликані утрудненням постачання та / чи надмірним попитом	2/3	3/3	4/4	4/3
2. Зниження обсягів виробництва значущих видів сільськогосподарської продукції	3/3	3/3	4/4	3/3
3. Руйнування інфраструктури виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування	3/3	3/4	3/3	4/3
4. Значні матеріально-технічні та фінансові втрати частки сільськогосподарських виробників	3/3	3/4	4/4	4/4
5. Погіршення якості харчування населення	3/3	3/3	4/4	4/3
6. Погіршення забезпеченості сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними засобами	3/3	3/3	4/3	4/4
7. Посилення дефіциту трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві	3/4	4/4	4/4	3/3

**3. До помаранчевої середньо-високої ризикової зони у 2024 р. віднесено 24 загрози економічній безпеці (Рис. 3<sup>3</sup>).** Експерти відзначають найкритичніші загрози економічній безпеці, які пов'язані з негативними наслідками війни, зокрема зменшенням трудового потенціалу та недостатністю фінансових ресурсів, а також з ускладненням спроможності швидко відновити економічну активність у період війни. Ризики також включають згортання промислового та експортного потенціалів, проблеми накопичення боргів та скорочення інвестицій, спричинені війною.

**Найбільш гостро експерти відчують негативний внесок зовнішньоекономічної складової економічної безпеки,** з якої 5 загроз із 6, або 83 % потрапило до помаранчевої зони. Занепокоєння експертного середовища викликають ризики: зростання негативного сальдо торговельного балансу; значної втрати експортного потенціалу України внаслідок руйнування чи пошкодження виробничих об'єктів; утруднення експорту внаслідок руйнування чи ускладнення транспортної логістики; посилення сировинної та низькотехнологічної спрямованості експорту, а також значне збільшення частки імпорту у внутрішньому споживанні.

**На фінансовій складовій, як і рік тому, зосереджено занепокоєння фахівців,** які у 2024 р. віднесли 4 з 8, або 50 % всіх загроз фінансовій безпеці до цієї зони, і прогнозують негативний вплив від: високого рівня дефіциту державного бюджету; зростання обсягів державного боргу та видатків на його обслуговування; недофінансування окремих статей видатків бюджету внаслідок обмеженості фінансових можливостей держави; значні втрати податкових та митних надходжень державного та місцевих бюджетів.

**Соціальна безпека зберігає критично значущу роль для деескалації ризиків економічної безпеки України.** Так, 6 з 11 загроз, або 55 % всіх загроз складовій соціальної безпеки, віднесено експертами до помаранчевої зони. Середньо-високий рівень ризику зберігатиметься у 2024 р. для таких загроз, як: значне зниження добробуту та якості життя населення; значне погіршення стану довкілля (включаючи воєнне забруднення), спричинене бойовими діями; суттєве погіршення соціально-економічного становища вразливих верств населення; суттєве зниження спроможності системи соціального захисту України виконувати свої функції; втрата можливостей зайнятості та поглиблення структурних диспропорцій на ринку праці; а також погіршення умов життя значних груп населення через руйнування житла та цивільної інфраструктури.

Також **переважна більшість загроз інвестиційно-інноваційній безпеці – 4 з 6, тобто 67 % всіх загроз цієї складової, у 2024 р. складатиме середньо-високу групу ризиків.** Це стосується: скорочення державних капітальних інвестицій; погіршення динаміки інвестиційних процесів у промисловості; скорочення капітальних інвестицій у корпоративному секторі та згортання інноваційної активності в економіці.

Крім цього, 2 загрози для макроекономічної безпеки з 7 у 2024 р. зберігатимуть середньо-високу ризиковість, а саме: зменшення трудового потенціалу внаслідок інтенсивних процесів міграції населення за кордон, значної частки ВПО, втрат цивільного населення внаслідок бойових дій; а також значне скорочення інвестиційної діяльності. Для виробничої безпеки 2 з 5 утримують середньо-високу ризиковість. Йдеться про критичне скорочення промислового виробництва та посилення залежності внутрішнього ринку України від імпорту промислової продукції. Для продовольчої безпеки лише 1 загроза з 7, або 14 %, потрапила до помаранчевої зони. Це стосується посилення дефіциту трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві.

<sup>3</sup> Умовні позначення: ФБ – фінансова безпека, МБ – макроекономічна безпека, ВБ – виробнича безпека, ІБ – інвестиційно-інноваційна безпека, ЗБ – зовнішньоекономічна безпека, СБ – соціальна безпека, ПБ – продовольча безпека.

Назва загрози	Ймовірність / вплив
<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Високий рівень дефіциту державного бюджету (ФБ)</li> <li>2. Зростання обсягів державного боргу та видатків на його обслуговування (ФБ)</li> <li>3. Зростання негативного сальдо торговельного балансу (ЗБ)</li> <li>4. Недофінансування окремих статей видатків бюджету внаслідок обмеженості фінансових можливостей держави (ФБ)</li> <li>5. Значна втрата експортного потенціалу України внаслідок руйнування чи пошкодження виробничих об'єктів (ЗБ)</li> <li>6. Значне зниження добробуту та якості життя населення (СБ)</li> <li>7. Значне погіршення стану довкілля (включаючи воєнне забруднення), спричинене бойовими діями (СБ)</li> <li>8. Зменшення трудового потенціалу внаслідок інтенсивних процесів міграції населення за кордон, значної частки ВПО, втрат цивільного населення внаслідок бойових дій (МБ)</li> <li>9. Утруднення експорту внаслідок руйнування чи ускладнення транспортної логістики (ЗБ)</li> <li>10. Суттєве погіршення соціально-економічного становища вразливих верств населення (СБ)</li> <li>11. Значні втрати податкових та митних надходжень державного та місцевих бюджетів (ФБ)</li> <li>12. Критичне скорочення промислового виробництва (ВБ)</li> <li>13. Суттєве зниження спроможності системи соціального захисту України виконувати свої функції (СБ)</li> <li>14. Втрата можливостей зайнятості та поглиблення структурних диспропорцій на ринку праці (СБ)</li> <li>15. Значне скорочення інвестиційної діяльності (МБ)</li> <li>16. Скорочення капітальних інвестицій у корпоративному секторі (ІІБ)</li> <li>17. Посилення залежності внутрішнього ринку України від імпорту промислової продукції (ВБ)</li> <li>18. Посилення сировинної та низькотехнологічної спрямованості експорту (ЗБ)</li> <li>19. Погіршення умов життя значних груп населення через руйнування житла та цивільної інфраструктури (СБ)</li> <li>20. Посилення дефіциту трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві (ПБ)</li> <li>21. Скорочення державних капітальних інвестицій (ІІБ)</li> <li>22. Погіршення динаміки інвестиційних процесів у промисловості (ІІБ)</li> <li>23. Значне збільшення частки імпорту у внутрішньому споживанні (ЗБ)</li> <li>24. Згорання інноваційної активності в економіці (ІІБ)</li> </ol>	<b>4 / 4</b>

Рис. 3. Розподіл загроз економічної безпеки за впливом та ймовірністю настання у 2024 р. у помаранчевій (середньо-високій) зоні ризику

**4.** Майже співставна з попередньою, група у кількості 26 загроз економічній безпеці була віднесена до жовтої (середньо-ризикової) зони (Рис. 4).

Назва загрози	Ймовірність / вплив
<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Недостатній обсяг фінансування наукових досліджень і розробок (ІІБ)</li> <li>2. Брак довіри з боку громадян та бізнесу до податкових, митних органів (ФБ)</li> <li>3. Зниження приватного споживання (МБ)</li> <li>4. Релокація за межі України інноваційно активних компаній (ІІБ)</li> </ol>	<b>4 / 3</b>
<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Різкий економічний спад внаслідок згорання ділової активності в умовах війни, неможливості ведення бізнесу в окремих регіонах країни: в зоні бойових дій або ризиковій зоні (МБ)</li> <li>2. Критичне зниження обсягів кредитного фінансування основного капіталу, обігових коштів та інвестицій (МБ)</li> <li>3. Зниження конкурентних позицій вітчизняних виробників на внутрішньому та зовнішніх ринках промислової продукції (ВБ)</li> <li>4. Погіршення фінансової стійкості пенсійної системи (ФБ)</li> <li>5. Прискорення темпів деіндустріалізації економіки (ВБ)</li> <li>6. Збільшення часток низькотехнологічної та сировинної продукції у структурі промислового виробництва (ВБ)</li> <li>7. Погіршення доступу до кваліфікованої медичної допомоги (СБ)</li> <li>8. Руйнування інфраструктури виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування (ПБ)</li> <li>9. Значні матеріально-технічні та фінансові втрати частки сільськогосподарських виробників (ПБ)</li> <li>10. Відплив капіталу з економічної території України та релокація бізнесу за кордон (МБ)</li> <li>11. Масовий виїзд біженців за кордон (СБ)</li> </ol>	<b>3 / 4</b>
<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Зростання індексу споживчих цін (інфляції) (МБ)</li> <li>2. Обмеження дієвості інфраструктури підтримки зовнішньоторговельної діяльності (ЗБ)</li> <li>3. Збільшення навантаження на соціальну інфраструктуру та ринок праці густозаселених і традиційно працездатних західних регіонів (СБ)</li> <li>4. Погіршення забезпеченості сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними засобами (ПБ)</li> <li>5. Погіршення інституційної спроможності банківської системи внаслідок скорочення ресурсної бази банків, збитковості та зниження капіталізації (ФБ)</li> <li>6. Різке збільшення частки непрацюючих кредитів у кредитному портфелі банків (ФБ)</li> <li>7. Погіршення якості харчування населення (ПБ)</li> <li>8. Погіршення доступу до отримання соціальних послуг через нестачу фахівців з надання соціальних послуг (СБ)</li> <li>9. Стрімке зростання кількості ВПО (СБ)</li> <li>10. Зниження обсягів виробництва значущих видів сільськогосподарської продукції (ПБ)</li> <li>11. Локальні дефіцити продуктів харчування, викликані утрудненням постачання та / чи надмірним попитом (ПБ)</li> </ol>	<b>3 / 3</b>

Рис. 4. Розподіл загроз економічної безпеки за впливом та ймовірністю настання у 2024 р. у жовтій зоні ризику

**Утримання загроз у цій зоні ризику може бути пов'язане із негативними наслідками для економічної безпеки саме набуття затяжної форми російської агресії.**

Значну ймовірність реалізації при помірному впливі у жовтій зоні ризику експерти відзначили для інвестиційно-інноваційної безпеки (2 з 6 всіх загроз інвестиційно-інноваційній безпеці). Це стосується недостатнього обсягу фінансування наукових досліджень і розробок та релокації за межі України інноваційно активних компаній. Також така загроза фінансовій безпеці як брак довіри з боку громадян та бізнесу до податкових, митних органів (1 з 8 всіх загроз фінансовій безпеці), на думку експертів, зберігатиме у 2024 р. високий потенціал реалізації. Крім того, зниження приватного споживання – одна із 7 загроз макроекономічній безпеці, має високу ймовірність настання.

Помірну ймовірність реалізації загроз при значному впливі експерти відзначили для:

- трьох із 5, або 60 % всіх загроз виробничій безпеці; йдеться про: зниження конкурентних позицій вітчизняних виробників на внутрішньому та зовнішніх ринках промислової продукції; прискорення темпів деіндустріалізації економіки; а також збільшення часток низькотехнологічної та сировинної продукції у структурі промислового виробництва;

- трьох із 7 загроз макроекономічній безпеці, а саме: різкого економічного спаду внаслідок згорання ділової активності в умовах війни, неможливості ведення бізнесу в окремих регіонах країни: в зоні бойових дій або ризиковій зоні; критичного зниження обсягів кредитного фінансування основного капіталу, обігових коштів та інвестицій; а також відпливу капіталу з економічної території України та релокації бізнесу за кордон;

- двох із 7 загроз продовольчій безпеці: руйнування інфраструктури виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування; значних матеріально-технічних та фінансових втрат частки сільськогосподарських виробників;

- двох із 11 загроз соціальній безпеці: погіршення доступу до кваліфікованої медичної допомоги та масового виїзду біженців за кордон;

- однієї з 8 загроз фінансовій безпеці, а саме: погіршення фінансової стійкості пенсійної системи.

**Матимуть помірну ймовірність та помірний вплив на економічну безпеку у 2024 р., на думку експертів:**

- чотири з 7, або 57 % всіх загроз продовольчій безпеці, а саме: погіршення забезпеченості сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними засобами; погіршення якості харчування населення; зниження обсягів виробництва значущих видів сільськогосподарської продукції, а також локальні дефіцити продуктів харчування, викликані утрудненням постачання та / чи надмірним попитом;

- три з 11 загроз соціальній безпеці, а саме: збільшення навантаження на соціальну інфраструктуру та ринок праці густозаселених і традиційно праценадлишкових західних регіонів; стрімке зростання кількості ВПО та погіршення доступу до отримання соціальних послуг через нестачу фахівців з надання соціальних послуг;

- дві з 8 загроз фінансовій безпеці: погіршення інституційної спроможності банківської системи внаслідок скорочення ресурсної бази банків, збитковості та зниження капіталізації; різке збільшення частки непрацюючих кредитів у кредитному портфелі банків;

- одна з 6 загроз зовнішньоекономічній безпеці – обмеження дієвості інфраструктури підтримки зовнішньоторговельної діяльності;

- одна з 7 загроз макроекономічній безпеці – зростання індексу споживчих цін (інфляції).

У цілому більшість ризиків у жовтій (середньо-ризиковій) зоні стосується загроз продовольчій безпеці (6), що пов'язується із позитивними очікуваннями експертів щодо можливостей забезпечення стійкості сільськогосподарського виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції й продуктів харчування, забезпечення надійної логістики експорту агропромислової продукції, матеріально-технічного оснащення та

фінансового забезпечення роботи агропромислових підприємств в умовах довготривалої війни.

На загрози соціальної та макроекономічній безпеці припадає по 5 позицій, що вказує на розуміння експертами цих категорій як найбільш проблемних чинників у довгостроковому періоді, які потребуватимуть постійних зусиль для утримання ситуації від перетікання до більш високої зони ризику. Крім цього, зважаючи на суттєве погіршення демографічної ситуації в умовах довгострокової війни в Україні, забезпечення всіх інших складових економічної безпеки наражається на значні ризики. Водночас, вирішення демографічних проблем потребує стратегічного планування та вжиття заходів як у коротко-, так і у середньостроковому періоді, зокрема стосовно забезпечення і підтримки доходів домогосподарств, розширення платоспроможного попиту та зайнятості населення. **Це також потребує зміни підходів у підтриманні макроекономічної стійкості.**

5. Експерти очікують, що протягом 2025–2027 рр. для 10 загроз буде понижено ризики реалізації до зони помірному ризику, тоді як у **середньо-високо ризиковій зоні залишаться 14 загроз економічній безпеці. У зоні помірному ризику буде утримано 36, або 72 % всіх загроз економічній безпеці (Рис. 5).** Це вказує на в цілому оптимістичні очікування експертів стосовно можливостей та потенціалу суб'єктів економічних відносин України стабілізувати економічну безпеку в умовах довготривалої війни.

Вплив (рівні)	Катастрофічний (5)					
	Значний (4)			14	14	
	Помірний (3)		1	21		
	Низький (2)					
	Незначний (1)					
		Малоймовірна (1)	Віддалена (2)	Помірна (3)	Ймовірна (4)	Максимальна (5)
		Ймовірність (рівні)				

Рис. 5. Розподіл ризиків економічної безпеки, очікуваних у 2025–2027 рр. за впливом та ймовірністю настання, кількість

6. Найбільшими за кількістю у помаранчевій середньо-високій зоні ризику у 2025–2027 рр., на думку експертів, будуть загрози фінансовій (5) та соціальній безпеці (4) (Рис. 6). У цілому експерти очікують на достатньо високий рівень фінансової нестабільності, яка проявляється у: зростанні державного боргу та витрат на його обслуговування; високому рівні дефіциту державного бюджету; недофінансуванні основних напрямів витрат через обмежені фінансові ресурси; загрози для стійкості пенсійної системи; а також браку довіри громадян та бізнесу до податкових та митних органів. Для цього ж періоду можливими будуть значне зниження добробуту та якості життя населення, суттєве погіршення соціально-економічного становища вразливих верств населення, значне погіршення стану довкілля, включаючи воєнне забруднення, спричинене бойовими діями, суттєве зниження спроможності системи соціального захисту України виконувати свої функції.

Також експерти очікують на збереження ризиків для загроз зростання негативного сальдо торговельного балансу та посилення сировинної та низькотехнологічної спрямованості експорту; посилення залежності внутрішнього ринку України від імпорту промислової продукції; зменшення трудового потенціалу внаслідок інтенсивних процесів міграції населення за кордон, значної частки ВПО, втрат цивільного населення внаслідок бойових дій; утримання недостатнього обсягу фінансування наукових досліджень і розробок.



Назва загрози	Ймовірність / вплив
<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Зростання обсягів державного боргу та видатків на його обслуговування (ФБ)</li> <li>2. Високий рівень дефіциту державного бюджету (ФБ)</li> <li>3. Недостатній обсяг фінансування наукових досліджень і розробок (ІІБ)</li> <li>4. Недофінансування окремих статей видатків бюджету внаслідок обмеженості фінансових можливостей держави (ФБ)</li> <li>5. Зменшення трудового потенціалу внаслідок інтенсивних процесів міграції населення за кордон, значної частки ВПО, втрат цивільного населення внаслідок бойових дій (МБ)</li> <li>6. Значне зниження добробуту та якості життя населення (СБ)</li> <li>7. Суттєве погіршення соціально-економічного становища вразливих верств населення (СБ)</li> <li>8. Зростання негативного сальдо торговельного балансу (ЗБ)</li> <li>9. Значне погіршення стану довкілля (включаючи воєнне забруднення), спричинене бойовими діями (СБ)</li> <li>10. Суттєве зниження спроможності системи соціального захисту України виконувати свої функції (СБ)</li> <li>11. Погіршення фінансової стійкості пенсійної системи (ФБ)</li> <li>12. Посилення залежності внутрішнього ринку України від імпорту промислової продукції (ВБ)</li> <li>13. Брак довіри з боку громадян та бізнесу до податкових, митних органів (ФБ)</li> <li>14. Посилення сировинної та низькотехнологічної спрямованості експорту (ЗБ)</li> </ol>	<b>4 / 4</b>

Рис. 6. Розподіл загроз економічної безпеки за впливом та ймовірністю настання у 2025–2027 рр. у помаранчевій (середньо-високій) зоні

7. Оцінки експертів стосовно віднесення домінуючої кількості – 36 (72 %) всіх загроз до жовтої зони помірного ризику у 2025–2027 рр., вказують на досягнення у зазначеному періоді їх контрольованості у відносно безпечних межах (Рис. 7), **яке, втім, має досягатись системними зусиллями і орієнтуватись на середньо- та довгострокову перспективу.**

Назва загрози	Ймовірність / вплив
<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Значні втрати податкових та митних надходжень державного та місцевих бюджетів (ФБ)</li> <li>2. Значна втрата експортного потенціалу України внаслідок руйнування чи пошкодження виробничих об'єктів (ЗБ)</li> <li>3. Критичне скорочення промислового виробництва (ВБ)</li> <li>4. Втрата можливостей зайнятості та поглиблення структурних диспропорцій на ринку праці (СБ)</li> <li>5. Скорочення капітальних інвестицій у корпоративному секторі (ІІБ)</li> <li>6. Посилення дефіциту трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві (ПБ)</li> <li>7. Скорочення державних капітальних інвестицій (ІІБ)</li> <li>8. Значне скорочення інвестиційної діяльності (МБ)</li> <li>9. Погіршення доступу до кваліфікованої медичної допомоги (СБ)</li> <li>10. Утруднення експорту внаслідок руйнування чи ускладнення транспортної логістики (ЗБ)</li> <li>11. Погіршення динаміки інвестиційних процесів у промисловості (ІІБ)</li> <li>12. Згортання інноваційної активності в економіці (ІІБ)</li> <li>13. Зниження конкурентних позицій вітчизняних виробників на внутрішньому та зовнішніх ринках промислової продукції (ВБ)</li> <li>14. Різкий економічний спад внаслідок згортання ділової активності в умовах війни, неможливості ведення бізнесу в окремих регіонах країни: в зоні бойових дій або ризиковій зоні (МБ)</li> </ol>	<b>3 / 4</b>
<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Значне збільшення частки імпорту у внутрішньому споживанні (ЗБ)</li> <li>2. Погіршення умов життя значних груп населення через руйнування житла та цивільної інфраструктури (СБ)</li> <li>3. Збільшення часток низькотехнологічної та сировинної продукції у структурі промислового виробництва (ВБ)</li> <li>4. Зниження приватного споживання (МБ)</li> <li>5. Зростання індексу споживчих цін (інфляції) (МБ)</li> <li>6. Критичне зниження обсягів кредитного фінансування основного капіталу, обігових коштів та інвестицій (МБ)</li> <li>7. Прискорення темпів деіндустріалізації економіки (ВБ)</li> <li>8. Обмеження дієвості інфраструктури підтримки зовнішньоторговельної діяльності (ЗБ)</li> <li>9. Значні матеріально-технічні та фінансові втрати частки сільськогосподарських виробників (ПБ)</li> <li>10. Релокація за межі України інноваційно активних компаній (ПБ)</li> <li>11. Різде збільшення частки непрацюючих кредитів у кредитному портфелі банків (ФБ)</li> <li>12. Відплив капіталу з економічної території України та релокація бізнесу за кордон (МБ)</li> <li>13. Погіршення забезпеченості сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними засобами (ПБ)</li> <li>14. Погіршення інституційної спроможності банківської системи внаслідок скорочення ресурсної бази банків, збитковості та зниження капіталізації (ФБ)</li> <li>15. Руйнування інфраструктури виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування (ПБ)</li> <li>16. Збільшення навантаження на соціальну інфраструктуру та ринок праці густозаселених і традиційно праценадлишкових західних регіонів (СБ)</li> <li>17. Погіршення якості харчування населення (ПБ)</li> <li>18. Погіршення доступу до отримання соціальних послуг через нестачу фахівців з надання соціальних послуг (СБ)</li> <li>19. Масовий виїзд біженців за кордон (СБ)</li> <li>20. Стрімке зростання кількості ВПО (СБ)</li> <li>21. Зниження обсягів виробництва значущих видів сільськогосподарської продукції (ПБ)</li> </ol>	<b>3 / 3</b>

Рис. 7. Розподіл загроз для економічної безпеки за впливом та ймовірністю настання у 2025–2027 рр. у жовтій зоні

8. Порівняльні характеристики карти ризиків для викликів і загроз економічній безпеці у 2022–2027 рр. подано на Рис. 8. Трансформації сприйняття ризиків засвідчують упевненість експертів у подальшій стабілізації стану економічної безпеки в умовах довготривалої війни. Водночас принциповою умовою відповідної стабілізації є збереження, і навіть, підвищення інтенсивності зусиль та поліпшенні якості управлінських рішень та інших зусиль суб'єктів забезпечення економічної безпеки щодо мінімізації ризиків.

2022	Вплив (рівні)	Катастрофічний (5)					6
		Значний (4)			1	15	5
		Помірний (3)			5	12	
		Низький (2)					
		Незначний (1)					
		Малоймовірна (1)	Віддалена (2)	Помірна (3)	Ймовірна (4)	Максимальна (5)	Ймовірність (рівні)
2023	Вплив (рівні)	Катастрофічний (5)			3	28	1
		Значний (4)			11		
		Помірний (3)					
		Низький (2)					
		Незначний (1)					
		Малоймовірна (1)	Віддалена (2)	Помірна (3)	Ймовірна (4)	Максимальна (5)	Ймовірність (рівні)
2024	Вплив (рівні)	Катастрофічний (5)			11	24	
		Значний (4)			11	6	
		Помірний (3)					
		Низький (2)					
		Незначний (1)					
		Малоймовірна (1)	Віддалена (2)	Помірна (3)	Ймовірна (4)	Максимальна (5)	Ймовірність (рівні)
2025 - 2027	Вплив (рівні)	Катастрофічний (5)			14	14	
		Значний (4)			1	21	
		Помірний (3)					
		Низький (2)					
		Незначний (1)					
		Малоймовірна (1)	Віддалена (2)	Помірна (3)	Ймовірна (4)	Максимальна (5)	Ймовірність (рівні)

Рис. 8. Розподіл ризиків для економічної безпеки очікуваних у 2022–2027 рр. за впливом та ймовірністю настання, кількість

9. **Готовність системи управління ризиками економічної безпеки.** Поглиблення дослідження економічної безпеки України під час Третьої хвилі опитування експертної думки, на відміну від попередніх опитувань, дозволило отримати оцінки стосовно загальної ефективності діючої в країні системи управління ризиками економічної безпеки та виокремити результативність управління ризиками за основними стейкхолдерами – органами державної влади, бізнесом та приватним сектором, а також міжнародними організаціями й країнами-донорами.

Агреговані середні експертні оцінки ефективності наявної системи управління ризиками економічній безпеці демонструють задовільний рівень (2,7 бала із 5 можливих) в умовах повномасштабного вторгнення. При цьому із досліджуваних 7 складових



економічної безпеки лише виробнича та інвестиційно-інноваційна стикаються, на думку експертів, з недостатньо ефективним управлінням ризиками (по 2,4 бала відповідно), й лише продовольча безпека забезпечується краще, ніж в середньому економічна безпека. Між тим, досить вузький діапазон експертних оцінок за складовими (від 2,4 до 3,0 балів) підкреслюють хоча й не збалансовану, але достатньо цілісну систему управління економічною безпекою в цілому (Рис. 9).

Назва безпеки	Ефективність наявної системи управління ризиками економічної безпеки	Результативність управління ризиками за основними стейкхолдерами			
		Органи місцевого самоврядування	Органи державного управління	Міжнародні організації, країни-донори	Бізнес, приватний сектор
<b>Економічна</b>	<b>2,7</b>	<b>2,3</b>	<b>2,6</b>	<b>2,7</b>	<b>2,9</b>
Макроекономічна	2,8	2,4	2,7	2,9	3,0
Виробнича	2,4	2,1	2,4	2,4	3,1
Фінансова	2,7	2,2	2,7	3,1	2,7
Зовнішньоекономічна	2,6	2,2	2,5	2,6	3,0
Інвестиційно-інноваційна	2,4	2,0	2,4	2,6	2,8
Соціальна	2,7	2,5	2,5	2,9	2,6
Продовольча	3,0	2,6	2,7	2,7	3,2



Рис. 9. Експертні оцінки ефективності наявної системи управління ризиками та результативності управління ризиками за основними стейкхолдерами

Питання щодо оцінки результативності основних стейкхолдерів потребуватиме певного методологічного удосконалення на перспективу, передусім, у частині більшого розуміння та конкретизації сфери відповідальності та спроможності різних стейкхолдерів здійснювати вплив на мінімізацію загроз економічній безпеці й бути результативними при здійсненні заходів щодо її забезпечення.

Отримані через опитування результати зосереджені на виявленні загального тренду спроможності основних стейкхолдерів ефективно нейтралізувати ризики. Середні оцінки за всіма складовими економічної безпеки свідчать про помітно кращу результативність бізнесу, приватного сектора та міжнародних організацій при слабшій протидії ризикам з боку органів місцевого самоврядування. Так, за загальними оцінками, органам місцевого самоврядування не вдається демонструвати більшу результативність відносно інших стейкхолдерів.

Дії органів місцевого самоврядування оцінені експертами загалом як нерезультативні (близько 2-х балів з 5), така ж очікувана нерезультативність у сфері перших 5 економічних ризиків. Загалом це вагома проблема, враховуючи, що більшість економічних загроз проявляється на регіональному рівні (руйнування, втрата трудових ресурсів, якості життя громадян тощо). Розгляд результативності у розрізі складових економічної безпеки все ж свідчить, що окремими ризиками можна досить успішно управляти та нейтралізувати їх.

## 2. ТРАНСФОРМАЦІЯ РИЗИКІВ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДОВГОТРИВАЛОЇ ВІЙНИ

### 2.1. Забезпечення макроекономічної безпеки

МАКРОЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА		2022	2023	2024	2025-2027
1. Різкий економічний спад внаслідок згорання ділової активності в умовах війни, неможливості ведення бізнесу в окремих регіонах країни: в зоні бойових дій або ризиковій зоні	й	5	4	3	3
	в	5	4	4	4
2. Відплив капіталу з економічної території України та релокація бізнесу за кордон	й	3	3	3	3
	в	4	3	4	3
3. Значне скорочення інвестиційної діяльності	й	4	4	4	3
	в	3	4	4	4
4. Критичне зниження обсягів кредитного фінансування основного капіталу, обігових коштів та інвестицій	й	4	4	4	3
	в	4	4	4	3
5. Зменшення трудового потенціалу внаслідок інтенсивних процесів міграції населення за кордон, значної частки ВПО, втрат цивільного населення внаслідок бойових дій	й	4	4	3	4
	в	4	4	4	4
6. Зростання індексу споживчих цін (інфляції)	й	4	4	3	3
	в	3	4	3	3
7. Зниження приватного споживання	й	н/д	4	4	3
	в	н/д	3	3	3

й – ймовірність, в – вплив

Рис. 10. Макроекономічна безпека за період 2022–2027 рр.

Експертні оцінки рівня макроекономічної безпеки у 2024 р. помітно поліпшились стосовно як вагомості впливу визначених ризиків, так і ймовірності їх настання. Так, вплив п'яти ризиків знижуватиметься, а двох – відпливу капіталу та скорочення інвестиційної активності – зростатиме. Водночас, на 2025–2027 рр. оцінки ще більш оптимістичні (Рис. 10).

Найбільшою загрозою за потенціалом негативного впливу на стан макроекономічної безпеки залишатиметься зменшення трудового потенціалу внаслідок інтенсивних процесів міграції населення за кордон, значної частки ВПО, втрат цивільного населення внаслідок бойових дій (20 % експертів оцінили його вплив у максимальні 5 балів та 55 % експертів – у 4 бали, а середня оцінка склала 3,9 бала) (Рис. 11). Наступними за можливим потенціалом погіршення стану макроекономічної безпеки визначено ризик різкого економічного спаду (15 % експертів присвоїли 5 балів, 58 % експертів – 4 бали, середня оцінка – 3,8 бала) та ризик значного скорочення інвестиційної діяльності (15 % експертів присвоїли 5 балів, 56 % експертів – 4 бали, середня оцінка – 3,8 бала). Ці три ризики визначено експертами як найбільш впливові й у 2025–2027 рр. (Рис. 6).

Експерти також очікують зниження ймовірності настання за всіма макроекономічними ризиками. Водночас найбільш впливові ризики матимуть і найвищу ймовірність прояву як у 2024 р. так і в наступні 2025–2027 рр. Зокрема, середні оцінки ймовірності ризику зменшення трудового потенціалу склали 3,8 бала (23 % експертів присвоїли 5 балів, а 38 % – 4 бали), ризику значного скорочення інвестиційної діяльності – 3,6 бала (13 % та 49 % відповідно). Зберігаються також минулорічні песимістичні оцінки експертів щодо високої ймовірності потенційного зниження приватного споживання – 3,6 бала (10 % та 43 % відповідно). Водночас, помітно поліпшились очікування щодо ймовірності прояву ризику інфляції (середній бал знизився на понад 13 % – з 4,2 до 3,4) та ризику різкого економічного спаду (середній бал знизився на понад 10 % – з 4,0 до 3,3).

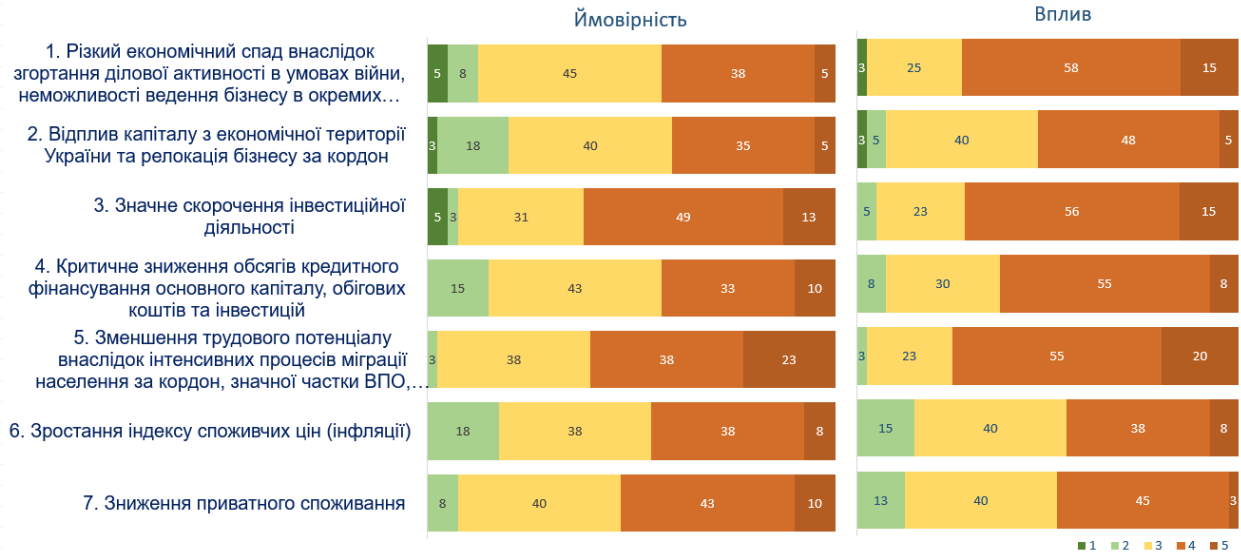


Рис. 11. Структура розподілу експертних оцінок за складовою макроекономічна безпека у 2024 р., %

**Аналіз стану загроз макроекономічній безпеці у баченні фахівців НІСД є таким.**  
**Різкий економічний спад внаслідок згорання ділової активності в умовах війни, неможливості ведення бізнесу в окремих регіонах країни: в зоні бойових дій або ризиковій зоні.** Затяжний характер війни обумовлює перманентну та складно прогнозовану загрозу нових руйнувань промислового потенціалу та інфраструктури. Під вплив цієї загрози потрапляють не лише прифронтові території, а й інші регіони України, які зазнають втрат внаслідок ворожих атак.

Через збитки, завдані війною, у 2023 р. ВВП у реальному вимірі склав 75 % рівня 2021 р. Водночас економічне зростання України у 2023 р. становило 5,3 % (Держстат), що дещо перевищило попередні прогнози очікування і дозволило зафіксувати впевнену стабілізацію стану та пониження більшості ризиків для економічної безпеки. Для відновлення довоєнних обсягів реального ВВП національній економіці знадобиться 6–7 років щорічного зростання на рівні 5 %. Зокрема, за базовими прогнозами МВФ<sup>4</sup>, у 2027 р. реальний ВВП України складатиме 90,5 % від його обсягів 2021 р. При цьому, у зазначених прогнозних темпах зростання держава буде здатна підтримувати лише певне «виживання». **Вирішення завдань стратегічного порядку для економіки потребує суттєвішого збільшення інвестицій, а також інших антикризових й довгострокових дій.**

За оцінками НБУ<sup>5</sup>, у 2024 р. реальний ВВП зростатиме повільніше (3,6 %). Пожвавлення внутрішнього попиту, розширення логістичних потужностей та м'яка фіскальна політика підтримуватимуть такий рівень зростання. Проте наявність безпекових

<sup>4</sup> IMF. Ukraine IMF Country Report No. 24/78 (March 22, 2024). URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/CR/2024/English/1UKREA2024001.ashx>

<sup>5</sup> НБУ. Інфляційний звіт. Січень 2024. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiya-zalishatimetsya-pomirnoyu-a-ekonomika-vidnovlyuvatimetsya--inflyatsiyiy-zvit-nbu>

ризиків та отримані внаслідок цього руйнування є обмежувальними чинниками економічного зростання. Також перешкодою може стати менший обсяг цьогорічного врожаю після рекорду минулого року.

За даними звіту Світового банку<sup>6</sup>, з початку повномасштабного вторгнення станом на листопад 2023 р. 20 % українського бізнесу зазнали безпосередніх руйнувань. Найбільше постраждали Схід країни (близько 47 % загальної кількості постраждалих підприємств) та Південь (29 %). При цьому 70 % бізнесу у середньому зазнали двократного падіння доходів. Найбільшого, майже трикратного зниження доходів бізнес зазнав у східних областях, тоді як на Півдні скорочення доходів склало 60 %, на Заході – 40 %.

Опитування НБУ<sup>7</sup> показують, що бізнес виявляє оптимізм щодо зростання ділової активності в наступні 12 місяців. Перешкодами, окрім безпекових ризиків, є: порушення логістики вантажів через західні кордони внаслідок блокади; проблеми з енергопостачанням внаслідок обстрілів; падіння споживчого попиту; нестача робітників через мобілізацію та виїзд за кордон; недостатнє фінансування. Суттєво вплинути може також зменшення врожайності основних сільськогосподарських культур, якщо погодні умови повернуться до середніх кліматичних норм. Проте очікуються зростання обсягів виробництва товарів і послуг та розвиток власних підприємств за рахунок збільшення інвестицій в основні засоби (машини, обладнання та інвентар).

**Відновлення економіки від наслідків війни можуть стримувати нові значні руйнування, а також диспропорції на ринку праці.** Швидкість та ефективність відновлювальних процесів, що сприятимуть подоланню економічного спаду воєнного часу, визначатиметься не лише перебігом воєнних дій, а й рівнем міжнародної допомоги, яка є важливим джерелом фінансування бюджетного дефіциту. Саме наявний фінансовий ресурс для відновлення пошкоджених чи зруйнованих активів є джерелом для забезпечення відновлювальних процесів для постраждалого від війни населення та бізнесу, а відповідно – економіки в цілому.

**Відплив капіталу з економічної території України та релокація бізнесу за кордон.** Різке зростання економічних та неекономічних ризиків для ведення економічної діяльності в Україні внаслідок російської агресії сформувало загрози відпливу капіталу з країни у великих обсягах. Втім, ще у квітні 2022 р. НБУ запровадив додаткові обмежувальні заходи для проведення транскордонних операцій для запобігання непродуктивному відпливу капіталу, а саме: заборону на репатріацію дивідендів; повернення відсотків за «старими» кредитами від нерезидентів; обмеження ліміту у 100 тис. грн на місяць для здійснення транскордонних Р2Р-переказів із рахунків, відкритих у банках у національній валюті. А операції «*quasi cash*», зокрема поповнення електронних гаманців, брокерських або форекс-рахунків, оплата дорожніх чеків, купівля віртуальних активів тощо, були тимчасово заборонені. Причиною такої заборони стало використання платіжних карток для оплати операцій «*quasi cash*», передусім з метою обходу обмежень НБУ, зокрема для інвестування за кордон. Метою введення таких обмежень було збереження макроекономічної стабільності країни.

**Одним із провідних напрямів відпливу капіталу з України є дефіцит зовнішньої торгівлі.** В умовах повномасштабної війни зовнішньоторговельний баланс України суттєво погіршився – у 2022 р. негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами і послугами збільшилося до 25,7 млрд дол. США на тлі випереджаючого падіння експорту товарів порівняно з їх імпортом та різкого зростання обсягів імпорту послуг. Така тенденція продовжилася і у 2023 р. – негативне сальдо у торгівлі товарами і послугами зросло до 37,4 млрд дол. США, що відбулося передусім внаслідок майже двократного зростання

<sup>6</sup> World Bank Group. Ukraine: Firms through the War (November 28, 2023). URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/56478284-da0c-4f4d-ac9c-10d12870564e/content>

<sup>7</sup> НБУ. Щодо ділових очікувань підприємств України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/biznes-tretiy-kvartal-pospil-pozitivno-otsiniv-perspektivi-svogo-ekonomichnogo-rozvitku--rezultati-opituvannya-kerivnikiv-kompaniy-u-iv-kvartali-2023-roku>

дефіциту у торгівлі товарами до 28,8 млрд дол. США при скороченні дефіциту у торгівлі послугами на 2,5 млрд дол. США до 8,6 млрд дол. США.

Від початку війни держава здійснила низку кроків, спрямованих на боротьбу з фіктивним імпортом та експортом товарів і послуг, а також пришвидшення термінів повернення валюти в країну. Було знижено граничні строки розрахунків за операціями з експорту з 5 квітня 2022 р. з 365 до 180 днів, а з 10 листопада 2023 р. – до 90 днів для окремих товарів, що формують більшу частку експорту (пшениця, жито, ячмінь, овес, кукурудза, соя, насіння соняшнику, різні види олії)<sup>8</sup>.

Активний процес релокації бізнесу відбувався у першій половині 2022 р. внаслідок повномасштабного вторгнення і охоплював переважно більш мобільні види малого підприємництва, яке працює в сфері послуг і не потребує значних інвестицій для переміщення за кордон. Водночас існують значні *ризики розширення процесів релокації у випадку посилення чи збереження на тривалий період економічних та воєнних перешкод для нормальної діяльності компаній в Україні, скасування обмежень для виїзду військовозобов'язаних громадян України*.

Водночас **Україна продовжувала втрачати підприємницький капітал внаслідок вимушеного виїзду з країни її громадян**. Українці реєстрували бізнес за кордоном, здійснювали підприємницьку діяльність і сплачували податки на території інших країн. У Польщі у 2023 р. суттєво зросла реєстрація бізнесу громадянами України. Кожне десяте нове індивідуальне підприємство було відкрито українцями, а кількість ФОПів, які були громадянами України, зросла на дві третини порівняно з 2022 р.<sup>9</sup> У 2023 р. у Польщі було зареєстровано 30,3 тис. нових українських приватних компаній, що на 67 % більше, ніж у 2022 р. Загалом, у 2022–2023 рр. українці зареєстрували в Польщі 48,5 тис. приватних підприємств.

**Значне скорочення інвестиційної діяльності.** Після катастрофічного падіння інвестицій в економіці України у 2022 р., у 2023 р., завдяки зниженню воєнних загроз для значної частки території України, бізнесу вдалося адаптувати свою діяльність до умов війни та започатковувати чи відновити інвестиційні проекти, зокрема орієнтовані на посилення енергетичної стійкості виробництва (відновлення енергетики, забезпечення засобами автономного енергозабезпечення), розбудову логістичного потенціалу, а також спрямовувати кошти на відновлення виробництва після руйнувань.

У 2023 р. обсяг валового нагромадження основного капіталу збільшився на 52,9 % порівняно з попереднім роком, що було зумовлене значними видатками бюджету, хоча й приватний сектор демонстрував ознаки поживлення інвестиційної активності на тлі поліпшення фінансових результатів (Рис. 12). Головними чинниками **відновлення інвестиційної діяльності** в економіці стали необхідність фінансування капіталовкладень в оборонно-промисловий комплекс та відновлення зруйнованої інфраструктури. Такі ініціативи реалізувалися передусім за рахунок державного фінансування, водночас вагомим підтримуючим чинником стала допомога міжнародних партнерів, зокрема щодо відновлення соціальної інфраструктури (шкіл, дитсадків, лікарень, бомбосховищ), а також транспортної інфраструктури (доріг, мостів тощо). Свідченням відновлення інвестування економіки України є зростання обсягів створення будівельної продукції за підсумками 2023 р. на 22,6 % порівняно з аналогічним періодом 2022 р. Зокрема зростання інженерних споруд – на 32,9 %; іншої неметалевої мінеральної продукції – на 26,6 %; обсягів виробництва продукції машинобудування – на 16,7 %; будівельних металевих конструкцій і виробів – на 10,6 %.

Як наслідок, за підсумками 2023 р. відносний рівень валового нагромадження основного капіталу в Україні (16,9 % від ВВП) майже досягнув показників «доковідного» періоду.

<sup>8</sup> Переглянуто граничні строки розрахунків для деяких експортних операцій. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/pereglyanuto-granichni-stroki-rozrahunkiv-dlya-deyakh-eksportnih-operatsiy>

<sup>9</sup> Українці coraz chętniej zakładają firmy w Polsce. Rzeczpospolita. URL: <https://www.rp.pl/biznes/art39740191-ukraincy-coraz-chetniej-zakladaja-firmy-w-polsce>

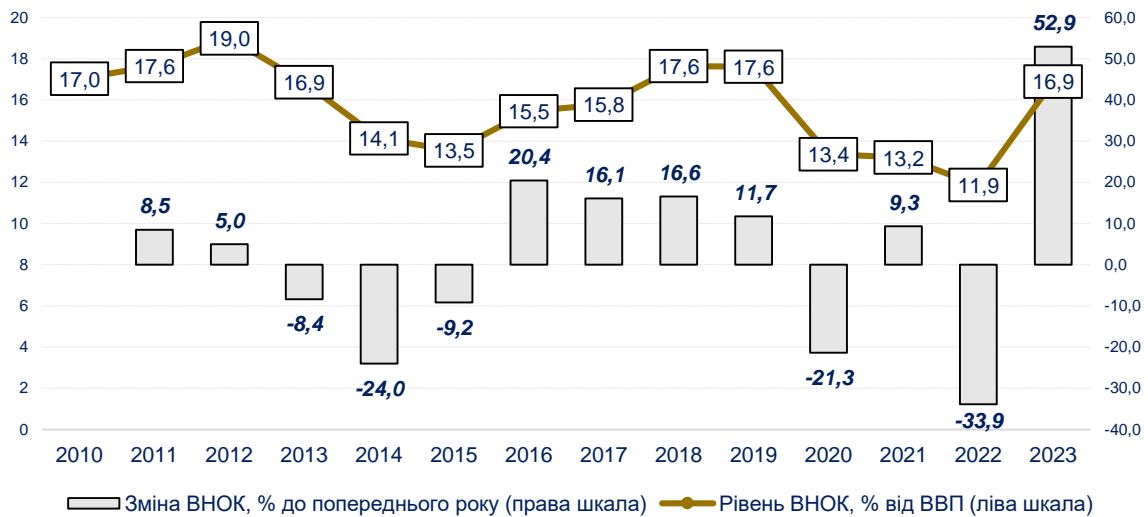


Рис. 12. Валове нагромадження основного капіталу в Україні у 2010–2023 рр.

Джерело: Держстат.

Поступове відновлення економічної активності в Україні й певна адаптація компаній до діяльності в умовах воєнних ризиків сприяли також **відновленню діяльності іноземних інвесторів в країні**. Значною мірою відновлюють активність іноземні інвестори, які були присутні на українському ринку до війни і у 2022 р. призупинили або суттєво скоротили свою діяльність в Україні.

За підсумками 2023 р. обсяг ПІ в економіці України збільшився на понад 4,3 млрд дол. США, що у 17,6 раза більше порівняно з 2022 р. (247 млн дол. США). Переважна частка приросту ПІ досягалася внаслідок реінвестування доходів, отриманих іноземними інвесторами, обсяг яких склав майже 3,2 млрд дол. США. Це в 9,7 раза більше порівняно з 2022 р. (327 млн дол. США). Водночас, зважаючи на ще досить високі ризики, іноземні інвестори зберігають обережність у виході на український ринок. У 2023 р. приріст ПІ у формі інструментів участі в капіталі лише на 190 млн дол. США перевищив показник 2022 р. – 651 млн дол. США проти 461 млн дол. США. Водночас іноземні інвестори відновили вкладення ПІ в економіку України через боргові інструменти, обсяг яких у 2023 р. склав 523 млн дол. США (у 2022 р. іноземні інвестори зменшували борговий капітал, наданий суб'єктам інвестування в Україні, на 541 млн дол. США<sup>10</sup>).

Підтвердженням поступового відновлення інвестиційних можливостей в Україні внаслідок стабілізації економічної ситуації є **зростання прибутків іноземних інвесторів**. Якщо у період активних воєнних дій на значній частці території України у 2022 р. іноземні інвестори, крім банків, отримали збитки на 843 млн дол. США (негативний показник реінвестованих доходів), то за 2023 р. уже зафіксовано зростання обсягів реінвестованих доходів на понад 2,5 млрд дол. США. Водночас, обсяг реінвестованих доходів банків зменшився – 1170 млн дол. США – у 2022 р. і 643 млн дол. США – у 2023 р.

Перспективи подальшого відновлення інвестиційної діяльності, а також структурні характеристики інвестицій в Україні залежатимуть від безпекової ситуації в країні, спроможності забезпечувати поставки вироблених товарів на експортні ринки, поживлення економічної діяльності в країні. За непогіршення умов діяльності в економіці, на 2024 р. уряд прогнозує зростання інвестицій на 29,6 %, які стануть основним чинником зростання ВВП<sup>11</sup>.

**Критичне зниження обсягів кредитного фінансування основного капіталу, обігових коштів та інвестицій.** Корпоративне банківське кредитування у національній

<sup>10</sup> Утім, варто зазначити, що це відбулося головним чином внаслідок скорочення нерезидентами боргового фінансування ПІ в Україні у розмірі майже 1 млрд дол. США протягом січня–лютого 2022 р.

<sup>11</sup> У 2024 році Мінекономіки прогнозує зростання ВВП на 4,6 % та інвестицій – на 29,6 %. – Юлія Свириденко. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-2024-rotsi-minekonomiky-prohnozuie-zrostannia-vvp-na-46-ta-investytsii-na-296-iuliia-svyrydenko>



валюти (Рис. 13) тривалий час перебуває у стані стагнації. Активізація воєнних дій з лютого 2022 р. лише посилила таку негативну тенденцію. Загальний обсяг кредитів банків, наданих нефінансовим корпораціям у гривні, протягом другого півріччя 2023 р. був на 15 млрд грн більшим порівняно з показниками станом на 01.06.2023 р. й склав 495 млрд грн, що перевищує довоєнний рівень (486 млрд грн станом на 01.02.2022 р.), водночас суттєво нижче локального максимуму, зафіксованого станом на 01.06.2022 р. (530 млрд грн). Водночас **відновлення гривневого корпоративного кредитного портфеля визначальною мірою відбувається за рахунок зростання обсягу кредитів, наданих у межах урядової програми «Доступні кредити 5-7-9 %»**. Обсяг субсидованих державою кредитів протягом другого півріччя 2023 р. зріс на 15 млрд грн до 129 млрд грн станом на 01.01.2024 р. Натомість «ринкове» кредитування юридичних осіб у національній валюті відновило слабку позитивну динаміку лише у вересні 2023 р. – обсяг гривневих корпоративних кредитів, не пов'язаних із державним субсидуванням, протягом вересня–грудня 2023 р. зріс на 7 млрд грн до 366 млрд грн за станом на 01.01.2024 р.



Рис. 13. Кредити банків, надані нефінансовим корпораціям у національній валюті у 2022–2024 рр., млрд грн

Джерело: НБУ, Фонд розвитку підприємництва

Також незадовільною залишається структура наданих банками корпоративних кредитів у національній валюті з точки зору їхньої строковості, адже відновлення економіки потребує саме довгострокових, бажано інвестиційних, корпоративних кредитів у національній валюті на термін від 5 років. Натомість частка довгострокових гривневих кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, станом на 01.01.2024 р. становить лише 5,3 % корпоративного кредитного портфеля банків та 7,9 % корпоративних кредитів у гривні.

Крім того, у I кварталі 2024 р. фінустанови<sup>12</sup> підвищили стандарти корпоративного кредитування для позик великим підприємствам, валютних і довгострокових кредитів через зменшення капіталізації банків, погіршення курсових очікувань, збільшення ризиків щодо застави, а також спад в окремих галузях. Рівень схвалення заявок для кредитів великим підприємствам, валютних і довгострокових позик бізнесу в цілому зменшився вперше за останні 12 місяців. Загалом таке зменшення зумовлено невідповідністю клієнтів вимогам банків до позичальників, які зазнали впливу ризиків воєнного часу.

**Рівень проникнення кредитів в економіку є дуже низьким** – у 2023 р. кредити резидентам України очікувано скоротилися до 15,3 % від ВВП. Довоєнний рівень цього показника становив близько 20 % ВВП. Проте для підтримки стійких темпів розвитку економіки після закінчення війни рівень кредитування економіки для забезпечення потреб компаній у реалізації проектів відновлення має бути значно вищим.

**Зменшення трудового потенціалу внаслідок інтенсивних процесів міграції населення за кордон, значної частки ВПО, втрат цивільного населення через бойові дії.** З початку широкомасштабного вторгнення чисельність робочої сили в Україні

<sup>12</sup> НБУ. Опитування про умови банківського кредитування. URL: [https://bank.gov.ua/admin\\_uploads/article/BLS\\_Q2-2024.pdf?v=7](https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BLS_Q2-2024.pdf?v=7)

скоротилася на 5,5 млн осіб працездатного віку<sup>13</sup>, що становить приблизно 40 % усієї робочої сили. З них 1 млн осіб було мобілізовано на захист України. На тимчасово окупованих з початку 2022 р. територіях жили 3 млн осіб, з них орієнтовно 1,3 млн осіб працездатного віку, ще майже 6,5 млн осіб виїхали за межі України<sup>14</sup> у зв'язку із безпековою ситуацією, з яких майже 4,5 млн осіб працездатного віку. Війна обумовила й незворотні втрати не тільки серед військових, а й серед цивільного населення – з початку широкомасштабного вторгнення загинуло понад 11 тис. цивільних осіб<sup>15</sup>. При цьому, **зменшується частка осіб, які планують повернутися з-за кордону на Батьківщину.** Якщо на початку 2023 р. близько 77 % біженців війни планували повернутись на Батьківщину, то на початку 2024 р. цей показник вже становить 65 %<sup>16</sup>. Така тенденція посилюватиметься пропорційно до тривалості воєнних дій.

Разом з тим, масове переміщення громадян під впливом ризиків війни створило умови для значної трудової мобільності не лише в територіальному, а й у секторальному, кваліфікаційному вимірах, створивши значний *потенціал гнучкості ринку праці*. Підвищення рівня економічної безпеки у виробничій сфері передбачає забезпечення продуктивної зайнятості на умовах гідної праці працездатних осіб, зокрема ВПО, та створення умов для зайнятості вимушених мігрантів, які повертатимуться з-за кордону. Водночас надалі зростатиме потреба в достатній трудовій мобільності робочої сили та гнучкому ринку праці, а також самозайнятості в українському суспільстві.

**Зростання індексу споживчих цін (інфляції).** Основними чинниками інфляції в Україні у 2022 р., безумовно, стали повномасштабне вторгнення РФ, трансформація конфлікту у довготривалу війну на виснаження та провоковані війною руйнування інфраструктури, порушення ланцюгів постачання та логістики, зниження пропозиції товарів і послуг та збільшення виробничих витрат бізнесу. Водночас, незважаючи на аномальні умови функціонування економіки України в ситуації повномасштабної війни, показники інфляції протягом 2022–2024 рр. (Рис. 14) є зіставними з рівнем 2014 р. (24,9 %) та значно нижчі, ніж у 2015 р. (43,3 %).

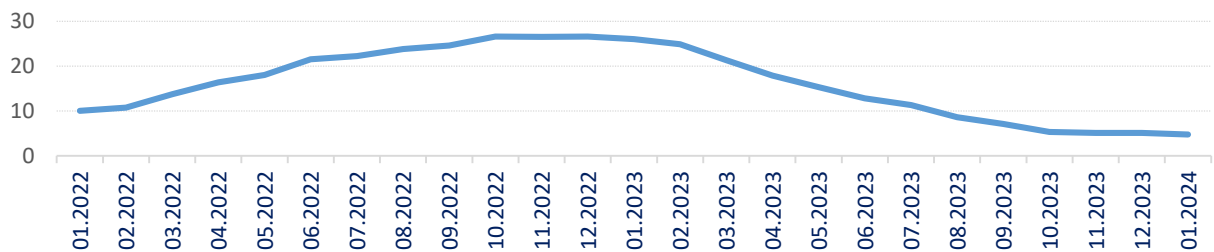


Рис. 14. Індекс споживчих цін, до відповідного місяця попереднього року, %  
Джерело: НБУ

Пікового значення з початку війни (26,6 % р/р) інфляція досягла у грудні 2022 р., після чого неухильно знижувалась унаслідок забезпечення курсової стійкості, достатньої внутрішньої пропозиції продовольчих товарів, зниження світових цін на товарних ринках, а також швидкого пристосування бізнесу до нових викликів війни. У лютому 2024 р. споживча інфляція в річному вимірі знизилася до 4,3 %. Поточний прогноз регулятора щодо динаміки цін протягом 2024–2026 рр., наведений у «Інфляційному звіті»<sup>17</sup> за січень 2024 р.,

<sup>13</sup> Як Україні компенсувати втрату 30 % трудового потенціалу. *Економічна правда*. 10.05.2023 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/10/699925>

<sup>14</sup> Кількість біженців з України зі статусом тимчасового захисту в січні в Німеччині зросла на 18,9 тис., в Італії скоротилася на 18,1 тис. – Євростат. *Інтерфакс*. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/972650.html>

<sup>15</sup> Війна у цифрах: як за останній рік змінилися Україна та українці. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv28871qdv8o>

<sup>16</sup> В ООН повідомили про зменшення кількості біженців і ВПО, які сподіваються повернутися додому. *LB.ua*. URL: [https://lb.ua/society/2024/03/11/602784\\_oon\\_povidomili\\_pro\\_zmenshennya.html](https://lb.ua/society/2024/03/11/602784_oon_povidomili_pro_zmenshennya.html)

<sup>17</sup> Інфляційний звіт. Січень 2024 року. URL: [https://bank.gov.ua/admin\\_uploads/article/IR\\_2024-Q1.pdf](https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q1.pdf)



передбачає такі показники зростання індексу споживчих цін у річному вимірі: 2024 р. – 8,6 %, 2025 р. – 5,8 %, 2026 р. – 5,0 %.

**Зниження приватного споживання.** Стабілізація ситуації в економіці України протягом 2023 р. створила підґрунтя для поживлення внутрішнього споживчого попиту. **Втім його динаміка залишається ще низькою, значною мірою підтримується соціальними витратами держави та не є наслідком зростання доходів населення від поліпшення економічної активності в країні.** При цьому значна частка такого фінансування забезпечувалася через надання міжнародної фінансової підтримки Україні з боку країн-партнерів на цілі фінансування Державного бюджету.

Видатки на кінцеве споживання домогосподарств у 2023 р. зросли на 6,3 % після скорочення на 28,7 % у попередньому році. Основними чинниками відновлення зростання доходів населення і відповідно споживчого попиту стали виплати на грошове утримання військовослужбовців та значні поточні бюджетні видатки соціального спрямування (витрати на оплату праці в бюджетному секторі, пенсії та соціальні допомоги). Водночас поживленню економіки також сприяло відновлення зростання заробітної плати у приватному секторі. Додатковим сприятливим чинником розширення приватного споживання є сповільнення інфляційних процесів в економіці України.

**Поступовому відновленню внутрішнього споживчого попиту у 2023 р. сприяли позитивні зміни у сфері зайнятості, спостерігалось динамічне зростання попиту на робочу силу в Україні.** За оцінками НБУ, рівень безробіття в Україні у 2023 р. знизився до 19 % порівняно з 21,1 % у 2022 р.<sup>18</sup>. За даними дев'ятої хвилі дослідження компанії Gradus Research, станом на кінець 2023 р. частка тих, хто працює на повний чи неповний робочий день, зросла до 62 %, що майже втричі більше порівняно з березнем 2022 р. (24 %).<sup>19</sup>. Дослідження також свідчить, що безробітними залишаються 28 % респондентів, що є значним поліпшенням порівняно з попередніми періодами, а 8 % мають роботу, але зараз не працюють. У звіті також відзначається зростання кількості респондентів, які отримують зарплату і впевнені в її отриманні в майбутньому. Вперше з початку війни частка таких людей склала більше половини респондентів (55 %) проти 21 % у березні 2022 р.

За даними Державної служби зайнятості, у грудні 2023 р. в Україні було зареєстровано 483,2 тис. безробітних, що на 45,6 % менше, ніж роком раніше (867,6 тис. осіб)<sup>20</sup>. Певна частка скорочення кількості безробітних забезпечувалася створенням можливостей для зайнятості в економіці (крім зовнішньої міграції населення та впливу процесів мобілізації). Таке поліпшення показників зайнятості свідчить про позитивну тенденцію на ринку праці та стабілізацію економічних умов в Україні після шоків ефектів вторгнення у 2022 р.

Як наслідок, відновлювалося споживання населення, про що свідчить зростання роздрібною торгівлі (індекс фізичного обсягу обороту роздрібною торгівлі у 2023 р. зріс на 15,4 %), розширення імпорту товарів населенням та позитивна динаміка у сфері послуг.

Разом із тим, відновлення внутрішнього попиту відбувалося нерівномірно як з точки зору різних сегментів попиту, так і в розрізі груп населення. Так, хоча результати опитувань підприємств свідчать про відновлення попиту на робочу силу, загальні очікування щодо збільшення зайнятості залишаються стриманими, і лише підприємства у секторах торгівлі та послуг очікують зростання кількості працівників у поточному році<sup>21</sup>.

Також зберігалася нерівномірність зростання зарплат у розрізі видів діяльності. У III кварталі 2023 р. найвищими темпами зростала середня заробітна плата у будівництві, торгівлі, водному транспорті, складському господарстві та допоміжній діяльності у сфері транспорту, поштової та кур'єрській діяльності, сферах тимчасового розміщування й

<sup>18</sup> Інфляційний звіт. Січень 2024 року. URL: [https://bank.gov.ua/admin\\_uploads/article/IR\\_2024-Q1.pdf](https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q1.pdf)

<sup>19</sup> Градус українського суспільства під час війни / дев'ята хвиля. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/wartime-survey-ukrainian-society-ninth-wave/>

<sup>20</sup> Державна служба зайнятості. Попит та пропозиція на зареєстрованому ринку праці у 2023 році. URL: [https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infocfiles/popyt\\_i\\_propozycja\\_na\\_rynku\\_praci\\_12\\_2023.pdf](https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infocfiles/popyt_i_propozycja_na_rynku_praci_12_2023.pdf)

<sup>21</sup> НБУ. Ділові очікування підприємств України. IV квартал 2023 року. URL: [https://bank.gov.ua/admin\\_uploads/article/BOS\\_2023-Q4.pdf](https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BOS_2023-Q4.pdf)

організації харчування, операцій з нерухомим майном. Натомість в окремих секторах послуг, соціальної сфери (освіті, охороні здоров'я) та державного управління динаміка зростання середньої заробітної плати поступалася зміні споживчих цін або незначно перевищувала її.

Зберігається, незважаючи на позитивні зміни протягом 2023 р., значний стримуючий вплив на доходи населення від все ще високого рівня безробіття. Крім того, існуючі безпекові та економічні умови в країні не формують підґрунтя для повернення зовнішніх мігрантів, що є значним обмежуючим чинником для зростання внутрішнього споживчого попиту. За оцінками НБУ, протягом 2023 р. кількість зовнішніх мігрантів збільшилась приблизно на 200 тис. осіб і становила 6,3 млн осіб на кінець 2023 р.

Водночас, аналітики відзначають негативні тенденції в споживчих настроях, зокрема в середньострокових економічних очікуваннях<sup>22</sup>. Погіршення споживчих настроїв обумовлюються як погіршенням оцінки поточної ситуації, так і економічними очікуваннями, зокрема щодо розвитку економіки країни протягом наступних 5 років.

## 2.2. Забезпечення виробничої безпеки

ВИБРОБНИЧА БЕЗПЕКА		2022	2023	2024	2025-2027
1. Критичне скорочення промислового виробництва	й	5	4	4	3
	в	5	4	4	4
2. Прискорення темпів деіндустріалізації економіки	й	4	4	3	3
	в	4	4	4	3
3. Зниження конкурентних позицій вітчизняних виробників на внутрішньому та зовнішніх ринках промислової продукції	й	4	4	3	3
	в	3	4	4	4
4. Збільшення часток низькотехнологічної та сировинної продукції у структурі промислового виробництва	й	4	4	3	3
	в	3	4	4	3
5. Посилення залежності внутрішнього ринку України від імпорту промислової продукції	й	4	4	4	4
	в	4	4	4	4

й – ймовірність, в – вплив

Рис. 15. Забезпечення виробничої безпеки протягом 2022–2027 рр.

Експертні оцінки рівня **виробничої безпеки у 2024 р. переконують у значній зміні вагомості окремих ризиків при загальному зниженні ймовірності їх прояву**. Основним ризиком погіршення стану виробничої безпеки залишається **критичне скорочення промислового виробництва**, вплив якого навіть дещо посилиться у порівнянні із попереднім роком. Середня оцінка за цим ризиком склала 4,0 бали (28 % експертів присвоїли максимальні 5 балів, а 50 % – 4 бали). **Помітно зросли оцінки впливу ризику посилення залежності внутрішнього ринку України від імпорту промислової продукції** (середня оцінка зросла на 20 % і складає 3,7 бала (при 3,1 бала у 2023 р.), максимальні 5 балів присвоїли 13 % експертів, а 4 бали – 48 %). **Зазначені ризики зберігатимуть домінуючий вплив на виробничу безпеку й у 2025–2027 рр.** (Рис. 15). Водночас, вагомість ризику збільшення частки низькотехнологічної продукції суттєво (на 20 %) знижена, й 56 % експертів зазначає, що його рівень не перевищуватиме 3 бали, а 3 % оцінили його як незначний (Рис. 16).

**Експерти також очікують зниження ймовірності настання за всіма виробничими ризиками, окрім посилення залежності внутрішнього ринку від імпорту.** Песимістичні очікування щодо цього ризику зберігаються як на 2024 р. так і на

<sup>22</sup> Індекс споживчих настроїв у грудні 2023 року становить 77,1 п. URL: <https://www.sapiens.com.ua/ua/other-research-single-page?id=300>

наступні 2025–2027 рр. (маже 2/3 експертів оцінюють ймовірність його прояву у 2024 р. у 4 і більше балів). Інші ризики перебуватимуть у жовтій зоні, а їх ймовірність оцінюється у 3,3–3,5 бала у 2024 р. та у 3,1–3,3 бала у 2025–2027 рр. Близько 13 % експертів оцінюють їх ймовірність як помірну чи віддалену. Помітно поліпшились очікування ймовірності ризику деіндустріалізації економіки, середня оцінка якого знизилась до 3,4 бала у 2024 р. (з 4,3 бала у 2023 р. або ж на 19,3 %). Цей ризик матиме найменший вплив на стан виробничої безпеки на наступні три роки.

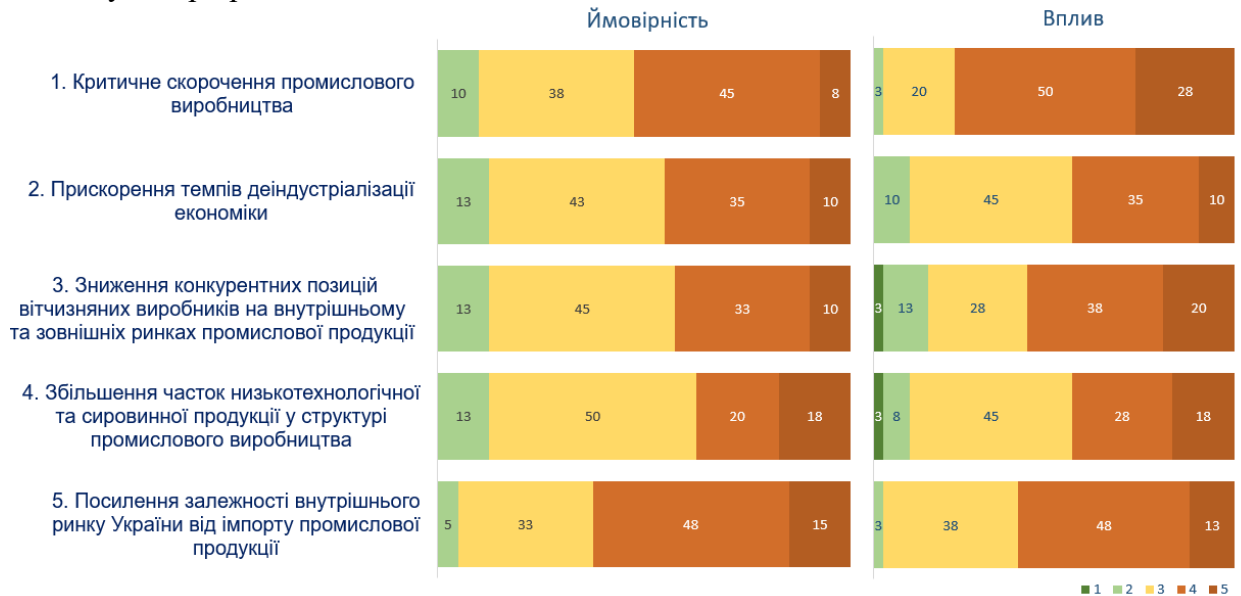


Рис. 16. Структура розподілу експертних оцінок за складовою виробничої безпеки у 2024 р., %

### Аналіз стану загроз виробничій безпеці у баченні фахівців НІСД є таким.

**Критичне скорочення промислового виробництва.** У 2022 р. промислове виробництво скоротилося на 36,7 %. Проте, вже з лютого 2023 р. промисловості вдалося дещо поліпшити показники діяльності, що сприяло встановленню підвищувального тренду у виробництві – за підсумками 2023 р. промислове виробництво зросло на 5,9 % порівняно з 2022 р.

Втрати у промисловості України внаслідок повномасштабної російської агресії нараховують щонайменше 426 великих і середніх приватних підприємств та держкомпаній, що було пошкоджено або зруйновано<sup>23</sup>. До найбільших підприємств за розмірами активів, що зазнали прямих збитків від збройної агресії РФ, увійшли ММК ім. Ілліча та «Азовсталь».

Згідно зі звітом щодо оновленої спільної оцінки збитків і потреб, які виникли внаслідок широкомасштабного вторгнення РФ (*Rapid Damage and Needs Assessment, RDNA3*), підготовленим урядом України разом із Групою Світового банку, Європейською Комісією та ООН<sup>24</sup>, прямі збитки у секторі «промисловість і торгівля» досягли 15,6 млрд дол. США (10 % від загальної суми збитків, завданих економіці)<sup>25</sup>, зокрема у промисловості – 13 млрд дол. США. Найбільші збитки зафіксовано в Донецькій, Харківській та Київській областях.

Загальні потреби на відновлення промисловості й торгівлі на період до 2034 р. становлять 67,5 млрд дол. США, зокрема у промисловості – 46,7 млрд дол. США. Пріоритетні потреби у відновленні та реконструкції у 2024 р. для підприємств промисловості та торгівлі оцінюються в 5,8 млрд дол. США і включають: фінансування

<sup>23</sup> Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, сягає \$151,2 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-priyamih>

<sup>24</sup> Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3), February 2022 – December 2023. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099021324115085807/pdf/P1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a.pdf>

<sup>25</sup> Оцінка RDNA3 охоплює збитки, заподіяні протягом майже дворічного періоду з моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року до 31 грудня 2023 року.

інвестицій у нове обладнання, вдосконалення процесів, ремонт будівель, створення нових підприємств; стимулювання створення робочих місць; фінансування обігових коштів.

**Прискорення темпів деіндустріалізації економіки.** Одним із вкрай негативних наслідків повномасштабної війни РФ на території України є скорочення частки промисловості у ВВП. Так, у 2022 р. частка переробної промисловості у ВВП України становила 8,3 %, тоді як у 2021 р. вона була на рівні 10 %, у 2020 р. – 10,6 %<sup>26</sup>. За цей період зросла частка сільськогосподарського виробництва в економіці, що відтворює важливе значення аграрного сектора у забезпеченні продовольчої безпеки держави, а також вагому роль України на світових ринках як надійного постачальника продовольчої й аграрної продукції. У 2022 р. питома вага сільського, лісового та рибного господарства у ВВП України становила 11 %, у 2021 р. – 10,4 %, у 2020 р. – 8,3 %.

Для уникнення пастки аграризації економіки важливо посилити акцент на переробці, зокрема сільськогосподарської продукції. У 2023 р. наявність труднощів з експортом агросировини сприяла зростанню агропереробки. Експорт борошна всіх видів (позиції 11.01-02, 11.05-06, 12.08) зріс більш ніж утричі за 7 міс. 2023 р. порівняно з відповідним періодом 2022 р. (з 8,46 млн дол. США до 30,94 млн дол. США). Експорт макаронних виробів виріс за цей період на 16 % (з 23,25 млн дол. США до 26,95 млн дол. США).

Варто задіяти інструменти державної підтримки промислового перероблення, якими є, зокрема, стимули, котрі діють для розвитку індустріальних парків, кредитування за програмою «Доступні кредити 5-7-9%», інвестиційні проєкти, програми місцевого розвитку, підтримка підприємств-експортерів, страхування воєнних ризиків, технічна допомога тощо.

**Зниження конкурентних позицій вітчизняних виробників на внутрішньому та зовнішніх ринках промислової продукції** відбувається внаслідок зростання виробничих та логістичних витрат. Вагомими чинниками зростання таких витрат є ускладнення доступу підприємств до ресурсів і сировини, ринків збуту, а також перебої у роботі через відключення електроенергії, вимушені простої під час повітряних тривог.

Значні руйнування та блокування російськими військами логістичної інфраструктури розривають ланцюги постачань усередині країни та ускладнюють експорт готової продукції. Так, блокування морських шляхів, теракти проти портової інфраструктури спричинили різке падіння експорту товарів. Втім, активний розвиток альтернативних шляхів постачань дозволить поступово відновлювати зовнішні товарні потоки. Відкриття у серпні 2023 р. нового морського коридору для торговельних суден дозволило, на відміну від «зернового коридору», перевозити не лише продовольчі товари, а й продукцію ГМК (гірничо-металургійного комплексу) та хімічної промисловості<sup>27</sup>. Тож очікується повернення окремих українських товарів, зокрема руди і металів, на традиційні ринки, а також розширення географії та номенклатури торгівлі.

Процес відновлення промислових підприємств та їхніх конкурентних позицій значно ускладнений доступом до фінансування ресурсами банківської системи, Державного та місцевих бюджетів, іноземних країн-партнерів та міжнародних організацій, а також браком власних коштів. Середньозважена процентна ставка депозитних корпорацій за кредитами у національній валюті у грудні 2023 р. у переробній промисловості становила 18,6 %, у добувній – 19,5 % (у середньому по економіці – 17,7 %)<sup>28</sup>. За січень–вересень 2023 р. 25,8 % великих та середніх підприємств промисловості отримали збитки на суму 101 млрд грн<sup>29</sup>, що є найбільшим обсягом збитків серед видів економічної діяльності за цей період і стає на заваді фінансуванню відновлення і розвитку таких підприємств.

Скорочення пропозиції трудових ресурсів у промисловості перешкоджає діяльності підприємств, відновленню і нарощуванню виробництва. Це відбувається внаслідок масового

<sup>26</sup> ВВП у цінах попереднього року. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

<sup>27</sup> Інфляційний звіт НБУ, січень 2024 р. URL: [https://bank.gov.ua/admin\\_uploads/article/IR\\_2024-Q1.pdf?v=7](https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q1.pdf?v=7)

<sup>28</sup> Процентні ставки за кредитами та депозитами. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>

<sup>29</sup> Фінансові результати до оподаткування великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності за січень–вересень 2023 року. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

виїзду громадян України після початку війни за кордон, переміщення людей всередині країни, мобілізації до ЗСУ. За даними щомісячного опитування підприємств, здійсненого ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій», 46 % промислових підприємств серед своїх головних проблем називають нестачу робочої сили<sup>30</sup>.

Українські підприємства, які продовжили роботу після вторгнення, адаптували свої бізнес-стратегії до поточних викликів і загроз у спосіб пошуку нових клієнтів і ринків, використання цифрових інструментів, зміни асортименту продуктів, оптимізації ланцюга поставок, навчання та перекваліфікації співробітників, наближення стандартів якості та сертифікації продукції щодо відповідності ЄС та іншим міжнародним стандартам.

**Збільшення часток низькотехнологічної та сировинної продукції у структурі промислового виробництва.** Повномасштабна війна РФ проти України призвела до поглиблення технологічного відставання української економіки. Зокрема, у 2023 р. понад третину товарного експорту (36,1 %) становила продукція сільського господарства<sup>31</sup>, тоді як у довоєнному 2021 р. її частка була 24,8 %.

Функціонування промисловості в умовах війни спровокувало зміни в її галузевій структурі. Пошкодження, руйнування та знищення вагомих обсягів активів базових галузей – металургійної, хімічної, машинобудівної промисловості – призвели до значного скорочення їхніх часток у структурі промисловості порівняно з довоєнним 2021 р. (за винятком машинобудування завдяки нарощуванню випуску продукції для ЗСУ, а також виробничих машин та обладнання). У 2023 р. частка металургійної галузі у структурі переробної промисловості становила 17 % (у 2021 р. – 29,1 %), хімічної й пов'язаних з нею галузей – 8,9 % (у 2021 р. – 10,2 %). Частка машинобудування зросла за цей період з 9,3 % до 12,3 %.

Збільшується й питома вага менш технологічних виробництв харчової, легкої, деревообробної галузей у структурі промисловості. Так, у 2023 р. частка харчової промисловості становила 39,9 % у структурі переробної галузі (у 2021 р. – 30,9 %), легкої – 2,2 % (у 2021 р. – 1,3 %), деревообробної – 3,1 % (у 2021 р. – 2,5 %).

**Посилення залежності внутрішнього ринку України від імпорту промислової продукції.** Така залежність підтверджується зростанням імпорту товарів в Україну у 2023 р. на 14,9 % порівняно з 2022 р. Частка імпорту у внутрішньому споживанні промислової продукції склала у 2023 р. 46 %, у 2022 р. – 42,6 %.

Найбільш імпортозалежним є машинобудування, де частка імпорту у внутрішньому споживанні у 2023 р. становила 82,8 %. Стабільно високою залишається імпортна залежність внутрішнього ринку хімічної промисловості (71,4 %), насамперед, від продукції Польщі та Китаю. Імпортна продукція займає вільні ніші, які утворилися у внутрішньому виробництві хімічної продукції внаслідок руйнувань та зупинки чи регіонально обмеженого функціонування хімічних підприємств<sup>32</sup>. У легкій промисловості рівень імпортозалежності становив 78,7 %, що зумовлено нерозвиненістю внутрішньої сировинної бази для легкої промисловості, яка ще більше звузилась в умовах війни, і традиційною залежністю галузі від імпортних поставок сировини, матеріалів та комплектуючих. Також з початку війни значно скоротились іноземні замовлення, які забезпечували роботу значної частки підприємств галузі. Рівень імпортозалежності ринку металургійної продукції становив 37,8 %. Значно менш залежними від імпорту були ринки деревообробної (23,6 %) та харчової (18 %) галузей, а також іншої неметалевої продукції (21,4 %).

<sup>30</sup> Нове щомісячне опитування підприємств. Грудень 23, «Український бізнес під час війни». URL: [http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/TDF/\\_NRES\\_November\\_2023\\_FINAL\\_UA.pdf](http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/TDF/_NRES_November_2023_FINAL_UA.pdf)

<sup>31</sup> Експорт груп 01-14 за УКТЗЕД.

<sup>32</sup> Аналітична оцінка ситуації у хімічній промисловості України та на внутрішньому товарному ринку хімічної продукції за підсумками 1 кварталу 2024 року, ДП «Черкаський НДІТЕХІМ». URL: [http://www.nditekhim.com.ua/wp-content/uploads/2024/04/HPU\\_vyp.1\\_2024-01.04.05.pdf](http://www.nditekhim.com.ua/wp-content/uploads/2024/04/HPU_vyp.1_2024-01.04.05.pdf)

### 2.3. Забезпечення фінансової безпеки

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА		2022	2023	2024	2025-2027
1. Погіршення фінансової стійкості пенсійної системи	й	4	4	3	4
	в	4	4	4	4
2. Високий рівень дефіциту державного бюджету	й	5	5	4	4
	в	5	4	4	4
3. Значні втрати податкових та митних надходжень державного та місцевих бюджетів	й	5	4	4	3
	в	5	4	4	4
4. Браку довіри з боку громадян та бізнесу до податкових, митних органів	й	3	4	4	4
	в	3	3	3	4
5. Недофінансування окремих статей видатків бюджету внаслідок обмеженості фінансових можливостей держави	й	4	4	4	4
	в	4	4	4	4
6. Зростання обсягів державного боргу та видатків на його обслуговування	й	5	4	4	4
	в	4	4	4	4
7. Погіршення інституційної спроможності банківської системи внаслідок скорочення ресурсної бази банків, збитковості та зниження капіталізації	й	3	3	3	3
	в	3	3	3	3
8. Різка збільшення частки непрацюючих кредитів у кредитному портфелі банків	й	4	3	3	3
	в	3	3	3	3

й – ймовірність, в - вплив

Рис. 17. Забезпечення фінансової безпеки за період з 2022–2027 рр.

Експертні оцінки рівня фінансової безпеки у 2024 р. свідчать про посилення вагомості та впливу більшості (п'яти з досліджуваних восьми) фінансових ризиків та певному послабленні ймовірності настання для шести ризиків. Так, у 2024 р. очікується посилення впливу ризику браку довіри до фіскальних органів (на 10,4 % – з 3,1 до 3,4 бала), ризику недофінансування окремих статей бюджету (на 4,9 %), погіршення інституційної спроможності банківської системи (на 3,6 %). Очікується збереження тренду посилення впливу цих факторів впродовж 2025–2027 рр. Ризики високого рівня дефіциту бюджету, зростання державного боргу та різкого збільшення частки непрацюючих кредитів дещо послаблюватимуться, проте вони перебуватимуть у помаранчевій зоні не лише у 2024 р., а й у 2025–2027 рр. (Рис. 17).

Загалом найбільший вплив на фінансову безпеку матимуть: ризик значних втрат податкових надходжень (20 % експертів оцінюють його як катастрофічний (5 балів), а 58 % – як значний (4 бали); високий рівень дефіциту бюджету (25 % та 50 % відповідно); зростання обсягів державного боргу (23 % та 50 % ) та недофінансування окремих статей бюджету (15 % та 44 % відповідно) (Рис. 18). При цьому на 2025–2027 рр. основним вбачається саме борговий ризик як синергетичний результат тривалого бюджетного розбалансування, зовнішніх та внутрішніх запозичень.

Експерти не лише високо оцінюють критичну важливість зазначених ризиків, а й переважно одностайні у песимістичних оцінках щодо можливостей уникнення прояву таких ризиків. Так, переважна більшість експертів зазначають високу ймовірність дефіциту бюджету (40 % оцінок – 5-бальні та 50 % – 4-бальні), зростання обсягів державного боргу (по 43 % відповідно) та недофінансування окремих статей бюджетів (по 41 % відповідно).



Складність забезпечення фінансової безпеки полягатиме також не лише у зростанні вагомості ризику браку довіри, а й у зростаючій ймовірності його прояву. **Значний відкладений потенціал прояву має ризик погіршення фінансової стійкості пенсійної системи**, щодо якого експерти очікують посилення як вагомості, так і ймовірності прояву у 2025–2027 рр.

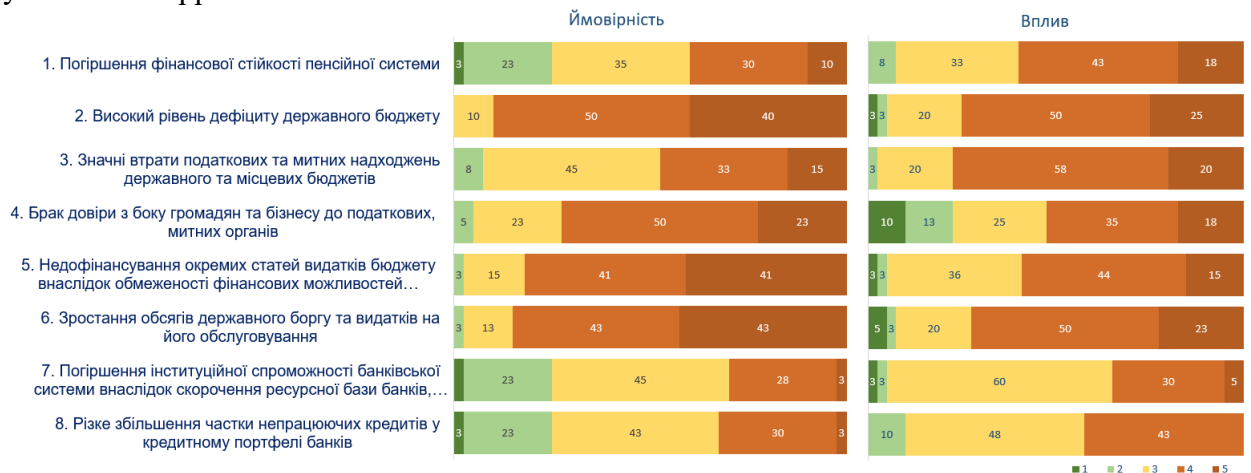


Рис. 18. Структура розподілу експертних оцінок за складовою фінансова безпека у 2024 р., %

### Аналіз стану загроз фінансовій безпеці у баченні фахівців НІСД є таким.

**Погіршення фінансової стійкості пенсійної системи.** Протягом 2024 р. збережеться головний ризик фінансової стійкості пенсійної системи – спроможність фінансування навіть наявного недостатнього рівня пенсій та проведення передбаченої законодавством індексації. Ризикогенним чинником є зміна співвідношення кількості платників єдиного соціального внеску (ЄСВ) та пенсіонерів на користь останніх внаслідок міграції працездатного населення за межі України на тлі зростання чисельності пенсіонерів, що перевищує природний рівень за рахунок військових пенсіонерів, одержувачів пенсій по втраті годувальника, інвалідності тощо.

Іншим ризиком може стати чергова спроба запровадження накопичувальної пенсійної системи. Наразі у ВРУ очікує на розгляд проєкт Закону України «Про накопичувальне пенсійне забезпечення» № 9212 від 17.04.2023 р., який, серед іншого, передбачає паритетне співфінансування внесків роботодавцем та державою, тобто, додаткове навантаження на державний бюджет.

Проєктом закону передбачається, однак, що до 2026 р. внески акумулюватимуться в уповноваженому державному пенсійному фонді та інвестуватимуться у переважно консервативні грошові інструменти. Це означає, що у розпорядженні держави може з'явитися додаткове джерело інвестиційного ресурсу, за рахунок якого уряд матиме можливість фінансувати невідкладні потреби.

Враховуючи ризики для стійкості пенсійної системи, такий законопроект доцільно додатково ще проаналізувати з точки зору впливу на фінансову стійкість пенсійної системи і стійкість державних фінансів в цілому.

Крім того, з точки зору фінансової стійкості та соціальної справедливості викликає певні застереження анонсований урядом намір запровадити бальну пенсійну систему<sup>33</sup>, запровадження якої потенційно може посилити стійкість державних фінансів, проте негативно вплине на соціальну стійкість, зокрема спроможність держави виконувати взяті на себе соціальні зобов'язання у частині виплати пенсій.

**Високий рівень дефіциту Державного бюджету.** Необхідність забезпечення першочергових потреб у видатках сфери безпеки і оборони, соціальної підтримки населення, а також забезпечення відбудови та підтримки бізнесу призвела до **суттєвого збільшення дефіциту державного бюджету**. І якщо у довоєнному 2021 р. дефіцит

<sup>33</sup> У 2024 році уряд запустить нову пенсійну реформу – Шмигаль. URL: <https://suspilne.media/578585-u-2024-roci-urad-zapustit-novu-pensijnu-reformu-smigal/>

державного бюджету становив лише 3,6 % ВВП, то у 2022 р. він зріс до 17,6 % ВВП, а у 2023 р. – до 20,7 % ВВП. При цьому, у 2023 р. спостерігалось недосягнення закладеного Законом України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» показника граничного рівня дефіциту державного бюджету: при визначеному законом показнику у 2010,35 млрд грн фактичне виконання склало 1336,9 млрд грн. За 2023 р. у цілому дефіцит зведеного бюджету сягнув рекордних понад 1760 млрд грн без урахування грантів у доходах, або 27 % ВВП (у 2022 р. – 25,3 % ВВП)<sup>34</sup>. У 2024 р. початково дефіцит державного бюджету закладається у сумі 1571,49 млрд грн, або 20,7 % ВВП.

У 2024 р., як і у попередньому 2023 р., **зберігається значна потреба у фінансовій підтримці для покриття дефіциту бюджету**. Потреба лише у зовнішньому фінансуванні у 2024 р. становить 37,3 млрд дол. США<sup>35</sup> (у 2023 р. Україна отримала зовнішнє фінансування на загальну суму 42,5 млрд дол. США, з яких 11,6 млрд дол. США – це безповоротна грантова допомога<sup>36</sup>). Україна розраховує на додаткову допомогу від міжнародних партнерів та МВФ: у рамках програми *Ukraine Facility* Європейського Союзу, що передбачає надання Україні 50 млрд євро протягом 2024–2027 рр. (перший транш у сумі 4,5 млрд євро надійшов у березні); пряма бюджетна підтримка у 2024 р. від уряду Японії планується на рівні 436 млн дол. США, із яких гранти – близько 140 млн дол. США, а у І кв. 2024 р. очікується надходження додатково від Японії 1,8 млрд дол. США (через рамкові проекти Світового банку)<sup>37</sup>.

Для фінансування дефіциту державного бюджету у 2023 р. Україна залучила на внутрішньому ринку 552,59 млрд грн, а у 2024 р. запозичення плануються на рівні 525,88 млрд грн.

Вимушене зростання дефіциту Державного бюджету України є наслідком обмеженості власного ресурсу (потреби сфери безпеки й оборони постійно зростають) для забезпечення виконання державою зобов'язань, передусім, соціального характеру та необхідності стимулювання бізнесу. Активізація підтримки міжнародних партнерів у 2022–2023 рр. у спосіб надання пільгового кредитного фінансування на тривалий термін та достатньо високий обсяг грантового фінансування забезпечили проведення досить м'якої бюджетної політики та високий рівень бюджетних видатків для підтримки економіки й виконання соціальних зобов'язань держави. Досить високий рівень вартості внутрішніх запозичень, які залучаються на короткий, порівняно з зовнішніми запозиченнями, термін, обмежує можливості якісного маневрування джерелами фінансування бюджетного дефіциту та створює тиск на видаткову частку державного бюджету, відволікаючи необхідний державний ресурс.

*У середньостроковій перспективі можна передбачити збільшення рівня бюджетного дефіциту у 2024 р. в умовах необхідності проведення додаткової мобілізації, а отже – виникнення додаткової потреби у видатках для сфери безпеки й оборони, який у першу чергу покриватиметься за рахунок внутрішніх запозичень. Також ймовірно збереження м'якої фіскальної політики. Водночас, у разі позитивного розвитку ситуації в економіці та призупинення / послаблення воєнних дій, дефіцит Державного бюджету України знижуватиметься, потреби державної підтримки бізнесу також знижуватимуться за рахунок зростання припливу приватних та іноземних інвестицій. Зменшення міжнародної*

<sup>34</sup> Інфляційний звіт, січень 2024 року. URL: [https://bank.gov.ua/admin\\_uploads/article/IR\\_2024-Q1.pdf?v=7](https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q1.pdf?v=7)

<sup>35</sup> За перші два місяці 2024 року Японія є найбільшим донором бюджетної допомоги Україні: Сергій Марченко під час зустрічі з Міністром фінансів Японії. URL: [https://mof.gov.ua/uk/news/in\\_the\\_first\\_two\\_months\\_of\\_2024\\_japan\\_was\\_the\\_largest\\_donor\\_of\\_budgetary\\_assistance\\_to\\_ukraine\\_sergii\\_marchenko\\_during\\_a\\_meeting\\_with\\_the\\_minister\\_of\\_finance\\_of\\_japan-4449](https://mof.gov.ua/uk/news/in_the_first_two_months_of_2024_japan_was_the_largest_donor_of_budgetary_assistance_to_ukraine_sergii_marchenko_during_a_meeting_with_the_minister_of_finance_of_japan-4449)

<sup>36</sup> Більша частина державного боргу України – це пільгове фінансування від міжнародних партнерів. URL: [https://mof.gov.ua/uk/news/the\\_largest\\_part\\_of\\_ukraines\\_state\\_debt\\_is\\_concessional\\_financing\\_from\\_international\\_partners-4451](https://mof.gov.ua/uk/news/the_largest_part_of_ukraines_state_debt_is_concessional_financing_from_international_partners-4451)

<sup>37</sup> За перші два місяці 2024 року Японія є найбільшим донором бюджетної допомоги Україні: Сергій Марченко під час зустрічі з Міністром фінансів Японії. URL: [https://mof.gov.ua/uk/news/in\\_the\\_first\\_two\\_months\\_of\\_2024\\_japan\\_was\\_the\\_largest\\_donor\\_of\\_budgetary\\_assistance\\_to\\_ukraine\\_sergii\\_marchenko\\_during\\_a\\_meeting\\_with\\_the\\_minister\\_of\\_finance\\_of\\_japan-4449](https://mof.gov.ua/uk/news/in_the_first_two_months_of_2024_japan_was_the_largest_donor_of_budgetary_assistance_to_ukraine_sergii_marchenko_during_a_meeting_with_the_minister_of_finance_of_japan-4449)



фінансової підтримки може також спричинити зниження бюджетного дефіциту внаслідок вимушеного скорочення бюджетних видатків поза сферами безпеки й оборони.

Національний банк України відзначає, що, якщо у 2024 р. дефіцит бюджету зумовлюватиметься високими видатками на оборону, то в наступні роки – суттєвими потребами на відновлення об'єктів інфраструктури, виробничих потужностей, а також соціальної підтримки. Водночас розширення власної ресурсної бази та зниження безпекових ризиків дадуть змогу скоротити дефіцит бюджету до 13,5 % та 7,5 % ВВП у 2025–2026 рр.<sup>38</sup>.

**Значні втрати податкових та митних надходжень державного та місцевих бюджетів.** Війна на виснаження не сприяє поверненню мільйонів українців, які вже адаптувалися до життя за кордоном та отримали інше податкове резидентство. Крім цього значна частка громадян тінює доходи від оподаткування.

Ці та інші чинники зумовлюють значні втрати податкової бази. Найбільших втрат податкова база зазнала та продовжує зазнавати у східних та південних прифронтових регіонах, які прилегли до зони активних бойових дій, зокрема, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Харківській та Херсонській областях. Відповідно, найбільше у номінальному та реальному вимірі зменшуються податкові платежі місцевих громадян та бізнесу до державного (Рис. 19–20) та місцевих бюджетів.

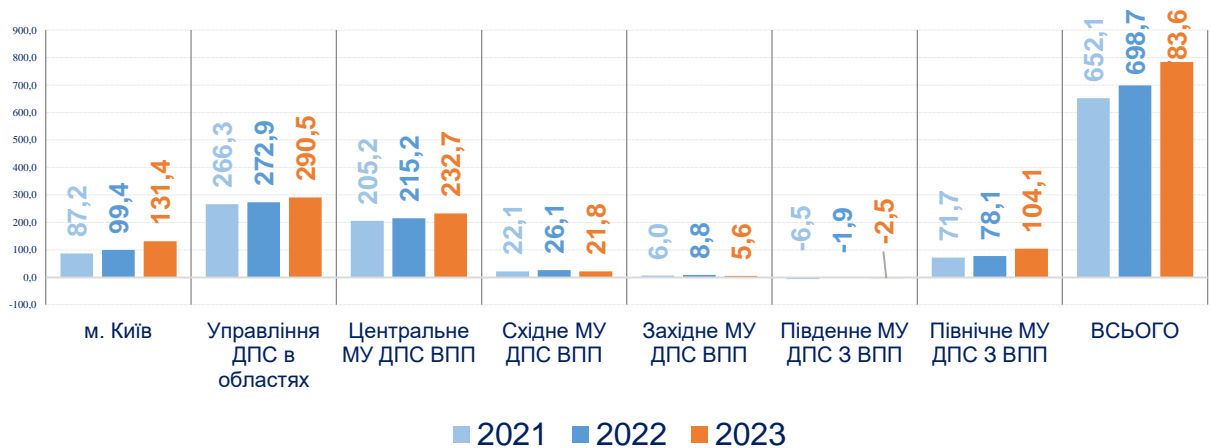


Рис. 19. Динаміка надходжень податкових платежів до Державного бюджету України в 2021–2023 рр., млрд грн

Джерело: Складено на основі даних Державної податкової служби України.

Нечіткість перспектив завершення війни, підвищення воєнних ризиків, втрат та руйнувань тощо, істотно пригнічують споживчий та інвестиційний попит, гальмують розширення виробництва, зменшують зайнятість та збільшують безробіття. Усе це зменшує доходи та прибутки всіх економічних агентів. Відповідно, зростають потенційні та реальні втрати бюджетів усіх рівнів, Пенсійного та соціальних фондів.

<sup>38</sup> Інфляційний звіт, січень 2024 року. URL: [https://bank.gov.ua/admin\\_uploads/article/IR\\_2024-Q1.pdf?v=7](https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q1.pdf?v=7)

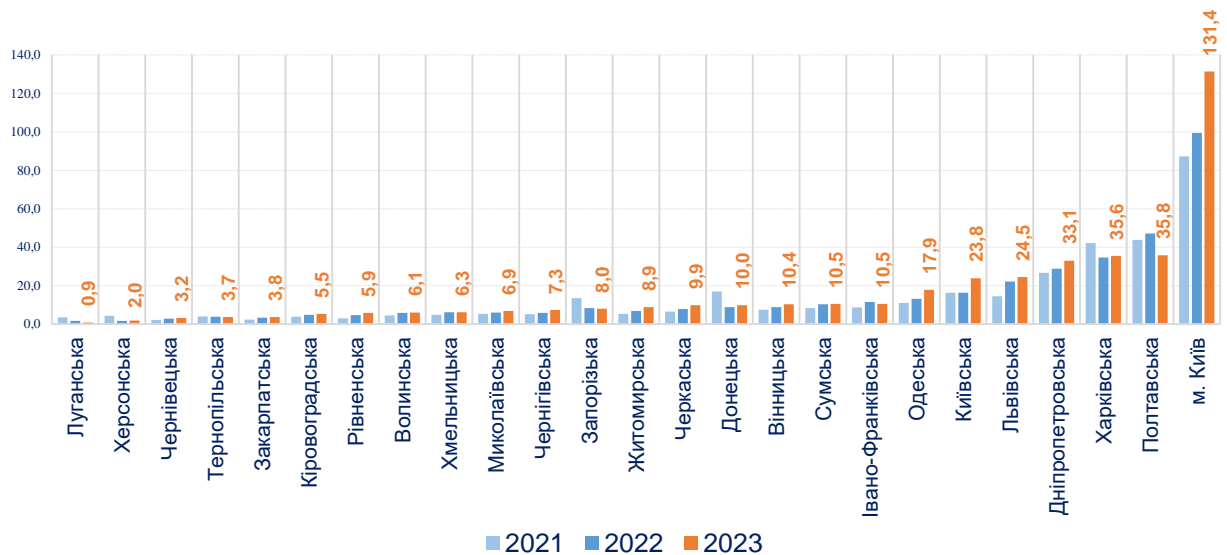


Рис. 20. Динаміка надходжень податкових платежів від середніх та малих платників податків<sup>39</sup> до Державного бюджету України в 2021–2023 рр., млрд грн  
Джерело: Складено на основі даних Державної податкової служби України<sup>40</sup>.

Новою загрозою для фінансової безпеки стало блокування польськими перевізниками та фермерами пунктів пропуску на державному кордоні з Україною, яке почалося 06.11.2023 р., на певний час призупинилося і знов відновилося. За оцінкою Держмитслужби, втрати митних платежів у листопаді–грудні 2023 р. склали 20,7 млрд грн<sup>41</sup>.

#### **Брак довіри з боку громадян та бізнесу до податкових, митних органів.**

Середовище недовіри між платниками податків та державою підриває фінансову безпеку та гальмує економічне повоєнне відновлення України. Численні соціологічні опитування виявили проблему корупції як найбільш значущу проблему після проблеми війни. При цьому розбудова партнерських відносин між державою та бізнесом поки що не набула відчутного прогресу. Як індикатор існуючих проблем, Податковий індекс Європейської бізнес асоціації за 2023 р. склав 2,85 бала з 5 можливих та продовжує перебувати у негативній площині (2,97 бала у 2022 р.)<sup>42</sup>, а Митний індекс – 3,17 бала (3,08 бала у 2020 р.)<sup>43</sup>. Не сприяє зміцненню довіри з боку бізнесу й систематичне блокування податкових накладних з ПДВ.

Свідченням браку довіри у відносинах між державою, громадянами та бізнесом стала непрозорість підготовки та ухвалення без громадських обговорень наприкінці 2023 р. *Національної стратегії доходів до 2030 року*, що викликало негативний суспільний резонанс. Низька довіра гальмуватиме реалізацію положень Стратегії (зокрема, щодо звуження спрощеної системи оподаткування, відновлення прогресивної шкали ставок ПДФО, підвищення ставок акцизів), яка була затверджена як виконання структурного маяка МВФ. Так, якщо податкові органи оцінюють довіру до них на рівні 64–75 %, то профільна

<sup>39</sup> Дані наведено за Головними управліннями ДПС в областях без урахування податкових платежів великих платників податків, які обліковуються п'ятьма Міжрегіональними управліннями ДПС по роботі з великими платниками податків.

<sup>40</sup> Надходження податків і зборів. Державна податкова служба України. URL: <https://www.tax.gov.ua/diyalnist-ropkazniki-roboti/nahodjennya-podatkov-i-zboriv--obovvaz/nahodjennya-podatkov-i-zboriv/>

<sup>41</sup> Звіт про результати роботи Державної митної служби України за 2023 рік. Державна митна служба України. С. 2. URL: <https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti>

<sup>42</sup> Бізнес скаржить на постійні податкові зміни та нестачу часу на адаптацію. Європейська Бізнес Асоціація. 14.12.2023 р. URL: <https://eba.com.ua/biznes-skarzhytsya-na-postijni-podatkovi-zminy-ta-nestachu-chasu-na-adaptatsiyu/>

<sup>43</sup> Третина компаній мають проблеми з коригуванням митної вартості. Європейська Бізнес Асоціація. 28.04.2023 р. URL: <https://eba.com.ua/tretyna-kompanij-mayut-problemy-z-koryguvannyam-mytnoyi-vartosti-opytuvannya-eva/>

бухгалтерська спільнота у коментарях та реакціях до такої оцінки ставилася вкрай скептично<sup>44</sup>. Підвищення податкового навантаження мало би об'єднати зусилля для підтримки обороноздатності, але натомість негативно сприймаються зокрема через корупційні ризики при зборі платежів та здійсненні видатків бюджету.

Також індикатором проблеми довіри є низька для держави кількісна та вартісна результативність податкових та митних спорів. Щоправда, при такій оцінці варто зважати на вади (зокрема корупційні) судової системи. За оцінкою Європейської бізнес асоціації, у 2023 р. інтегральний показник Судового індексу збільшився до 2,73 бала за 5-бальною шкалою (2,51 бала у 2021 р.)<sup>45</sup>.

**Недофінансування окремих статей видатків бюджету внаслідок обмеженості фінансових можливостей держави.** Воєнні дії РФ проти України зумовили істотне переформатування напрямів бюджетних видатків у 2022 р., яке збереглося у 2023 р. та з високим рівнем ймовірності спостерігатиметься й у 2024 р. При цьому, **можливості суттєвого нарощування дохідної частини як державного, так і місцевих бюджетів залишатимуться низькими.**

За даними Державного Казначейства, у 2023 р. касові видатки державного бюджету збільшилися порівняно з 2022 р. на 48,4 %, сягнувши 4014,8 млрд грн. Незважаючи на складнощі з наповненням державного бюджету, його було виконано на 93,6 % (для порівняння, касові видатки державного бюджету у 2022 р. склали лише 82,9 % планових призначень).

Як і у 2022 р., лідерами за обсягами бюджетних видатків у 2023 р. стали сфери «Оборона» (з часткою 52,25 % від загального обсягу видатків: +83,5 %, до 2097,6 млрд грн), «Громадський порядок, безпека та судова влада» (частка 14,31 %: +29,6 %, до 574,63 млрд грн), «Соціальний захист та соціальне забезпечення» (частка 11,69 %: +10,32 %, до 469,3 млрд грн). Як зазначає Мінфін, у 2023 р. на національну безпеку і оборону спрямовано загальний ресурс у сумі 2648,9 млрд грн (зокрема 12,1 млрд грн державних гарантій), або 41 % ВВП (+1111,4 млрд грн до 2022 р.)<sup>46</sup>. При цьому, однією з найбільших статей є грошове забезпечення військовослужбовців, частка якого в загальному обсязі видатків державного бюджету склала 23,6 %. У той же час, стимулювання економічної активності залишалося одним з пріоритетів роботи уряду: за категорією «Економічна діяльність» було спрямовано 134,31 млрд грн, що майже на 40,8 % більше, ніж у 2022 р. (але це не сягає рівня 2020 р. – 168,99 млрд грн та 2021 р. – 181,28 млрд грн). Спрямування додаткових бюджетних видатків для підтримки бізнесу, розвиток державних оборонних замовлень, сприяли створенню додаткових робочих місць, а отже – зростання надходжень до бюджетів.

На зростання видатків у сфері безпеки й оборони мало вплив спрямування частки ресурсу місцевих бюджетів від так званого військового ПДФО (податку на доходи з фізичних осіб) та перерорієнтування коштів з дорожнього фонду. Суттєва міжнародна підтримка дала змогу своєчасно виконувати взяті зобов'язання соціального характеру, а також забезпечити підтримку освіти та медицини. За даними Казначейства<sup>47</sup>, касові видатки з Фонду ліквідації наслідків збройної агресії склали 38,1 млрд грн. У цілому капітальні видатки з Державного бюджету склали 5,2 % загального обсягу видатків (проти 3,1 % у

<sup>44</sup> Як бізнес оцінює роботу ДПС: результати опитування. Дебет-Кредит. 16.02.2023 р. URL: <https://news.dtkr.ua/law/inspections/81773-ia-k-biznes-ociniuje-robotu-dps-rezultati-opituvannia>; [https://t.me/dtkr\\_ua/10366](https://t.me/dtkr_ua/10366)

<sup>45</sup> Подолання кадрового голоду, забезпечення незалежності, боротьба з корупцією та цифровізація судочинства – головні завдання в діяльності судової влади. 20.12.2023 р. Європейська Бізнес Асоціація. URL: <https://eba.com.ua/podolannya-kadrovogo-golodu-zabezpechennya-nezalezhnosti-borotba-z-koruptsiyeyu-ta-tsifrovizatsiya-sudochynstva-golovni-zavdannya-v-diyalnosti-sudovoyi-vlady/>

<sup>46</sup> Інформація Міністерства фінансів України про виконання Державного бюджету України за 2023 рік. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F\\_%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE\\_%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD\\_%D0%94%D0%91%D0%A3\\_%D0%B7%D0%B0\\_2023\\_%D1%80%D1%96%D0%BA.doc](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE_%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%94%D0%91%D0%A3_%D0%B7%D0%B0_2023_%D1%80%D1%96%D0%BA.doc)

<sup>47</sup> Публічний звіт Голови Державної казначейської служби України. 2023 рік. URL: [https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit\\_kazna\\_2023.pdf](https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_kazna_2023.pdf)

2022 р.), або 208,5 млрд грн, а з місцевих бюджетів – 22,6 %, або ж 146,3 млрд грн. Така ж тенденція продовжуватиметься й у 2024 р.

Ухвалення рішення про спрямування частки надходжень ПДФО з місцевих до державного бюджету розглядалося, з одного боку, як забезпечення ефективного розподілу державного ресурсу, а з іншого – як посягання на роботу органів місцевого самоврядування. У той же час, по-новому висвітлило проблему зарахування окремих видів доходів та їх розподілу між державним та місцевими бюджетами й забезпечення реалізації принципу субсидіарності, визначеному в Бюджетному кодексі.

**Таким чином, у 2023 р., ураховуючи потужну міжнародну підтримку та призупинення падіння економіки, вдалося уникнути настання ризику масового недофінансування окремих бюджетних видатків.**

Законом України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» заплановані видатки у сумі 3309,05 млрд грн, що значно менше, ніж склало виконання у 2023 р. (4014,8 млрд грн). Водночас, ймовірно збільшення видатків для забезпечення повних потреб у фінансуванні заходів з підвищення обороноздатності й безпеки держави, подолання негативних наслідків, спричинених збройною агресією РФ проти України. За окремими підрахунками, видатки бюджету на оборону потрібно збільшити на понад 400 млрд грн незалежно від того, чи буде мобілізація, якщо ж держава вирішить провести мобілізацію 400–500 тис. осіб, то потрібно буде знайти ще 320 млрд грн<sup>48</sup>.

Необхідність оптимізації бюджетних видатків, підвищення їх результативності та ефективності стали додатковим стимулом для ініціювання процесів реформування законодавства у сфері зовнішнього та державного фінансового контролю й аудиту (роботи Рахункової палати та Державної аудиторської служби).

У середньостроковій перспективі актуальним ризиком залишатиметься зростання потреби у бюджетних видатках для підтримання обороноздатності держави, що в умовах обмежених надходжень спонукатиме до максимальної економії інших видів видатків, які не фінансуватимуться міжнародними партнерами, а також до збільшення можливостей підтримки безпекової сфери за рахунок місцевих бюджетів.

Крім цього, у середньостроковій перспективі очікуються обмежені можливості щодо залучення коштів на відкритих ринках, високі ризики недонадходження податкових та неподаткових доходів, значна залежність від фінансової підтримки міжнародних партнерів, можуть зрости ризики виникнення касових розривів та недофінансування окремих статей бюджетних видатків, не пов'язаних зі сферою безпеки та оборони.

**Зростання обсягів державного боргу та видатків на його обслуговування.** В Україні з початку війни внаслідок стрімкого зростання дефіциту бюджету суттєво збільшився обсяг державного боргу та відбулося збільшення частки зовнішнього боргу у його загальній структурі.

Це вплинуло на перевищення граничних критичних значень індикаторів економічної безпеки в сфері держборгу, зокрема: співвідношення державного боргу до ВВП (граничне значення – 60 % ВВП) у 2023 р. склало близько 85 % ВВП проти 71,6 % у 2022 р. і 43,3 % у 2021 р.<sup>49</sup>. Співвідношення валового зовнішнього боргу до ВВП при його граничному значенні 70 % ВВП, у 2023 р. склало 90,4 % проти 81,6 % у 2022 р. (64,9 % у 2021 р.<sup>50</sup>). Зросли касові видатки за економічною класифікацією на обслуговування боргових зобов'язань, зокрема: загального та спеціального фонду Державного бюджету України: у 2023 р. – до 252,2 млрд грн, проти 159,7 млрд грн у 2022 р.; місцевих бюджетів – до 1,8 млрд грн, у 2022 р. – 2,4 млрд грн<sup>51</sup>. Зросли касові видатки за економічною класифікацією на обслуговування боргових зобов'язань, зокрема: загального та

<sup>48</sup> Податкова мобілізація. Де влада шукатиме додатковий трильйон гривень, щоб закрити діру? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/02/19/710078/>

<sup>49</sup> Динаміка співвідношення державного боргу до ВВП. URL: <https://mof.gov.ua/uk/borgovi-pokazniki-st>

<sup>50</sup> Зовнішній борг України на кінець 2023 року (за методологією шостого видання Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції) – НБУ. URL: [https://bank.gov.ua/files/ES/ExDebt\\_y.pdf](https://bank.gov.ua/files/ES/ExDebt_y.pdf)

<sup>51</sup> Публічний звіт Голови Державної казначейської служби України. 2023 рік. URL: [https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit\\_kazna\\_2023.pdf](https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_kazna_2023.pdf)

спеціального фонду державного бюджету: у 2023 р. – до 252,2 млрд грн, проти 159,7 млрд грн у 2022 р.; місцевих бюджетів – до 1,8 млрд грн, у 2022 р. – 2,4 млрд грн<sup>52</sup>.

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» граничний рівень державного боргу визначено в обсязі 7 460,1 млрд грн. Обсяг державного боргу на кінець 2024 р. залежатиме від наступних чинників: надходжень кредитів (позик) від міжнародних партнерів, зокрема надходження фінансової допомоги у вигляді грантів; відхилення фактичного обмінного курсу національної валюти порівняно з прогнозним, що застосовувався під час здійснення розрахунків показників Державного бюджету України на 2024 р.; проведення капіталізації банків державного сектора, державних компаній та ФГВФО (Фонду гарантування вкладів фізичних осіб).

Загальні виплати у 2024 р. за державним боргом з урахуванням планових позик у 2024 р. становлять 1 046,7 млрд грн, з яких 67,0 % становлять виплати за державним внутрішнім боргом, 33,0 % – виплати за державним зовнішнім боргом. Пікові платежі за внутрішнім державним боргом припадають на лютий, травень, червень, вересень, жовтень та листопад 2024 р.; за зовнішнім – на березень (погашення кредиту МВФ), квітень (погашення позики ЄС) та вересень (погашення та сплата відстрочених у рамках операції з управління державним боргом у серпні 2022 р. відсотків за ОЗДП – облігації зовнішньої державної позики – 2015 р.). Водночас передбачено капіталізацію таких відсотків, що дає можливість зменшити обсяг платежів з обслуговування державного боргу на 119,7 млрд грн, або 2,9 млрд дол. США.

24 березня 2023 р. Україна в рамках виконання програми МВФ взяла на себе зобов'язання провести операцію з управління зовнішнім комерційним боргом в 2024 р. з метою поступового відновлення боргової стійкості, збереження ліквідності та скорочення дефіциту державного бюджету під час програмного періоду МВФ, а також створення необхідних умов для участі комерційного сектора у післявоєнній відбудові України задля якнайшвидшого відновлення доступу до міжнародного ринку капіталів.

Офіційні кредитори у грудні 2023 р. погодилися на призупинення виплат протягом програмного періоду МВФ (протягом 2023–2027 рр.) і зобов'язалися забезпечити додаткову підтримку в управлінні державним боргом до фінального перегляду програми Механізму розширеного фінансування. Відповідно до існуючих умов випуску облігацій зовнішньої державної позики сума погашень у 2024 р. становить 0,9 млрд дол. США (без урахування потенційної капіталізації відсотків за такими облігаціями).

Водночас, обсяг платежів з обслуговування державного боргу може відрізнятись від прогнозного у разі зміни динаміки плаваючих ставок (EURIBOR, SOFR, індексу інфляції тощо), а також зміни курсу гривні до іноземних валют<sup>53</sup>.

**Погіршення інституційної спроможності банківської системи внаслідок скорочення ресурсної бази банків, збитковості та зниження капіталізації.** Скорочення ресурсної бази банків, їх тривала збитковість та зниження капіталізації можуть призвести до суттєвого погіршення інституційної спроможності банківської системи внаслідок звуження можливості банків здійснювати кредитні та інші активні операції. Водночас протягом 2022–2023 рр. банківська система України продемонструвала високий ступінь адаптивності до зовнішніх шоків, що дало їй змогу, попри на негативні обставини, пов'язані з війною, суттєво збільшити ресурсну базу, забезпечити прибуткову діяльність та повністю відновити капіталізацію, що навіть перевищила передвоєнний рівень.

**Незважаючи на складні умови війни, протягом 2022–2023 рр. банківська система України демонструвала рекордну прибутковість.**

У 2023 р. платоспроможні банки загалом отримали 86,5 млрд грн чистого прибутку, що майже вчетверо вище показника 2022 р. та на 12 % вище за результати 2021 р. При

<sup>52</sup> Там само

<sup>53</sup> Програма управління державним боргом на 2024 рік. Затверджено Наказом Міністерства фінансів України 31.01.2024 р. № 43. URL:

[https://mof.gov.ua/storage/files/Програма\\_управління\\_державним\\_боргом\\_на\\_2024\\_рік.pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/Програма_управління_державним_боргом_на_2024_рік.pdf)

цьому лише 7 із 63 платоспроможних банків зафіксували збиток на загальну суму 245 млн грн. Крім того, згідно зі змінами до податкового законодавства, загальна сума податку на прибуток банків за 2023 р. становила 73,5 млрд грн. Натомість левову частку процентних доходів банків складають доходи, отримані від держави в особі КМУ та НБУ, що негативно впливає на перспективи відновлення економіки, основним джерелом якого мають бути кредитні ресурси, спрямовані банками на підтримку поточної та інвестиційної діяльності підприємств-позичальників.

Регулятивний капітал банків після суттєвого скорочення у перші місяці війни відновив зростання та перевищив довоєнний рівень (219 млрд грн) уже у I кварталі 2023 р. Натомість прибуткова діяльність та вкрай обережна поведінка банків у сфері кредитування зумовили подальше зростання регулятивного капіталу до 258 млрд грн станом на 01.01.2024 р.

Кошти юридичних осіб у національній валюті від початку війни продемонстрували майже дворазове зростання (з 427 млрд грн до 754 млрд грн на 01.01.2024 р.), що пов'язано зі збільшенням бюджетних витрат, які «осідають» на банківських рахунках корпорацій. При цьому поточні кошти домашніх господарств у гривні від початку війни також стабільно зростали, їх обсяг на 01.01.2024 р. порівняно з 01.02.2022 р. також майже подвоївся (з 282 млрд грн до 520 млрд грн), що стало наслідком як зростання витрат держави на підтримку різних верств населення в умовах війни.

Строкові депозити домашніх господарств у гривні після незначного падіння на початку повномасштабної війни вже з кінця 2022 р. відновили стабільне зростання, у I кварталі 2023 р. досягли передвоєнного рівня (200 млрд грн), а до кінця 2023 р. збільшились до позначки 275 млрд грн, що пов'язано зі збереженням привабливості поточних депозитних ставок банків для фізичних осіб в умовах низької інфляції.

#### **Різне збільшення частки непрацюючих кредитів у кредитному портфелі банків.**

Такий ризик зберігає актуальність, хоча в цілому частка непрацюючих кредитів (NPL) у банківському секторі на 1 січня 2024 р. знизилася на 0,8 в. п. (9,7 млрд грн) порівняно із 01.01.2023 р. і склала 422,4 млрд грн, що відповідає 37,4 %. Основний фактор скорочення частки NPL – зростання кредитного портфеля сім місяців поспіль, зокрема поза межами державних програм. Крім того, скорочення частки непрацюючих кредитів відбулося за рахунок реструктуризації та подальшого відновлення обслуговування проблемної заборгованості корпоративними клієнтами (переважно в державних банках), а також списання непрацюючих кредитів фізичним особам. Згідно із дослідженням НБУ, у жовтні 2023 р. «воєнні» непрацюючі кредити бізнесу, причиною яких є повномасштабна війна, що зумовила нову хвилю дефолтів клієнтів, становили 31 % їхнього загального обсягу.

Таким чином, **зберігається ризик подальшого погіршення якості вже наданих кредитів у випадку загострення фінансових проблем позичальників унаслідок пролонгації збройного конфлікту.**

## 2.4. Забезпечення зовнішньоекономічної безпеки

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА		2022	2023	2024	2025-2027
1. Значна втрата експортного потенціалу України внаслідок руйнування чи пошкодження виробничих об'єктів	й	5	4	4	3
	в	4	4	4	4
2. Утруднення експорту внаслідок руйнування чи ускладнення транспортної логістики	й	5	4	4	3
	в	5	4	4	4
3. Зростання негативного сальдо торговельного балансу	й	4	4	4	4
	в	4	4	4	4
4. Посилення сировинної та низькотехнологічної спрямованості експорту	й	3	4	4	4
	в	3	4	4	4
5. Обмеження дієвості інфраструктури підтримки зовнішньоторговельної діяльності	й	н/д	3	3	3
	в	н/д	3	3	3
6. Значне збільшення частки імпорту у внутрішньому споживанні	й	4	3	4	3
	в	3	4	4	3

й – ймовірність, в - вплив

Рис. 21. Зовнішньоекономічна безпека України у період з 2022 р. по 2027 р.

Експертні оцінки рівня зовнішньоекономічної безпеки у 2024 р. демонструють зростання впливу всіх шести досліджуваних ризиків, які, за винятком обмеження дієвості інфраструктури підтримки ЗЕД, перебуватимуть у помаранчевій зоні. Попри досить оптимістичні оцінки на 2025–2027 рр., більшість зовнішньоекономічних ризиків залишатиметься у цій зоні значного впливу (Рис. 21).

Найбільшими загрозами за потенціалом негативного впливу на стан зовнішньоекономічної безпеки у 2024–2027 рр. залишатимуться: значна втрата експортного потенціалу України (при середній оцінці у 4 бали, майже третина експертів оцінює цей ризик у максимальні 5 балів, а половина – 4 бали); утруднення експорту внаслідок руйнування чи ускладнення транспортної логістики (18 % та 55 % відповідно); зростання негативного сальдо торговельного балансу (18 % та 50 % відповідно). Посилять вплив на стан безпеки й ризики сировинної та низькотехнологічної спрямованості експорту (13 % експертів оцінюють його вплив як катастрофічний, 48 % – як значний (4 бали), а також ризик значного збільшення частки імпорту у внутрішньому споживанні (6 % та 53 % відповідно) (Рис. 22).

Очікування щодо трендів зміни ймовірності настання зовнішньоекономічних ризиків в експертів не такі однозначні. Враховуючи взаємозалежність між ризиками зростання імпорту, руйнування експортного потенціалу та зростання негативного сальдо зовнішньої торгівлі, експерти очікують на зростання ймовірності прояву зазначених ризиків у 2024 р. Інші три ризики, хоча й незначно, але з меншою ймовірністю послаблюватимуть стан зовнішньоекономічної безпеки. А на перспективу 2025–2027 рр. експерти демонструють спільний стриманий оптимізм та очікують на зниження рівня впливу та ймовірності реалізації всіх зазначених шести зовнішньоекономічних загроз.



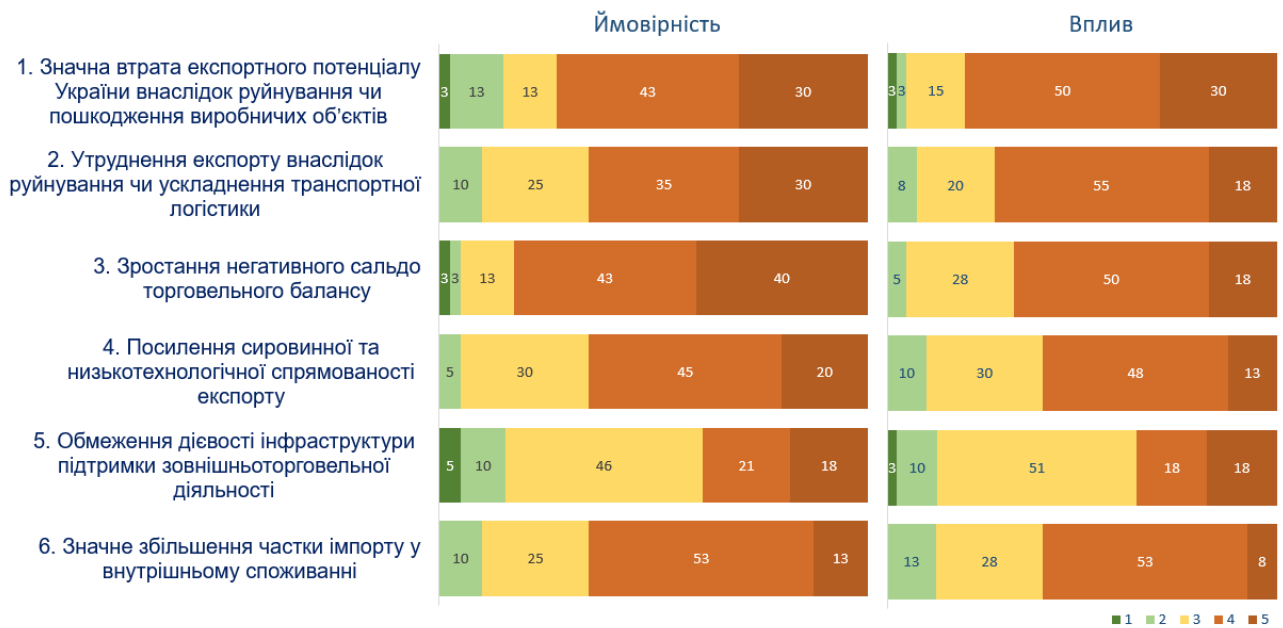


Рис. 22. Структура розподілу експертних оцінок за складовою зовнішньоекономічна безпека у 2024 р., %

**Аналіз стану загроз зовнішньоекономічній безпеці у баченні фахівців НІСД є таким.**

**Значна втрата експортного потенціалу України внаслідок руйнування чи пошкодження виробничих об'єктів.** У 2023 р. економіка України продовжувала зазнавати збитків від руйнувань та пошкоджень активів внаслідок російської агресії. Втім, обсяги додаткових збитків значно зменшилися порівняно з 2022 р. За станом на січень 2024 р. загальний обсяг збитків, завданих активам підприємств у промисловості, оцінено на рівні 13,1 млрд дол. США<sup>54</sup>, що приблизно на 16 % більше, порівняно з оцінкою станом на лютий 2023 р. (11,3 млрд дол. США)<sup>55</sup>.

Вартість знищених активів українського аграрного сектора внаслідок повномасштабного російського вторгнення за цей період зросла на 18 % до 10,3 млрд дол. США у грудні 2023 р.<sup>56</sup> порівняно з 8,7 млрд дол. США станом на лютий 2023 р.<sup>57</sup>. Найбільшою категорією збитків серед активів аграрного сектора є пошкоджена та знищена сільськогосподарська техніка, що становить 5,8 млрд дол. США, або 56,7 % від усіх збитків. Експерти оцінюють шкоду від викрадення або знищення вже виробленої продукції у суму майже 2 млрд дол. США, збитки через пошкодження зерносховищ – 1,8 млрд дол. США, збитки, завдані багаторічним насадженням – 398 млн дол. США, тваринництву – 254 млн дол. США, аквакультури та рибальству – 35 млн дол. США.

Руйнування та пошкодження виробничих потужностей у експортоорієнтованих секторах економіки України на тривалий період стали обмежуючим чинником для розширення потенціалу експорту. Частка виробничих потужностей втрачена назавжди і не може бути відновлена в осяжній перспективі, або це відновлення є недоцільним, зважаючи на високу потребу в інвестиціях (передусім у металургійній промисловості).

<sup>54</sup> Загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, зросла до майже \$155 млрд – оцінка KSE Institute станом на січень 2024 року. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zrosla-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/>

<sup>55</sup> За рік повномасштабної війни росія завдала збитків інфраструктурі України на майже \$144 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/za-rik-povnomasshtabnoyi-viyni-rosiya-zavdala-zbitkiv-infrastrukturi-ukrayini-na-mayzhe-144-mlrd/>

<sup>56</sup> Центр досліджень продовольства та землекористування Київської школи економіки. Збитки, втрати та потреби сільського господарства через повномасштабне вторгнення. URL: [https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3\\_ukr.pdf](https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_ukr.pdf)

<sup>57</sup> KSE Agrocenter. Agricultural War Damages, Losses, and Needs Review. Issue 3. April 24, 2023. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/05/RDNA2.pdf>



**Утруднення експорту внаслідок руйнування чи ускладнення транспортної логістики.** Через неспровоковану агресію РФ у 2022 р. в Україні відбулося масштабне скорочення обсягів експортних перевезень вантажів – на 38,4 %, або на 62,1 млн т, порівняно з 2021 р. (Рис. 23). У вартісному вимірі, за даними Держстату, загальний обсяг експорту скоротився на 18,0 %, або 7,9 млрд дол. США. Основним чинником такого падіння було ускладнення транспортної логістики через блокування російськими загарбниками роботи морських портів – внаслідок цього обсяги обробки експортних вантажів портами у 2022 р. скоротились на 54,4 %, або на 64,3 млн т, порівняно з 2021 р.<sup>58, 59</sup>. Протягом 2023 р. спостерігається зростання обсягів перевезень експортних вантажів з України на 0,6 %, або на 0,5 млн т.

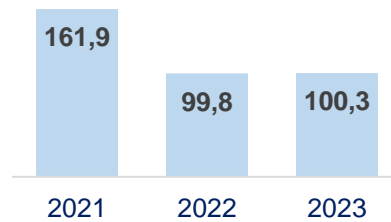


Рис. 23. Динаміка експортних перевезень вантажів з України у 2021–2023 рр., млн т<sup>60</sup>

Через блокування морських портів збройними силами РФ виникла загроза здійсненню ритмічних експортних перевезень транспортом України у необхідних для національної економіки обсягах. Така ситуація створила ризик втрати значної частки врожаю сільськогосподарських культур маркетингового року 2021 / 22, а також ускладнило або унеможливило здійснення перевезень широкого переліку інших експортних вантажів, зокрема продукції гірничо-видобувного комплексу та металургії. У середині липня 2023 р. РФ в односторонньому порядку денонсувала Чорноморську зернову ініціативу, завдяки якій у I півріччі 2023 р. підтримувалася позитивна динаміка експорту сільськогосподарської продукції. Крім того, здійснила кілька ракетних атак на портову інфраструктуру, що загострило питання забезпечення експортних перевезень з України у морському сполученні.

Частково компенсувати втрати економіки внаслідок блокади польсько-українського кордону дозволила робота українського морського коридору у Чорному морі, який був організований завдяки зусиллям ЗСУ, міжнародних партнерів та української влади восени 2023 р. Функціонування такого коридору дозволило Україні розширити номенклатуру товарів, які постачаються на зовнішні ринки. Крім зерна, вдалося, зокрема, збільшити обсяги експорту металургійної продукції. Протягом 7 місяців функціонування Українського коридору було експортовано 33,8 млн т товарів, з них 23,1 млн т – продукція українських аграріїв. Це більше, ніж було експортовано за рік роботи Зернової ініціативи (майже 32,9 млн т). Загалом, на початку 2024 р. за рахунок функціонування Українського коридору Україні вдалося майже досягти довоєнних щомісячних показників морських перевезень експортних товарів до початку повномасштабної війни (Рис. 24)<sup>61</sup>.

<sup>58</sup> Торгівля-2022: третину імпорту товарів в Україну привезли міжнародні автомобільні перевізники. URL: <https://mtu.gov.ua/news/33944.html?PrintVersion>

<sup>59</sup> У 2023 році Україна збільшила експорт меблів та цукру, а імпортувала передусім – паливо, ліки та БПЛА. URL: <https://www.me.gov.ua/news/detail?lang=uk-ua&id=31a72cf3-809d-486c-a0df-61e5d7f85d6f&title=ukrainazbilshilaeksport>

<sup>60</sup> Інформація Державної митної служби України. URL: <https://customs.gov.ua/>

<sup>61</sup> У 2023 році Україна збільшила експорт меблів та цукру, а імпортувала передусім – паливо, ліки та БПЛА. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=31a72cf3-809d-486c-a0df-61e5d7f85d6f&title=UkrainaZbilshilaEksport>

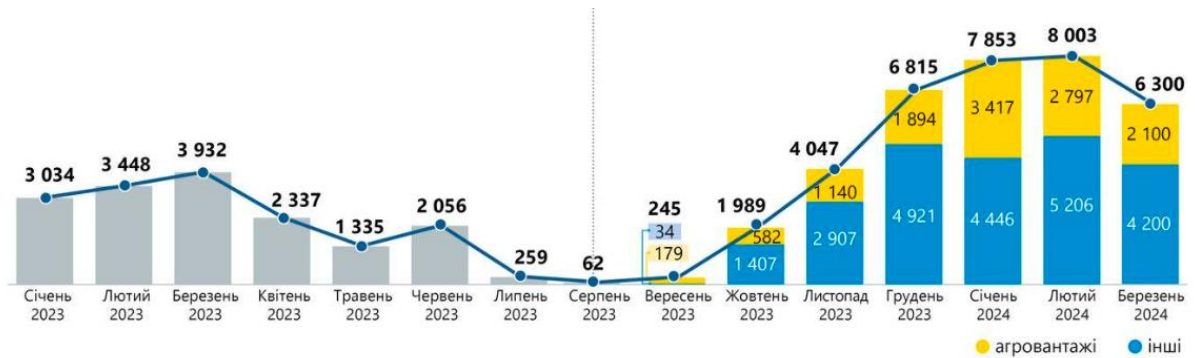


Рис. 24. Динаміка експортних перевезень вантажів з України морем у 2023–2024 рр., тис. т  
Джерело: Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України

У середньостроковій перспективі, за збереження існуючої динаміки воєнних дій, можна прогнозувати подальше зростання обсягів експортних перевезень, що здійснюються через морські порти України. Такі обсяги можуть суттєво зрости у разі створення безпечних умов роботи Миколаївського морського порту, який посідав друге місце за обсягами обробки експортних вантажів у довоєнному 2021 р. (18,6 % або 22 млн т експортних вантажів).

Внаслідок морської блокади у структурі вантажних перевезень України відбулись значні трансформації, зокрема надзвичайно зросла роль наземного транспорту у здійсненні транскордонних вантажних перевезень. Це своєю чергою викликало додаткові ускладнення транспортної логістики експортних перевезень – насамперед через недостатню пропускну спроможність пунктів контролю та пропуску через державний кордон, значні витрати часу на перетин кордону, дублювання функцій контролю при перетині кордону, недостатню розвиненість прикордонної транспортної інфраструктури України та сусідніх європейських країн.

Значним обмежуючим чинником для експорту стало систематичне блокування українського автомобільного транспорту, який здійснює перевезення експортних вантажів з України, внаслідок протестів польських перевізників та фермерів. Вони приносять значні втрати для експортерів, збільшуючи витрати на логістику та збитки внаслідок затримок поставок товарів та необхідності використовувати обхідні маршрути. За оцінками НБУ, блокування українського експорту протягом листопада та грудня 2023 р. польськими страйкарями мало наслідком втрати вітчизняної економіки у розмірі 1,5 млрд дол. США – скорочення обсягів експорту товарів оцінюється на рівні 280 млн дол. США, а імпорту – 1,2 млрд дол. США<sup>62</sup>. Експортні перевезення зернових культур через окремі пункти пропуску скоротились на 40 %<sup>63</sup>.

Блокування кордонів припинилися лише на незначний період часу у січні 2024 р. І з початку лютого 2024 р. поступово відновилося і охоплювало все більшу кількість пунктів пропуску. За оцінками НБУ, втрати імпорту в лютому становили 350–400 млн дол. США<sup>64</sup>. Це, своєю чергою, зумовило втрату надходження податків з імпорту.

Проблеми у сфері логістики у 2023 р. стали одними з основних чинників, що визначали перспективи експортної діяльності. Уряд України, зокрема за підтримки міжнародних партнерів, розбудовував прикордонну транспортну інфраструктуру, пункти пропуску з метою розширення пропускну спроможності західного кордону країни для забезпечення переорієнтації на автомобільний та залізничний види транспорту поставок товарів на зовнішні ринки, які традиційно перевозилися морським транспортом. Низка

<sup>62</sup> Втрати України від блокади західних кордонів можуть сягнути 1,5 млрд доларів. – НБУ. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/vtrati-ukrayini-vid-blokadi-zahidnih-kordoniv-1703055042.html>

<sup>63</sup> Скільки втратила коштів економіка України через страйки на кордоні з Польщею. URL: <https://finance.novyny.live/skilki-vtratila-koshtiv-ekonomika-ukrayini-cherez-straiki-na-kordoni-z-polshcheiu-147879.html>

<sup>64</sup> Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд. Квітень 2024 року. URL: [https://bank.gov.ua/admin\\_uploads/article/MMR\\_2024-04.pdf](https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MMR_2024-04.pdf)

європейських країн-сусідів України, своєю чергою, реалізовували ініціативи, спрямовані на розширення пропускної спроможності власної транспортної системи (автотранспортна і портова інфраструктура тощо).

Велася робота над розбудовою та модернізацією інфраструктури дунайських портів. Це дозволило значно підвищити роль портів Дунайського регіону у забезпеченні експортних перевезень – перевалка ними вантажів у 2023 р. перевищила 29,4 млн т, що більш ніж удвічі перевищило обсяги 2022 р. та майже у 6 разів – довоєнні показники<sup>65</sup>.

Додатковим обмежуючим чинником для експорту протягом 2023 р. стали односторонні заходи окремих держав-членів ЄС щодо заборони імпорту певних категорій української продукції. 2 травня 2023 р. Європейська Комісія оголосила про введення виняткових і тимчасових превентивних заходів щодо імпорту чотирьох груп сільськогосподарських товарів з України – пшениці, кукурудзи, ріпаку і насіння соняшнику. Такі заходи обґрунтовувалися відчутними логістичними проблемами та обмеженими можливостями зберігання зерна у п'яти державах-членах ЄС (Болгарії, Угорщині, Польщі, Румунії та Словаччині). З 2 травня до 15 вересня 2023 р. такі заходи дозволяли випускати зазначену сільськогосподарську продукцію з України у вільний обіг у всіх державах-членах ЄС, за винятком п'яти згаданих держав-членів. Через територію цих п'яти країн зазначена продукція могла переміщатися або транзитом, або експортуватися до країн за межами ЄС. 5 червня 2023 р. охоплення обмеженнями було скорочено з 17 до 6 тарифних позицій. Після закінчення терміну дії заходу 15 вересня Польща, Словаччина та Угорщина продовжили обмеження на національному рівні. Уряд Словаччини навіть розширив заборону на українську сільськогосподарську продукцію, додавши до списку заборонених товарів мед, ячмінь, пшеничне борошно, солод, сою, цукор, висівки, субпродукти та інші тверді залишки, отримані в результаті екстракції соєвої олії, рослинних жирів або олій<sup>66</sup>. Угорщина в односторонньому порядку запровадила національну заборону на імпорт 24 українських сільськогосподарських товарів, зокрема зернових, овочів, різних м'ясних продуктів і меду<sup>67</sup>.

Дії окремих держав-членів ЄС щодо продовження заборони на імпорт сільськогосподарської продукції з України завдали значних збитків українським експортерам. Такі збитки пов'язані з різними факторами, такими як збільшення часу простою, додаткові витрати, неможливість виконання зовнішньоекономічних угод.

Можливе поширення практики блокування українських експортних вантажів серед країн-сусідів у ЄС матиме наслідком інтенсифікацію кризових явищ у транскордонних вантажних перевезеннях вітчизняним автомобільним транспортом, погіршуватиме умови доступу національних виробників до зовнішніх ринків збуту та збільшуватиме логістичні витрати<sup>68</sup>. Відчутною загрозою може стати також поширення випадків запровадження державами-членами ЄС додаткових заходів догляду та контролю широкої номенклатури вантажів, насамперед сільськогосподарської продукції, які уповільнюватимуть рух та перешкоджатимуть оптимальному використанню обмеженої пропускної здатності інфраструктури експортних вантажних перевезень<sup>69</sup>. Через уведення додаткових заходів ветеринарного та фітосанітарного контролю з боку Польщі час очікування онлайн на перетин кордону українським вантажним автомобільним транспортом зріс до 20 днів, а

<sup>65</sup> Юрій Литвин: У 2023 році вантажообіг через порти Дунаю став рекордним – понад 29 мільйонів тонн. URL: <https://mtu.gov.ua/news/35124.html>

<sup>66</sup> Vláda predĺžila a rozšírila zákaz dovozu niektorých potravinárskych komodít z Ukrajiny. URL: <https://www.mpsr.sk/aktualne/vlada-predlzila-a-rozsirila-zakaz-dovozu-niektorych-potravinarskych-komodit-z-ukrajiny/18989/>

<sup>67</sup> 430/2023. (IX. 15.) Korm. Rendelete az Ukrájnból származó egyes mezőgazdasági termékek fuvarozásával kapcsolatos intézkedésekről szóló 130/2023. (IV. 18.) Korm. rendelet módosításáról. URL: <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/ca491780f561537e3fe50d1c9af92eca77de7453/letoltes>

<sup>68</sup> Польські фермери анонсували повну блокаду українських перевезень. *Українська правда*. 13 лют. 2024 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/02/13/709880/>

<sup>69</sup> Польський міністр підтримав фермерів: хоче квот і не виключає блокади імпорту з України. URL: <https://agroreview.com/content/polskyj-ministr-pidtrymav-fermeriv-hoche-kvot-i-ne-vyklyuchaye-blokady-importu-z-ukrayiny/>

вартість перевезень до країн ЄС зросла удвічі<sup>70,71</sup>. Такі обмеження знижуватимуть рентабельність внутрішнього виробництва широкої номенклатури товарів та загрожуватимуть поширенням негативного впливу кризи експортних перевезень з автомобільного транспорту України на суміжні види економічної діяльності.

**Зростання негативного сальдо торговельного балансу.** Деструктивні процеси в економіці України, спричинені російським вторгненням, зумовили значне поглиблення дисбалансів у зовнішній торгівлі. Негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами і послугами у 2022 р. порівняно з 2021 р. збільшилося майже удесятеро – до 25,7 млрд дол. США. На тлі випереджаючого падіння експорту порівняно з імпортом негативне сальдо у торгівлі товарами зросло на 8 млрд дол. США до майже 14,7 млрд дол. США. Водночас Україна припинила бути нетто-експортером послуг – на тлі незначного погіршення показників експорту послуг різко зросли обсяги їх імпорту, що спричинило негативне сальдо в торгівлі послугами у розмірі майже 11,1 млрд дол. США.

У 2023 р., за даними платіжного балансу, негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами та послугами сягнуло рекордних 37,4 млрд дол. США, що на 45,3 % більше порівняно з показником 2022 р. Основним чинником такої динаміки стало двократне зростання дефіциту зовнішньої торгівлі товарами до 28,8 млрд дол. США порівняно з 14,7 млрд дол. США у 2022 р. Дефіцит торгівлі товарами сформував  $\frac{3}{4}$  загального обсягу дефіциту товарів та послуг у 2023 р. Протягом 2023 р. експорт товарів скоротився на 15,2 % до 34,7 млрд дол. США на тлі проблем з логістикою та втрати потенціалу експортних виробництв через окупацію частки території та руйнування виробничих потужностей. Водночас на тлі пожвавлення внутрішнього споживчого попиту та необхідності поставок товарів для забезпечення обороноздатності країни імпорту товарів зростав, перевищивши показник 2022 р. на 14,3 % до 63,5 млрд дол. США.

Другий рік поспіль зберігався значний рівень дефіциту торгівлі послугами, який у 2023 р. становив 8,6 млрд дол. США. Цей показник скоротився порівняно з 2022 р. на майже 2,5 млрд дол. США, що зумовлено передусім зменшенням імпорту послуг за статтею «Подорожі» (зазначена стаття фактично передбачає оплату витрат, здійснених за кордоном з українських банківських карток).

**Посилення сировинної та низькотехнологічної спрямованості експорту.** У 2023 р. у структурі товарного експорту України продовжувала зростати частка сировинної продукції<sup>72</sup> та продукції, виробленої з використанням технологій низького<sup>73</sup> та середньонизького<sup>74</sup> рівня (близько 88,9 %, що на 1,3 в. п. більше, ніж у попередньому році). Водночас на тлі логістичних обмежень та руйнувань промислових активів змінилася структура сировинної та низькотехнологічної спрямованості експорту – відбулося **звуження рівня диверсифікованості сировинного експорту внаслідок посилення в ньому ваги аграрного складника.**

Водночас на тлі логістичних обмежень та руйнувань промислових активів змінилася структура сировинної та низькотехнологічної спрямованості експорту – відбулося **звуження рівня диверсифікованості сировинного експорту внаслідок посилення в ньому ваги аграрного складника.** Оскільки експорт сільськогосподарської продукції скоротився значно менше (10,4 %) порівняно з експортом мінеральної продукції (44,1 %) та продукції металургії (34,8 %), **у структурі товарного експорту продукція добувної промисловості та промислова продукція, вироблена з використанням технологій**

<sup>70</sup> Черги на кордоні з Польщею поменшали, однак чи надовго? URL: <https://autoporady.com/cherhy-na-kordoni-z-polshheyu-pomenshaly-odnak-chy-nadovgo/>

<sup>71</sup> Автоперевезення до Європи подорожчали удвічі. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/avtoperevezennya-do-yevropi-podorozhchali-udvichi>

<sup>72</sup> Сільськогосподарська продукція та мінеральні продукти.

<sup>73</sup> Ця група товарів охоплює готові харчові продукти, шкури необроблені, шкіру вичинену, деревину і вироби з деревини, масу з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів, текстильні матеріали та текстильні вироби, взуття, головні убори, парасольки та ін.

<sup>74</sup> Ця група товарів охоплює полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них, вироби з каменю, гіпсу, цементу, недорогоцінні метали та вироби з них, судна.

**низького та середньонизького рівня, заміщувалася сировинною продукцією сільського господарства.** Такі зміни формують значні загрози для економічної безпеки України внаслідок посилення залежності експорту від обмеженої групи сільськогосподарських товарів. За підсумками 2023 р. продукція сільського господарства складала понад половину загального обсягу експорту товарів (51,8 %).

Водночас за окремими товарними позиціями українським експортерам вдалося наростити обсяги експорту переробленої продукції. Так, майже на третину зріс обсяг експорту готових харчових продуктів – на 0,8 млрд дол. США до 3,3 млрд дол. США. Зафіксовано також й значне скорочення вартісних показників експорту продукції, у виробництві якої використовуються більш складні технології. Обсяг експорту машин, обладнання та механізмів, електротехнічного обладнання зменшився на 29,8 % до 2,6 млрд дол. США, продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – на 31 % до 0,9 млрд дол. США.

**Значне збільшення частки імпорту у внутрішньому споживанні.** Відновлення внутрішнього попиту у 2023 р. супроводжувалося динамічним зростанням імпорту переважної частки груп товарів. Між тим, внаслідок блокування пунктів пропуску на західному кордоні, обсяги імпорту в останні місяці року значно скоротилися. Основним чинником сповільнення динаміки зростання імпорту наприкінці 2023 р. стало блокування пунктів пропуску на західному кордоні, що позначилося на закупівлях продукції машинобудування, а також окремих продовольчих та промислових товарів, які імпортувалися автомобільним та залізничним транспортом.

За даними Держстату, загальні обсяги імпорту за 2023 р. зросли на 14,9 %, що передусім обумовлено зростанням попиту на продукцію переробної промисловості, обсяги імпорту якої збільшилися на 21,5 %.

Перешкоди для поживлення внутрішнього виробництва, пошкодження та руйнування активів підприємств внаслідок російського вторгнення обумовлюють поступове посилення залежності й споживчого, й інвестиційного попиту на багатьох сегментах внутрішнього ринку від поставок імпортової продукції. Країна також потребує значних обсягів поставок іноземної продукції для вирішення нагальних завдань забезпечення обороноздатності.

Найбільші обсяги приросту імпорту товарів в Україну забезпечило зростання попиту на засоби наземного транспорту, крім залізничного – на 1,7 млрд дол. США, або 33,3 %, до майже 7 млрд дол. США, літальних апаратів – на 414,9 млн дол. США, або 114,8 %, до 776,3 млн дол. США, приладів та оптичних і фотографічних апаратів – на майже 0,3 млрд дол. США, або 24,7 %, до 1,4 млрд дол. США, машин, обладнання та механізмів, електротехнічного обладнання – на 2,1 млрд дол. США, або 22,9 %, до 11,3 млрд дол. США, продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – на 1,2 млрд дол. США, або 19,7 %, до 7,4 млрд дол. США.

Споживчий сегмент попиту зростав за рахунок збільшення на 23,0 % обсягів імпорту готових харчових продуктів (на 0,6 млрд дол. США) до 3,3 млрд дол. США. Водночас зменшився попит на продукцію легкої промисловості – імпорт текстильних матеріалів та текстильних виробів зменшив на 3,6 % до 2,4 млрд дол. США, взуття, головних уборів, парасольок – на 13,3 % до 495 млн дол. США.

Зменшення імпорту мінеральних продуктів відбулося головним чином внаслідок зниження цін на мінеральні палива, нафту і продукти її перегонки. Імпорт товарів цієї групи скоротився на 2,4 млрд дол. США, або на 19,0 %, до 10,4 млрд дол. США. Загальне скорочення попиту в країні відбулося внаслідок меншої потреби в паливі через більш сприятливі погодні умови взимку. Проте загальний рівень залежності економіки від зовнішніх поставок енергетичних мінеральних продуктів залишається критично високим.

**Обмеження дієвості інфраструктури підтримки зовнішньоторговельної діяльності.** Повномасштабне вторгнення вплинуло на всі сфери економіки, ускладнивши функціонування інфраструктури забезпечення зовнішньоекономічної діяльності бізнесу.

Однією з найсуттєвіших перешкод є недостатність страхових інструментів для покриття воєнних ризиків, яких потребують усі види експорту. Лише нещодавно Програма доступного страхування суден UNITY<sup>75</sup>, яку реалізують Marsh McLennan і Lloyd's of London спільно з урядом України, була розширена. Тепер застрахувати за програмою можна буде не лише морські перевезення зерна та інших важливих продовольчих товарів, але й судна, що перевозять усі невійськові вантажі, такі як залізна руда, сталь і контейнерні перевезення. Програма має збільшити обсяги експорту в майбутньому.

Щоб вийти на довоєнні обсяги експорту, необхідно розширювати один з головних інструментів експорту продукції з доданою вартістю – відновити страховий ринок у торгівлі для морських перевезень.

## 2.5. Забезпечення інвестиційно-інноваційної безпеки

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА БЕЗПЕКА		2022	2023	2024	2025-2027
1. Скорочення державних капітальних інвестицій	й	5	4	4	3
	в	4	4	4	4
2. Згортання інноваційної активності в економіці	й	4	4	4	3
	в	3	3	4	4
3. Погіршення динаміки інвестиційних процесів у промисловості	й	5	4	4	3
	в	5	4	4	4
4. Недостатній обсяг фінансування наукових досліджень і розробок	й	н/д	4	4	4
	в	н/д	3	3	4
5. Скорочення капітальних інвестицій у корпоративному секторі	й	н/д	4	4	3
	в	н/д	4	4	4
6. Релокація за межі України інноваційно активних компаній	й	н/д	4	4	3
	в	н/д	3	3	3

й – ймовірність, в – вплив

Рис. 25. Інвестиційно-інноваційна безпека України за період 2022–2027 рр.

Згідно з експертними оцінками, **найбільший вплив на інвестиційно-інноваційну безпеку чинитиме скорочення капітальних інвестицій у державному секторі** (16 % експертів присвоїли максимальні 5 балів та 37 % – 4 бали) **та у корпоративному секторі** (18 % та 34 % відповідно) (Рис. 26). **При цьому найбільш ймовірним очікується недофінансування наукових досліджень та розробок** (61 % експертних оцінок має максимальний бал). Переважну частку загроз для інвестиційно-інноваційної безпеки України експерти оцінюють на високому рівні, як і ймовірність їх настання – у середньо-високій помаранчевій зоні ризику.

Загальним трендом експертних оцінок **інвестиційно-інноваційної безпеки у 2024 р. є очікуване зростання вагомості впливу досліджуваних загроз при зниженні ймовірності їх прояву**. При цьому більше зростання оцінок вагомості впливу ризиків компенсується відповідним зниженням ймовірності їх настання. Наприклад, оцінки впливу ризику згортання інноваційної активності зросли у 2024 р. на 6,5 %, а ймовірність його прояву знизилась на 3,5 %. На перспективу 2025–2027 рр. експерти очікують зниження ризиків для досліджуваних загроз інвестиційно-інноваційної безпеки, за винятком позиції стосовно недостатнього фінансування наукових досліджень і розробок (Рис. 25). Загалом у

<sup>75</sup> Міністерство економіки України. Страхування UNITY розширено на всі судна з невійськовим вантажем. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=7c28d77b-fb29-47aa-b159-becac2e437ea&title=StrakhuvanniaUnityRozshireno>



помаранчевій зоні залишатимуться інвестиційні ризики: погіршення динаміки інвестиційних процесів (72 % експертних оцінок – 4 та 5 балів); скорочення капітальних інвестицій як у державному (60 %) так і корпоративному секторах (68 %); а також згортання інноваційної активності (59 %). **Найменший негативний вплив на стан безпеки, на думку експертів, завдасть ризик релокації інноваційних компаній за кордон** (понад 20 % експертів оцінюють його вплив як низький та незначний).

**Помітним трендом є поступове зниження ймовірності прояву ризиків для інноваційно-інвестиційної безпеки у 2024–2027 рр.** Найвища узгодженість експертних очікувань щодо ризику недофінансування науки (майже половина (48 %) експертів переконані у його реалізації, а 43 % оцінили його як ймовірний (4 бали з 5). Високими є оцінки ймовірності недофінансування капітальних інвестицій (65 % оцінок складають 4-5 балів) та погіршення інвестиційних процесів у промисловості (63 % відповідно). Найменш імовірною експерти вважають реалізацію ризику релокації інноваційних компаній за кордон (54 % оцінок складають 3 та менше балів).

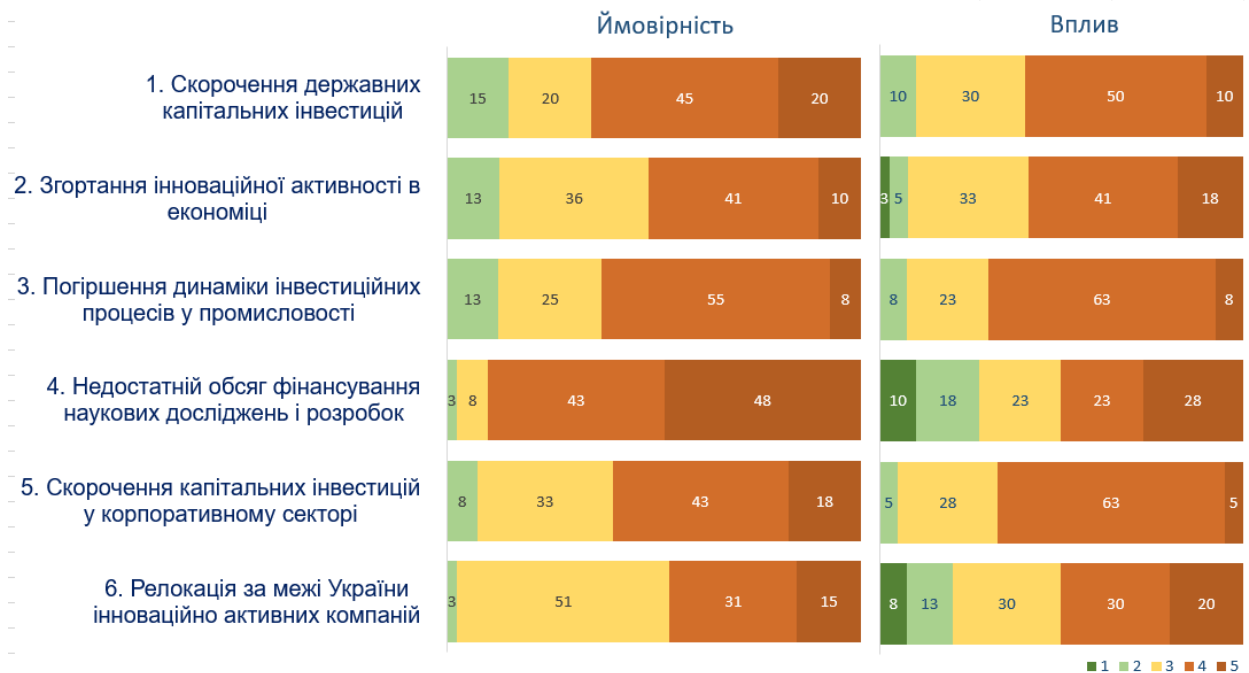


Рис. 26. Структура розподілу експертних оцінок за складовою інвестиційно-інноваційна безпека у 2024 р., %

**Аналіз стану загроз інвестиційно-інноваційній безпеці у баченні фахівців НІСД є таким.**

**Скорочення державних капітальних інвестицій.** Потреби відбудови країни стимулювали зростання капітальних витрат держави. Вони стосувалися виконання інфраструктурних проєктів та ремонтних робіт на об'єктах, які постраждали внаслідок російської агресії, фінансування державного замовлення у оборонній сфері, а також виплат компенсації громадянам за пошкоджене майно. У номінальному вираженні обсяг капітальних видатків Зведеного бюджету збільшився у 2023 р. у 3,1 раза порівняно з 2022 р. (при цьому витрати на придбання основного капіталу зросли у 2,8 раза, а на капітальні трансферти – у 3,5 раза). Державні видатки на розвиток, закупівлю, модернізацію і ремонт озброєння, обладнання й військової техніки у номінальному вираженні зросли у 3,7 раза (до 900 млрд грн проти 242 млрд грн у 2022 р.)<sup>76</sup>. За підсумками січня–вересня 2023 р. індекс будівельної продукції за видом «інженерні споруди» зріс на третину порівняно з відповідним періодом 2022 р.

Спроможність держави фінансувати капіталовкладення в економіку країни визначатиметься станом бюджету та надходженням міжнародної фінансової допомоги. У

<sup>76</sup> Данилишин Б. Поточний стан економіки і реального сектора України. URL:

[https://glavcom.ua/columns/b\\_danilishyn/potochnij-stan-ekonomiki-i-realnoho-sektoru-ukrajini-984572.html](https://glavcom.ua/columns/b_danilishyn/potochnij-stan-ekonomiki-i-realnoho-sektoru-ukrajini-984572.html)



сферах, не дотичних до питань оборони, передусім фінансуватимуться проєкти відбудови критичної інфраструктури та програми компенсації втрат для населення. Такі можливості визначатимуться динамікою зовнішньої фінансової підтримки України, зважаючи на те, що власні податкові надходження спрямовуватимуться на цілі оборони і зміцнення оборонно-промислового потенціалу. Отже, наповнюваність державного бюджету стає вирішальним чинником для фінансування проєктів, спрямованих на посилення обороноздатності країни (розбудова оборонно-промислового комплексу, будівництво військових інженерно-технічних та фортифікаційних споруд, транспортної інфраструктури). Потенційна недостатність коштів для покриття запланованих бюджетних витрат є однією з головних загроз для інвестиційного потенціалу держави.

Зосередження зусиль держави на відновленні зруйнованих активів та посиленні оборонної та оборонно-промислової спроможності є головними пріоритетами для капіталовкладень держави на найближчу перспективу.

Будівництво оборонних укріплень уздовж кордону та лінії фронту підтримало будівельну галузь та сприяло завантаженню металургійних підприємств України. Зокрема, уряд наприкінці січня 2024 р. виділив 17,5 млрд грн з резервного фонду бюджету на будівництво військових інженерно-технічних та фортифікаційних споруд і фортифікаційне обладнання оборонних рубежів.

**Згортання інноваційної активності в економіці.** Безпекові загрози та високий рівень невизначеності в економіці України зумовлюють значні ризики та перешкоди для інноваційної діяльності в країні, впливаючи на погіршення довгострокових планів підприємств. Опитування бізнесу свідчать, що рівень невизначеності у дворічній перспективі, хоча й дещо знизився порівняно з піковими значеннями середини 2023 р., проте залишається досить високим – понад половину підприємців та керівників підприємств не мають бачення щодо розвитку на середньострокову перспективу. У грудні 2023 р. 51,8 % учасників щомісячного опитування керівників підприємств, яке здійснює Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, не змогли дати відповідь на питання щодо перспектив на майбутні два роки<sup>77</sup>. При цьому порівняно з попереднім місяцем значно зменшилася частка компаній, які планують розширювати діяльність у наступні два роки, з 24,2 % до 19,1 %, а частка тих, хто планує знизити діяльність, збільшилася з 6,7 % до 9,1 %.

В умовах високих ризиків для економічної діяльності, а також зростання проблем з пошуком працівників з необхідним рівнем кваліфікації зберігається тенденція до переміщення інноваційних компаній, які працюють у «мобільних» видах діяльності, за кордон. Про труднощі у пошуку кваліфікованих працівників повідомили 29,1 % керівників підприємств, які взяли участь в опитуванні, водночас зменшилася до 61,1 % частка тих, хто не відчуває жодних змін у пошуку кваліфікованих працівників. У галузевому розподілі менше труднощів з пошуком кваліфікованих працівників мають хімічна, харчова галузі та виробництво будівельних матеріалів. Важче шукати кваліфікованих працівників для машинобудування та металообробки.

Присутні на ринку України інноваційні компанії переважним чином змістили свою активність у напрямі нетехнологічних інновацій, орієнтованих на поліпшення зв'язків з споживачами та клієнтами, їх обслуговування, цифровізацію маркетингових та логістичних процесів, розбудову нових каналів постачання товарів та надання послуг. Технологічні інновації значною мірою активізуються у секторах економіки, які спрямовані на виробництво складного обладнання та розробку технологічних рішень для оборонно-промислового комплексу.

Ризики для інноваційної діяльності визначаються перспективами пошуку джерел фінансування для нових розробок, безпековою ситуацією, а також динамікою відновлення споживчого попиту на ринку, активізації виробничої активності у галузях – споживачах інновацій, що визначатимуть можливості масштабування інновацій.

<sup>77</sup> Український бізнес під час війни. Випуск 20 (12.2023). URL: [http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/TDF/\\_NRES\\_November\\_2023\\_FINAL\\_UA.pdf](http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/TDF/_NRES_November_2023_FINAL_UA.pdf)

**Погіршення динаміки інвестиційних процесів у промисловості.** Відбудова зруйнованих виробничих потужностей підприємств потребує значних обсягів інвестицій. Очікується, що витрати на реконструкцію та відновлення розтягнуться на 10 років і поєднуюватимуть потреби як у державних, так і у приватних коштах<sup>78</sup>.

Інвестування промисловості власними коштами підприємств є обмеженим; банківське кредитування підприємств на інвестиційні цілі в умовах війни є високоризикованим для банківських установ, споживачі ж банківських кредитних послуг стикаються з малопривабливими умовами їх отримання.

Важливим механізмом стимулювання інвестиційної діяльності у промисловості є державна підтримка у вигляді компенсації частки відсоткової ставки, надання державних гарантій за кредитами тощо. Так, реалізується програма «Доступні кредити 5–7–9 %». З початку 2023 р. станом на грудень банки видали бізнесу 25 тис. кредитів на загальну суму 95 млрд грн, втім, на переробні підприємства припало 15 % наданих кредитів, кошти отримують в основному сільськогосподарські підприємства (50 %), а також оптової та роздрібною торгівлі (26 %). Наразі програма доволі слабо стимулює інвестиційну діяльність – на інвестиційні цілі від початку дії програми станом на грудень 2023 р. виділено 21,8 млрд грн.

У середньостроковому періоді інвестиційна криза може стати затяжною; потрібна активізація державної підтримки інвестиційної діяльності у промисловості, орієнтованої на структурну перебудову економіки з пріоритетами розвитку переробних виробництв, створення нових робочих місць.

У зв'язку з цим виникає необхідність: створення доступних умов кредитування промислових підприємств; запровадження, з урахуванням передового світового досвіду, стимулів для інвестування власних коштів підприємств у розвиток виробництв; активізації залучення іноземного інвестування, популяризації й промоції вітчизняних компаній за кордоном.

**Недостатній обсяг фінансування наукових досліджень і розробок.** Загальноекономічна ситуація в Україні, проблеми з наповненням Державного бюджету внаслідок російської агресії та зростання потреб фінансування сфери оборони обумовили значне скорочення фінансування наукових досліджень і розробок. **У 2022 р. обсяги витрат на виконання наукових досліджень і розробок в Україні скоротилися на 18,2 %, а їх частка у ВВП зменшилася до 0,33 % від ВВП.** Тенденція до скорочення обсягів фінансування продовжилася і у 2023 р., проте значно меншими темпами, що, з одного боку, пояснюється вичерпанням можливостей для зменшення витрат на діяльність наукових та науково-дослідних установ, котрі б не приводили до де-факто припинення їхньої діяльності, з іншого боку – забезпечувалися певні обсяги фінансування наукових досліджень, передусім прикладного спрямування, які були спрямовані на розробку нових технологічних рішень для цілей оборони та посилення воєнного потенціалу країни.

Разом із тим, активізувалися ініціативи приватного сектора, який реалізує проекти прикладного характеру, що спрямовані на розробку та створення засобів індивідуального захисту, нових зразків технологій чи адаптацію товарів цивільного призначення для воєнних цілей (автоматизовані системи, безпілотні апарати, системи розмінування тощо). Їх масштаб хоча й зростає, проте є досить обмеженим, зважаючи на брак фінансування, втрату кваліфікованих розробників внаслідок виїзду працівників за кордон чи мобілізації, регуляторні перешкоди для впровадження розробок у виробництво тощо.

Загалом, такий низький рівень фінансування наукових досліджень і розробок не спроможний сформувати будь-який відчутний позитивний ефект для економіки навіть за високого рівня ефективності їх використання. Можливим є фінансування лише невеликої кількості науково-дослідних проектів, пріоритетними серед яких об'єктивно є ті, що спрямовані на зміцнення оборонно-промислового потенціалу. За більшістю напрямів

<sup>78</sup> Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3), February 2022 – December 2023. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099021324115085807/pdf/P1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a.pdf>

наукових досліджень йдеться лише про збереження наявного кадрового потенціалу наукових установ, при загостренні постійних проблем з фінансуванням оновлення їхньої матеріальної бази.

**Скорочення капітальних інвестицій у корпоративному секторі.** У 2023 р. поступово відбувалося відновлення інвестиційної діяльності в економіці України, стимульоване зниженням воєнних загроз на значній території країни внаслідок локалізації воєнних дій, необхідністю відновлення руйнувань та збитків, завданих російською агресією, та стабілізацією умов для здійснення економічної діяльності, зокрема і внаслідок уникнення енергетичних локдаунів.

Протягом 2023 р. поліпшувалися фінансові результати підприємств, що сприяло пожевленню інвестиційної діяльності приватного сектора. За підсумками січня–вересня 2023 р. прибутки прибуткових підприємств у промисловості зросли в 1,5 раза порівняно з відповідним періодом 2022 р. (з 142,7 млрд грн до 217,8 млрд грн), транспорті, складському господарству, поштовій та кур'єрській діяльності – в 1,9 раза (з 25,5 млрд грн до 48,2 млрд грн), сфері інформації та телекомунікацій – у 1,5 раза (з 19,2 млрд грн до 29,4 млрд грн). Зокрема, підприємства приватного сектора збільшили інвестиції в промислове обладнання та комерційний автомобільний транспорт, а також у розбудову логістичної інфраструктури<sup>79</sup>. Останнє своєю чергою зумовило зростання обсягів будівельних робіт, насамперед нежитлового будівництва (на 20 % у 2023 р. порівняно з 2022 р.), та виробництва будівельних матеріалів (на 20,8 %). Водночас тривало й скорочення збитків підприємств.

У 2023 р. відбувалося зростання кредитної підтримки інвестиційної діяльності в країні. Цьому сприяла зміна дизайну програми «Доступні кредити 5-7-9 %». Зросла частка пільгових кредитів, наданих бізнесу на інвестиційні цілі, яка склала 11,6 %, або 11,8 млрд грн. Проте механізм розподілу ризиків для інвестиційного кредитування має дуже обмежений вплив на інвестиції. У 2023 р. під державні гарантії на портфельній основі було видано лише 652 кредити на інвестиційні цілі на суму 2,6 млрд грн (3,9 % їх загального обсягу)<sup>80</sup>.

Значним викликом для країни є удосконалення умов для здійснення інвестиційної діяльності. На тлі збитків та руйнувань внаслідок війни, погіршення фінансових результатів компаній-інвесторів, перешкод для розширення внутрішнього попиту та виходу на зовнішні ринки якість інвестиційного середовища стає значним деструктивним чинником для інвестиційної спроможності економіки та відновлення економіки країни. Разом із тим, зберігається переважно негативна оцінка поточного інвестиційного клімату з боку бізнесу. Інтегральний показник Індексу інвестиційної привабливості України, який розраховує Європейська Бізнес Асоціація на основі опитування топ-менеджерів компаній, навіть дещо знизився у 2023 р.<sup>81</sup>. 60 % опитаних топ-менеджерів оцінили інвестиційний клімат в Україні як «скоріше несприятливий», а 24 % – як «вкрай несприятливий». Нейтрально оцінюють поточний інвестиційний клімат 7 % топ-менеджерів, і ще 9 % вважають його «скоріше сприятливим». При цьому майже половина респондентів (48 %) вказують на погіршення інвестиційного клімату, 39 % вважають, що суттєвих змін не відбулось. 86 % респондентів не очікують поліпшення ситуації з інвестиційним кліматом протягом наступних шести місяців. Водночас, попри те, що оцінка поточного стану інвестиційного клімату у 2023 р. залишається переважно негативною, кількість топ-менеджерів, які вважають, що нові інвестиції в Україну будуть вигідними, зросла майже вдвічі (до 32 %).

**Релокація за межі України інноваційно активних компаній.** Навіть на територіях, що вже звільнені від окупації, триваюча загроза воєнного характеру збільшує

<sup>79</sup> Інфляційний звіт. Січень 2024 року. URL: [https://bank.gov.ua/admin\\_uploads/article/IR\\_2024-Q1.pdf](https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q1.pdf)

<sup>80</sup> Мінфін: У 2023 році за державними гарантіями на портфельній основі підприємці отримали 13 658 кредитів на 44,7 млрд гривень. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-u-2023-rotsi-za-derzhavnymy-harantiiamy-na-portfelni-osnovi-pidpriyemtsi-otrymaly-13-658-kredytiv-na-447-mlrd-hryven>

<sup>81</sup> ЕБА. Індекс інвестиційної привабливості України: Зміни та очікування. 2023. URL: <https://ua.sudohodstvo.org/eba-indeks-investycijnoyi-pryvablvosti-ukrayiny-zminy-ta-ochikuvannya/>

ризик втрати інноваційного капіталу з української економіки та зберігає тенденцію до релокації бізнесу за кордон. Такі тенденції посилюватимуться через несприятливі умови для розвитку інноваційних екосистем у секторі малих і середніх підприємств та обмеженості фінансових механізмів підтримки. За наявності довготривалих економічних та воєнних перешкод для функціонування інноваційних компаній в Україні існує значна ймовірність подальшого зростання релокації. Подолання таких загроз визначатиметься можливістю створення безпечних умов для бізнесу, відновленням фінансової системи, здатної надавати необхідні інструменти та програми для розвитку інновацій у підприємстві, отриманням фінансової допомоги від партнерів та іноземних інвесторів, зокрема на відновлення транспортної, комерційної та підприємницької інфраструктури в Україні

## 2.6. Забезпечення соціальної безпеки

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА		2022	2023	2024	2025-2027
1. Суттєве погіршення соціально-економічного становища вразливих верств населення	й	4	4	4	4
	в	4	4	4	4
2. Суттєве зниження спроможності системи соціального захисту України виконувати свої функції	й	4	3	4	4
	в	4	4	4	4
3. Втрата можливостей зайнятості та поглиблення структурних диспропорцій на ринку праці	й	4	4	4	3
	в	4	4	4	4
4. Значне зниження добробуту та якості життя населення	й	5	4	4	4
	в	4	4	4	4
5. Погіршення доступу до кваліфікованої медичної допомоги	й	4	3	3	3
	в	4	3	4	4
6. Погіршення доступу до отримання соціальних послуг через нестачу фахівців з надання соціальних послуг	й	н/д	3	3	3
	в	н/д	3	3	3
7. Погіршення умов життя значних груп населення через руйнування житла та цивільної інфраструктури	й	5	4	4	3
	в	4	4	4	3
8. Масовий виїзд біженців за кордон	й	4	3	3	3
	в	3	4	4	3
9. Значне погіршення стану довкілля (включаючи воєнне забруднення), спричинене бойовими діями	й	4	4	4	4
	в	3	4	4	4
10. Збільшення навантаження на соціальну інфраструктуру та ринок праці густозаселених і традиційно працездлишкових західних регіонів	й	4	4	3	3
	в	4	3	3	3
11. Стрімке зростання кількості ВПО	й	4	3	3	3
	в	4	3	3	3

й – ймовірність, в – вплив

Рис. 27. Забезпечення соціальної безпеки в Україні за період з 2022 р. по 2027 р.

Експертні оцінки **соціальної безпеки у 2024 р.** відображають поступову трансформацію очікувань за різними ризиками, з яких вагомість чотирьох зросте, а для інших семи соціальних ризиків – знизиться. Зокрема, **більшу роль у формуванні безпеки відіграватимуть погіршення доступу до кваліфікованої медичної допомоги, соціальних послуг, навантаженість соціальної інфраструктури та зниження спроможності системи соціального захисту.** А зниження доступності медичних та соціальних послуг розглядаються як зростаючі ризики у 2025–2027 рр. (Рис. 27).

Ключові загрози, визначені експертами у 2023 р., попри певне зниження у 202 р., залишатимуться у помаранчевій зоні. Зокрема, йдеться про ризики: **погіршення соціального становища вразливих верств** (20 % експертних оцінок становлять максимальні 5 балів, а 45 % – 4 бали); **втрати можливості зайнятості** (13 % та 60 % відповідно); **зниження спроможності системи соціального захисту** (23 % та 53 % відповідно); **зниження добробуту та якості життя населення** (18 % та 58 % відповідно); **погіршення стану довкілля** (23 % та 43 % відповідно) та **погіршення умов життя значних груп населення** (15 % та 45 % відповідно) (Рис. 28).

Наступні 5 ризиків з 11 перебуватимуть у жовтій зоні з середніми оцінками, меншими 3,5 бала. **Найоптимістичніше експерти розглядають ризик погіршення доступу до соціальних послуг через нестачу фахівців з надання соціальних послуг** (72 % оцінок становлять 3 та менше балів), ризик збільшення навантаження на соціальну інфраструктуру (65 % відповідно) та ризик зростання ВПО (59 % відповідно).

Експерти очікують, що соціальна політика та взаємодія влади, бізнесу та суспільства покращуватимуться та ставатимуть ефективнішими й, відповідно, ймовірність прояву соціальних ризиків знижуватиметься. Лише 4 ризики з 11 залишатимуться у помаранчевій зоні, створюватимуться додаткові можливості зміцнення соціальної безпеки, підвищення зайнятості, повернення громадян у внутрішній економічний та соціальний простір.

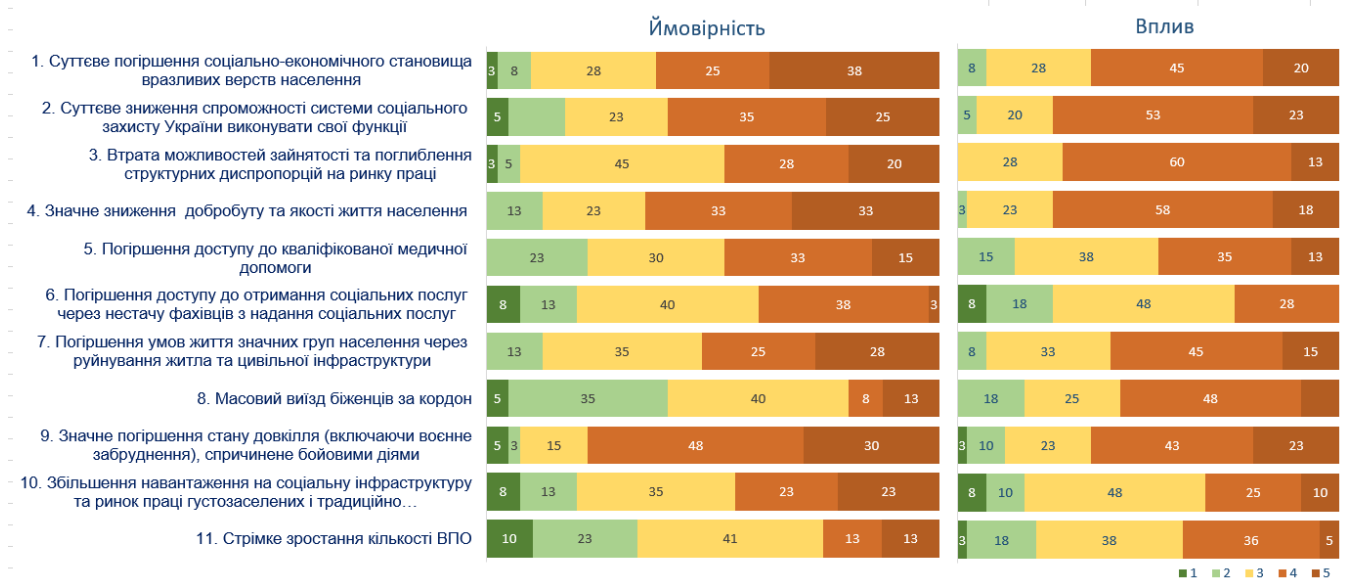


Рис. 28. Структура розподілу експертних оцінок за складовою соціальна безпека у 2024 р., %

**Аналіз стану загроз соціальній безпеці у баченні фахівців НІСД є таким.**

**Пролонгація воєнних дій призводить до суттєвих трансформацій у потребах соціальної сфери та значного посилення соціальних ризиків.** Вагома частка вразливих верств населення продовжує стикатися із фінансовими труднощами, недостатнім доступом до медичних послуг та проблемами з житлом, відбувається економічна маргіналізація ВПО.

**Водночас в Україні спостерігається позитивна динаміка на ринку праці та зростає рівень працевлаштованості.** Втім, високий рівень безробіття, особливо серед молоді та людей старше 45 років, залишається нагальною проблемою. Війна також призвела до збільшення числа людей, які потребують медичної допомоги та соціальних послуг, що ставить під загрозу відтворення людського капіталу та можливості для економічного відновлення. Залишається актуальною проблема низької оплати праці в сфері соціальних послуг та недостатньої залученості недержавного сектора до надання таких послуг.

Все це потребує координованих зусиль та системного підходу для вирішення викликів, пов'язаних з війною, забезпечення стабільності та сталого відновлення України в повоєнний період.

**Суттєве погіршення соціально-економічного становища вразливих верств населення.** З розгортанням повномасштабної війни суттєво збільшилась чисельність соціально вразливих категорій населення, зокрема осіб з інвалідністю, сиріт і напівсиріт, малозабезпечених та багатодітних родин, родин, які втратили годувальника тощо, соціально-економічне становище яких значно погіршилось. Зокрема, загальна чисельність малозабезпечених сімей зросла на 48 тис.; дітей з інвалідністю – на майже 45 тис. осіб у порівнянні із довоєнним рівнем. Збільшується кількість осіб, які мають обмежену працездатність та особливі потреби. Бойові дії сприяли погіршенню соціально-побутових умов таких категорій населення й скоротили доступність закладів охорони здоров'я та закладів, що надають соціальні послуги.

Водночас протягом 2023 р. спостерігалась тенденція поліпшення соціально-економічного становища вразливих категорій населення за рахунок збільшення державних витрат та скорочення чисельності певних вразливих категорій населення. Зокрема, це стосується соціального забезпечення пенсіонерів та отримувачів пільг – їх загальна чисельність скоротилась на 3 % у порівнянні із довоєнним рівнем та сьогодні складає близько 10,5 млн осіб<sup>82</sup>. Крім того, майже на 10 % зменшилась частка осіб, які отримують пенсію у розмірі, меншому за 3 тис. грн, на тлі зростання середнього рівня пенсії.

Попри позитивні оцінки соціально-економічного стану більшості вразливих категорій є й такі, на які державі варто звернути особливу увагу. Так, відповідно до оцінок ЮНІСЕФ<sup>83</sup>, в Україні триватиме тенденція до зростання бідності серед домогосподарств, у складі яких є діти. А мінімальні державні гарантії (мінімальна заробітна плата) у 2023 р. були на 4 % нижчими за межу бідності, визначену для таких домогосподарств. Загалом від початку широкомасштабного вторгнення в Україну контингент бідних дітей збільшився у 1,5 рази, що створює серйозний виклик для системи соціального захисту.

**Суттєве зниження спроможності системи соціального захисту України виконувати свої функції.** На тлі збільшення чисельності вразливих категорій населення зменшилась спроможність держави виконувати взяті на себе соціальні зобов'язання. Попри збільшення обсягів соціальних видатків у Державному бюджеті України у 2024 р., наявні джерела їх фінансування наразі не здатні покрити всі потреби, а відповідний дефіцит заплановано профінансувати за рахунок коштів міжнародних донорів, що не є надійним джерелом<sup>84</sup>. Крім того, збільшилась кількість судових позовів щодо соціальних питань (соціальних виплат, їх перерахунку, та донарахування) – тільки за I півріччя 2023 р. таких справ нараховувалось понад 3,5 тис.

Попри те, що держава наразі в змозі забезпечувати виконання своїх соціальних обов'язків, використовуючи власні та запозичені ресурси, а також отримуючи підтримку від громадянського суспільства та міжнародних організацій, кумулятивний ефект негативних впливів, зокрема зростання міжнародних кредитних зобов'язань та підвищення соціальних стандартів, може призвести до подальшого навантаження на соціальні фонди. Така ситуація, в свою чергу, спричиняє значне погіршення соціально-побутових умов для великої кількості громадян, збільшення числа осіб, які потребуватимуть соціального забезпечення, а також відкладені соціально-психологічні наслідки війни. Зазначене формує тренд до скорочення народжуваності, а відтак до старіння населення, що посилюється внаслідок несприятливих умов для народження та виховання дітей.

<sup>82</sup> Чисельність отримувачів пенсій, житлових субсидій та пільг через банки та пошту. Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/chyselnist-otrymuvachiv-pensij-cherez-banku-ta-poshtu>

<sup>83</sup> «Дитяча бідність: вплив війни на стан домогосподарств з дітьми». Представництво Дитячого Фонду ООН в Україні. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/Ukraine%20Child%20Poverty%20Report%202023%20ukr.pdf>

<sup>84</sup> Ірина Сисак. Драма бюджету-2024: чим закрити діру у 41 млрд доларів та де взяти гроші на соціальні виплати. *Радіо Свобода*. 07.12.2023 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/milyard-dolariv-defitsytu-yak-zakryvatymut-diru-v-byudzheti-2024/32710041.html>

Згідно з оцінками експертів Київської школи економіки, проблема пов'язана не тільки із обмеженими фінансовими ресурсами держави, а й із застарілим законодавством, що унеможливує якісну допомогу всім вразливим верствам населення<sup>85</sup>.

Сьогодні здійснення виплат, надання пільг та безоплатних послуг на основі статусу або офіційної приналежності до вразливої групи часто не відповідають індивідуальним потребам. Спроби надати допомогу всім людям, які опинилися в складних життєвих обставинах, одночасно та в однаковій мірі, можуть призвести до того, що жодна людина не отримає достатньої та якісної допомоги.

**Втрата можливостей зайнятості та поглиблення структурних диспропорцій на ринку праці.** Виклики невизначеності в умовах війни, звуження поля прикладання праці та його структурні й якісні зміни, масштабні потоки вимушених переселенців та мобілізація спричинили поглиблення проблем у сфері зайнятості.

У надскладних умовах в Україні вдалося вийти на позитивні тренди за основними показниками у сфері зайнятості. За даними Work.ua, станом на січень 2024 р. у порівнянні з лютом 2022 р. за кількістю пропозицій роботи ринок праці відновився на 93 %. Водночас таке відновлення має асиметричний характер у регіональному розрізі.

Згідно з дев'ятою хвилею опитування дослідницької компанії Gradus Research, ринок праці демонструє позитивну динаміку, а рівень працевлаштованості українців станом на кінець 2023 р. зріс майже втричі від початку повномасштабного вторгнення. Відсоток працевлаштованих серед опитаних українців, які працюють повний або неповний робочий день, складає 62 % у порівнянні з 24 % у березні 2022 р. Непрацевлаштованими залишаються 28 % респондентів, і 8 % – мають роботу, але не працюють<sup>86</sup>.

Попри поступову адаптацію ринку праці до нових умов функціонування, в Україні все ще зберігається високий рівень безробіття – за оцінками дослідницької агенції Info Sapiens, у січні 2024 р. цей показник становив 17 %, а Державна служба зайнятості станом на 01.01.2024 р. звітує про 96,1 тис. безробітних осіб (серед яких понад 40 % мають вищу освіту) при наявності 40,2 тис. одиниць вакансій<sup>87</sup>. Проблеми використання робочої сили загострюються в умовах поглиблення дисбалансів на ринку праці.

Серед безробітних значною залишається частка молодих людей. Невирішеність проблем працевлаштування молоді (приблизно ¼ від загальної кількості населення працездатного віку) призводить до часткової втрати та погіршення якості трудового потенціалу держави, ускладнює процеси економічного відновлення та перспективи забезпечення динамічного економічного зростання, посилює соціальну напруженість у суспільстві, зумовлює зміни ціннісних орієнтацій у бік поширення тіньової зайнятості, а сама безробітна молодь перебуває в зоні постійного ризику соціального відчуження.

Значна кількість безробітних також серед людей старших 45 років (приблизно 47 %), що в умовах стрімкого постаріння населення актуалізує посилення уваги до розширення можливостей працевлаштування людей старшого віку. При цьому зберігається проблема застійного безробіття, а ризик потрапити до сегмента довгострокового безробіття збільшується з віком попри зростання рівня професіоналізму (найвищими показники безробіття є саме для вікової категорії 40-49 років). Зменшення рівня ризику в передпенсійному віці найімовірніше пов'язано із більшою активністю осіб у пошуку роботи та погодженням до будь-якої зайнятості заради отримання пенсії у найближчому майбутньому.

<sup>85</sup> В. Ієрусалімов, І. Студеннікова, Д. Андрієнко, Ю. Маркуц. Аналіз механізмів підтримки осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах. Центр аналізу публічних фінансів та публічного управління Київської школи економіки. URL: [https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/05/MFV\\_Analiz-mehanizmv-pidtrimki-SZHO.pdf](https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/05/MFV_Analiz-mehanizmv-pidtrimki-SZHO.pdf)

<sup>86</sup> Суспільно-політичні настрої під час повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації на територію України. Дев'ята хвиля. Gradus Research. URL: [https://gradus.app/documents/164/Gradus\\_Research\\_Report\\_War\\_3\\_3\\_2022.pdf](https://gradus.app/documents/164/Gradus_Research_Report_War_3_3_2022.pdf)

<sup>87</sup> Надання послуг Державною службою зайнятості. Січень-грудень 2023 року. Державна служба зайнятості. URL: [https://old.dcz.gov.ua/sites/default/files/infocfiles/sytuaciya\\_na\\_zareyestr\\_rp\\_ta\\_diyalnist\\_dsz\\_12\\_2023\\_0.xlsx](https://old.dcz.gov.ua/sites/default/files/infocfiles/sytuaciya_na_zareyestr_rp_ta_diyalnist_dsz_12_2023_0.xlsx)



Масштабні просторові переміщення населення в період війни, релокація суб'єктів економічної діяльності при недостатньому рівні мобільності та адаптивності робочої сили посилює галузеві та освітньо-професійні асиметрії ринку праці, звуження можливостей працевлаштування, зниження продуктивності праці та зростання ймовірності соціальної ексклюзії на ринку праці. Застійне безробіття посилює проблему погіршення якості трудового потенціалу, зниження рівня життя працюючих та їхніх родин.

Зайнятість в умовах воєнного стану пов'язана з великою кількістю нових смертельно небезпечних ризиків, що призводять до погіршення умов праці в усіх галузях економіки. Вже зараз на ринку праці спостерігаються: збільшення сегмента неформальної та тіньової зайнятості, втрата мотивації до продуктивної зайнятості, поширення проблем у сфері безпеки праці та забезпеченні гідних умов праці.

**Значне зниження добробуту та якості життя населення.** Попри поступове поліпшення фінансового стану домогосподарств<sup>88</sup> та помірне відновлення реальних доходів населення, домогосподарства все ще оцінюють свій фінансовий стан як складний. Результати самооцінки їхнього фінансового становища свідчать про існування значної частки домогосподарств, які не можуть дозволити собі товари першої необхідності, що фактично означає їх перебування на межі бідності. Станом на вересень 2023 р. таких домогосподарств – понад 50 %. Значно зросла частка домогосподарств, які економлять на харчуванні (з 19,9 % у 2022 р. до 26,2 % у 2023 р.).

Зазначене відбувається й на тлі зростання чисельності економічно неактивного населення. Зокрема, скоротилась частка домогосподарств, які мають оплачувану роботу як основне джерело доходу (з 67 % до 53 %), натомість зросла частка домогосподарств, які залежать від державних трансфертів та гуманітарної допомоги (з 53 % до 60 % та з 1 % до 21 % відповідно)<sup>89</sup>.

Зниження купівельної спроможності зумовлює погіршення якості життя значної частки населення України. Найбільша видаткова частка сімейного бюджету українців – це продукти харчування, частка витрат домогосподарств на які оцінюється на рівні 48–49 %. Витрати на житлово-комунальні послуги в середньому в Україні оцінюються в розмірі 23–24 % сімейного бюджету<sup>90</sup>. При цьому борг споживачів за ЖКП у грошовому вимірі протягом 2022 р. збільшився на майже 40,5 млрд грн й сягнув 120 млрд грн, враховуючи й борги на тимчасово окупованих територіях<sup>91</sup>. За підсумками 2023 р. та у 2024 р. варто очікувати посилення такої тенденції. По всій країні тарифи на комунальні послуги в поєднанні з поганою теплоізоляцією будівель та неефективністю системи централізованого теплопостачання не дозволяли 17 % домогосподарств належним чином опалювати свої помешкання взимку<sup>92</sup>.

Зазначене відображається й на споживанні інших соціальних послуг: 22 % домогосподарств витрачають на медичні послуги понад чверть свого місячного доходу, а 11 % молоді визначили відсутність доступу до якісних освітніх послуг як першочергову проблему у своєму житті.

**Погіршення доступу до кваліфікованої медичної допомоги.** Затяжна війна спричинятиме зростання кількості осіб, які отримують травми різного ступеня важкості (фізичні та психологічні), поширення та загострення хронічних хвороб внаслідок стресів й неможливості отримати вчасну та повноцінну медичну допомогу, зростання інвалідизації.

<sup>88</sup> Інфляційний звіт, жовтень 2023 року. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyinyi-zvit-jovten-2023-roku>

<sup>89</sup> Оцінка впливу війни на людей. Червень 2023 року. URL:

<https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf>

<sup>90</sup> Тарифи на газ та електрику до квітня не зростуть – Пендзин. *Українське радіо*. 30.11.2023 р. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=102864>

<sup>91</sup> Ольга Татаренко. Борги за «комуналку»: скільки винні українці і чим це може загрожувати сфері ЖКП. *Суспільне новини*. 01.05.2023 р. URL: <https://susplne.media/459527-borgi-za-komunalku-skilki-vinni-ukrainci-i-cim-ce-moze-zagrozuvati-sferi-zkp>

<sup>92</sup> Оцінка впливу війни на людей. Червень 2023 року. URL:

<https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf>

Попри продовження налагодження роботи СОЗ, розширення пакетів медичних послуг все ще спостерігаються проблеми із доступністю медичної допомоги – протягом 2023 р. зареєстровано у 2,1 раза більше скарг від пацієнтів, пов'язаних із ненаданням медичної допомоги, або неякісним медичним обслуговуванням, ніж у довоєнний період. Знизився й показник універсального охоплення медичними послугами для первинної ланки: на кінець 2023 р. він склав 63,1 % проти 65,3 % у аналогічному періоді 2022 р.

Зазначений ризик може призвести до значного звуження переліку медичних послуг, надання яких держава зможе гарантувати. На тлі зростання чисельності медичних станів, що пов'язані із воєнними діями, зростання кількості осіб, які потребують медичної допомоги, створило значне навантаження на систему охорони здоров'я. Найуразливішими залишаються люди, які проживають на тимчасово окупованих територіях та в зонах активних бойових дій, де кожен третій повідомляє про обмежений доступ до послуг та ліків, порівняно з кожним п'ятим в цілому по країні. Збільшується потреба у отриманні медичних послуг, пов'язаних із ментальним здоров'ям: спостерігається зростання чисельності осіб, які ідентифікують свій психологічний стан як поганий, з 8,5 %, до 11 %<sup>93</sup>.

Обмеженою залишається доступність лікарських засобів, причинами чого є їх відносно висока вартість, відсутність потрібних препаратів. Попри розширення програми забезпечення населення лікарськими засобами, сьогодні вона охоплює лише 3,3 % найменувань зареєстрованих лікарських засобів, а за державний кошт відшкодовується близько 4,5 % придбаних ліків.

**Погіршення доступу до отримання соціальних послуг.** Під час війни кількість людей, які потребують підтримки, збільшується в рази. Попри низку заходів, здійснених урядом, залишаються «вузькі місця» сфери соціальних послуг. Розглянемо їх докладніше.

1. *Нерівномірність доступу громадян до соціальних послуг.* У різних областях на одного надавача соціальних послуг може припадати від декількох тисяч до кількох сот тисяч осіб. Це призводить до погіршення надання якості соцпослуг.

2. *Нестача ресурсів.* Проблема стосується як людських кадрів, так і матеріального забезпечення (житлові приміщення, службовий транспорт, технічна апаратура). У деяких громадах така проблема існувала ще до повномасштабної війни. Водночас, згідно з дослідженнями, попри гостру нестачу соціальних працівників, оголошень про вакансії на такі посади небагато. Це пояснюється так званим феноменом «прихованих вакансій», коли за наявності вільних місць в організації інформація про них публічно не надається.

3. *Проблема низької оплати праці.* Станом на січень 2024 р. середня зарплатня соціального працівника складала приблизно 9 тис. грн. Проте розмір зарплатні коливається залежно від громад і може бути на рівні мінімальної або менше (за неповної зайнятості).

4. *Низька залученість недержавного сектора до надання соціальних послуг.* Хоча в Міністерстві соціальної політики офіційно проводять таку співпрацю, проте далеко не всі громади використовують наявні механізми та можливості. В Україні надавачами соціальних послуг переважно є організації та підприємства державного або комунального підпорядкування. Громадські та благодійні організації сумарно складають лише 14 % від усіх зареєстрованих надавачів соціальних послуг в Україні.

5. *Вади нормативного регулювання сфери.* Порядок визначення потреб у соціальних послугах під час воєнного стану потребує доопрацювання. Адже, згідно з процедурою, щомісячний аналіз щодо забезпечення осіб соціальними послугами здійснюється тільки для екстрених послуг. Водночас дані щодо інших послуг не уточнюються у період воєнного стану. Важливо врахувати, що у тилових громадах збільшилася кількість ВПО, які потребують різних соціальних послуг, а активні міграційні процеси змушують проводити системний облік таких громадян, щоб визначити їхні актуальні потреби<sup>94</sup>.

<sup>93</sup> За рік до 11 % зросла кількість українців, які вважають свій психологічний стан поганим – експертка. *Укрінформ*. 23.11.2023 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3790758-za-rik-do-11-zrosla-kilkist-ukrainciv-aki-vvazaut-svij-psihologicnij-stan-poganim-ekspertka.html>

<sup>94</sup> Соціальні послуги в умовах війни: нові зміни та виклики. Лабораторія законодавчих ініціатив. URL: <https://parlament.org.ua/2023/11/07/sotsialni-poslugi-v-umovah-vijni-novi-zmini-ta-vikliki/>

Окремою проблемою сфери стає соціальна робота з ветеранами. Представники громад зазначають, що вони хотіли б мати такі окремі відділи чи виокремити працівників, які б займалися лише наданням послуг для ветеранів. Також набуває актуальності проходження соціальними працівниками додаткового навчання для роботи з ветеранами. В частині громад працівники вже знайшли можливість для цього навчання, проте решті поки що цього не вдалося. В деяких громадах вже ведеться робота із сім'ями військовослужбовців; за потреби надається психологічна підтримка, але наразі така соціальна робота не дуже поширена<sup>95</sup>.

**Погіршення умов життя значних груп населення через руйнування житла та цивільної інфраструктури.** За оцінками Київської школи економіки<sup>96</sup>, станом на червень 2023 р. загальна площа пошкоджених або зруйнованих об'єктів ворожими обстрілами становить 88,9 млн м<sup>2</sup>, що складає 8,6 % від загальної площі житлового фонду України. Житло близько 1,4 млн домогосподарств є пошкодженим або зруйнованим, зокрема 147,8 тис. приватних (індивідуальних) будинків; 19,1 тис. багатоквартирних будинків; 0,35 тис. гуртожитків. При цьому, кількість пошкоджених житлових будівель збільшується, насамперед через продовження активних бойових дій на територіях Харківської, Луганської, Донецької, Запорізької, Херсонської областей.

Крім того, зруйновано або пошкоджено 630 адміністративних будівель (вартісний вираз прямих збитків становив 540 млн дол. США), з них: 580 – будівлі органів державного та місцевого управління; 50 – центри надання адміністративних послуг. Від початку повномасштабної збройної агресії РФ проти України пошкоджено або зруйновано щонайменше 1203 заклади охорони здоров'я (прямі задокументовані збитки складають 2,78 млрд дол. США); майже 3,4 тис. освітніх закладів (збитки оцінено в 9,7 млрд дол. США). Прямі збитки інфраструктурі соціальних послуг, що надаються державою, складають 0,2 млрд дол. США. Такі обсяги руйнувань призводять до порушення процесу надання базових послуг освіти, охорони здоров'я, соціальних послуг, що в довгостроковій перспективі загрожують погіршенням якості людського капіталу.

Інфраструктура житлово-комунального господарства стала однією з цілей ударів російських військ, що спричиняє тривале відключення населення від послуг теплопостачання, електропостачання та водопостачання. Станом на червень 2023 р. прямі збитки об'єктів теплопостачання (без врахування ТЕЦ), водопостачання та водовідведення оцінено в 2,7 млрд дол. США, а непрямі втрати для житлово-комунального господарства оцінено близько 3,5 млрд дол. США (включають видатки уряду для відбудови та підтримки роботи комунальних підприємств, втрати економіки від різниці між фактичними витратами та затвердженими тарифами на послуги, зменшення доходу галузі тощо).

**Масовий виїзд біженців за кордон.** Попри відносну стабілізацію міграційних потоків, за прогнозом Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) в умовах затяжної війни чисельність українських біженців війни в Європі в 2024 р. залишатиметься значною і становитиме 5,9 млн осіб (зокрема близько 1,3 млн осіб – в Росії та Білорусі); ще 400 тис. осіб – в неєвропейських країнах.

При цьому, за оцінками Міжнародної організації з міграції, сформованими на підставі систематичних опитувань населення України, з-за кордону повернулися 1,2 млн осіб<sup>97</sup>.

Хоча кількість людей, які повертаються з-за кордону, досить велика, в умовах триваючої війни **стале та безпечне повернення є проблематичним**, оскільки багатьом людям нікуди повертатися. За оцінками МОМ, кожен четвертий репатріант, або 300 тис.

<sup>95</sup> Н. Ломоносова, А. Хелашвілі, Ю. Назаренко. Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби. URL: [https://www.pryncyp.com/wp-content/uploads/2024/01/soczposlugy\\_pdf.pdf](https://www.pryncyp.com/wp-content/uploads/2024/01/soczposlugy_pdf.pdf)

<sup>96</sup> Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на червень 2023 року. Київська школа економіки. URL: [https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June\\_Damages\\_UKR\\_-Report.pdf](https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_-Report.pdf)

<sup>97</sup> Ukraine Returns Report. General Population Survey. Round 14. October 2023. IOM. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-general-population-survey-round-14-september-october-2023>

осіб, які повернулися з-за кордону, опинилися в Україні в становищі ВПО, тобто не змогли повернутися до свого звичайного місця проживання.

Така ситуація, з одного боку, може спричинити повторну еміграцію, а з іншого – заважає повернутися тим, хто зараз перебуває за кордоном. За оцінками Центру економічної стратегії, в Україну не повернуться від 1,3 млн до 3,3 млн громадян. Це матиме значний вплив на українську економіку, яка щороку внаслідок цього може втрачати від 2,7 % до 6,9 % ВВП<sup>98</sup>.

Разом із тим, сьогодні найбільшим ризиком видається не стільки можливість повторних міграційних хвиль, скільки зростаюча чисельність тих, хто вирішує не повертатись до України, що у перспективі негативно позначиться на економіці та можливостях повоєнної відбудови.

Тому максимально можливе повернення людей в Україну та до місць проживання є критично важливим для зміцнення та подальшого відновлення нашої держави. Водночас існує неготовність економіки (зокрема ринку праці та соціальної інфраструктури) до повернення частки українських громадян з-за кордону до попередніх місць проживання в регіонах, що зазнали значних руйнувань й тимчасово непридатні для проживання у період війни, а також до регіонів, що вважаються найбільш безпечними та мають найбільшу концентрацію ВПО. Зазначене може породжувати додаткові гуманітарні та безпекові ризики, тому має чітко синхронізуватися зі створенням умов для життя та праці. Між тим, чим довше триватиме вимушена еміграція, тим імовірніше прийняття мігрантами рішення про постійне проживання за кордоном.

**Значне погіршення стану довкілля (включаючи воєнне забруднення), спричинене бойовими діями.** Екологічна деградація зумовлює подвійний виклик, пов'язаний з необхідністю не лише відновлення довкілля, а й досягнення цілей та стандартів ЄС у сфері екології. Бойові дії на території України провокують суттєве погіршення екологічної ситуації як безпосередньо внаслідок застосування конвенційної зброї, так і опосередковано, спричиняючи аварії техногенного характеру та блокуючи можливості додержання санітарних норм щодо води, повітря та ґрунтів. З початку війни Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України зафіксувало майже 3800 випадків шкоди довкіллю<sup>99</sup> внаслідок бойових дій, близько 20 % природних територій країни постраждали від конфлікту, а загальні збитки оцінюються на суму у 56,7 млрд євро.

Через бойові дії в атмосферне повітря вже потрапило близько 1,2 млн т. забруднюючих речовин, а загальні збитки від них вже сягнули практично 4,2 млрд дол. США<sup>100</sup>.

Під ризиком пошкодження та забруднення опинилося 186 тис. км<sup>2</sup> земель, що становить практично 31 % території України. З них понад 20 тис. км<sup>2</sup> пошкоджені на понад 75 %. Найбільших руйнувань зазнали території Донецької, Харківської та Запорізької областей<sup>101</sup>.

У ході повномасштабної війни загальна посівна площа в Україні скоротилася на 52 тис. км<sup>2</sup>, або на 18 % (внаслідок неможливості обробляти або захоплення ворогом). Зазначене призведе, з одного боку, до зниження потенціалу вітчизняного виробництва продовольства, з іншого – до ризиків знищення цінних природних екосистем (пасовищ та

<sup>98</sup> Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт. Центр економічної стратегії. URL: <https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report>

<sup>99</sup> Екологічний договір для України, як новий механізм захисту довкілля, презентували Президенту України, представникам дипломатичних установ та громадськості. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/ekologichnyj-dogovir-dlya-ukrayiny-yak-novyj-mehanizm-zahystu-dovkillya-prezentuvaly-prezydentu-ukrayiny-predstavnykam-dyplomatychnyh-ustanov-ta-gromadskosti>

<sup>100</sup> Повітря війни в Україні: де найбільше забруднення. *Щоденний Львів*. 20.06.2023 р. URL: <https://dailylviv.com/news/pryroda/povityrya-viiny-v-ukrayini-vdykhnyulo-blyzko-12-miliona-tonn-shkidlyvykh-rechovyn-112065>

<sup>101</sup> Екоцид в Україні: екологічні збитки від війни вже склали понад 47,6 мільярда доларів. URL: <https://www.promoteukraine.org/uk/ekocid-v-ukraini-ekologichni-zbitki-vid-vijni-vzhe-sklali-ponad-476-milyarda-dolariv>

сіножатей), які будуть розорюватись з метою компенсувати втрачені сільськогосподарські площі. Втрачатимуться важливі рушії економічного розвитку низки аграрних територій, що позначиться на перспективах повернення та добробуті місцевого населення.

Наслідками такої шкоди можуть стати суттєве погіршення якості наявних в Україні природних ресурсів, додаткове навантаження на бюджет і резервні фонди, що пов'язане із необхідністю оперативного реагування та знешкодження негативного впливу війни на довкілля.

В умовах, коли російські війська обстрілюють промислові об'єкти та провокують масштабні техногенні аварії, важливо використовувати всі доступні міжнародні правові інструменти, щоб забезпечити громадян і довкілля від наслідків дій окупантів. Це важливо і для країн ЄС – сусідів України, адже такі аварії спричиняють ризики транскордонного впливу.

**Збільшення навантаження на соціальну інфраструктуру та ринок праці густозаселених і традиційно працездатних західних регіонів.** У нинішніх умовах викликів у соціальній сфері стає дедалі більше, і знаходити адекватну відповідь на них стає дедалі складніше. При цьому потенціал різних громад і вирішень актуальних сьогодні проблем є різним, часто одна окрема громада неспроможна самостійно реалізувати необхідні заходи якісно й у належному обсязі. Особливої уваги в нинішніх умовах потребують проекти, сфокусовані на тому, щоб знайти і реалізувати адекватні відповіді на виклики, пов'язані з наслідками війни, які в тій чи іншій формі відчуває кожен українець (передусім прихисток, підтримка і реабілітація – як медична, так і психологічна).

Такі питання нагально потребують координації зусиль і співпраці територіальних громад, визначення кожною з них ролі й форми участі в спільних проектах. Знайти адекватні моделі такої співпраці – це питання соціальної й громадянської відповідальності громад, і вони це усвідомлюють, координуючи свої зусилля часом навіть без укладення формальних договорів. Проте масштаб наявних викликів і значущість завдань, потребують переходу до більш системної співпраці.

**Стрімке зростання кількості ВПО.** Масштабна внутрішня міграція є основним фактором, що впливає на соціально-економічний стан українських громад і регіонів. Спостерігаються зміни в демографії, навантаження на інфраструктуру та бюджети, а також безробіття серед ВПО.

Із початком повномасштабного вторгнення стрімко зросла кількість ВПО в Україні. Сьогодні така категорія людей нараховує близько 4,9 млн осіб, з яких 3,6 млн стали переселенцями після 24 лютого 2022 р. При цьому, лише 2,6 млн щомісячно отримують передбачені для них виплати, оскільки решта вирішили не звертатись по такі виплати; меншою є частка тих, хто втратив статус ВПО внаслідок асиміляції у новому регіоні проживання. Із продовженням воєнних дій чисельність ВПО й далі зростатиме, проте малоймовірно, що це відбуватиметься хвилеподібно, як це було у 2022 р.

Попри схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 р., відсутність комплексного підходу на регіональному рівні та довготривалих рішень щодо ВПО сприяють їх соціальній ексклюзії та пролонгованій маргіналізації. Це, у свою чергу, може стати на заваді соціальній стабільності держави та сталому відновленню у поствоєнний період.

За даними дослідження МОМ, через тривале переміщення та витрату власних ресурсів найактуальнішою потребою ВПО є фінансова підтримка. Про це повідомили 80 % опитаних у червні 2023 р. проти 55 % у квітні 2022 р., коли більшість вимушених мігрантів ще мала певні заощадження, накопичені в довоєнні часи. Залишаються значними потреби в медичних послугах та препаратах (36 %), у продуктах харчування (29 %), зросли потреби в забезпеченні житлом (з 19 % до 24 %). Незадовільний рівень доходів, економічна маргіналізація залишаються основною перешкодою для інтеграції вимушених мігрантів. Серед опитаних під час дослідження МОМ респондентів, які виявили намір інтегруватися в місцях нинішнього проживання, фінансової підтримки потребують 56 %.

Попри те, що репатріація ВПО за умови належної безпекової ситуації може мати позитивний вплив на реалізацію їхнього трудового потенціалу, спрямованого на відновлення руйнованої інфраструктури – соціальної, комунальної, комунікаційної та енергетичної, існують ризики подальшої їх еміграції за межі України. Серед ВПО, які повернулися додому, частка потенційних емігрантів ще більша – 32 %, що є неспростовним доказом труднощів реінтеграції у звільнених, проте суттєво зруйнованих і часто небезпечних для життя регіонах.

## 2.7. Забезпечення продовольчої безпеки

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА		2022	2023	2024	2025-2027
1. Локальні дефіцити продуктів харчування, викликані утрудненням постачання та/чи надмірним попитом	й	4	3	3	2
	в	3	3	3	3
2. Зниження обсягів виробництва значущих видів сільськогосподарської продукції	й	3	3	3	3
	в	3	3	3	3
3. Руйнування інфраструктури виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування	й	4	3	3	3
	в	3	4	4	3
4. Значні матеріально-технічні та фінансові втрати частки сільськогосподарських виробників	й	4	4	3	3
	в	4	4	4	3
5. Погіршення якості харчування населення	й	4	3	3	3
	в	3	3	3	3
6. Погіршення забезпеченості сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними засобами	й	4	4	3	3
	в	4	4	3	3
7. Посилення дефіциту трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві	й	3	3	4	3
	в	3	3	4	4

й – ймовірність, в – вплив

Рис. 29. Забезпечення продовольчої безпеки в Україні протягом 2022–2027 рр.

Експертні оцінки **продовольчої безпеки у 2024 р.** відтворюють достатньо узгоджені очікування щодо двох ризиків, вплив яких на стан безпеки зростатиме, та інших п'яти, вплив яких знижуватиметься. **Зростаючі ризики, безпосередньо обумовлені війною, об'єктивно взаємозалежні – руйнування виробничого потенціалу сільськогосподарської й харчової промисловості та погіршення забезпеченості сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними засобами.** Їх вплив очікувано зростатиме як у 2024 р. так і на середньострокову перспективу. Найбільш ефективно, на думку експертів, **вдасться нейтралізувати ризики зниження виробництва значущих видів сільськогосподарської продукції** (вплив знизиться на 28,6 % у 2024 р.), **локальні дефіцити продуктів харчування** (-24,5 % відповідно) та **погіршення якості харчування** (-9,3 % відповідно). Загалом у 2024 р. у помаранчевій зоні **утримуватиметься лише один ризик – посилення дефіциту трудових ресурсів** (23 % експертних оцінок визначають його як катастрофічний вплив, а 35 % – на 4 бали з 5) (Рис. 30). Водночас, уже у 2025–2027 рр. експерти очікують на послаблення його впливу до безпечнішого помірною рівня (Рис. 29).

Оптимізм стосовно контрольованого впливу ризиків підкріплюється достатньо узгодженими очікуваннями поступового зниження ймовірності їх настання. Так, частка найвищих (5 та 4-бальних) оцінок складає від 48 % для ризику дефіциту трудових ресурсів до 20 % для ризику зниження виробництва значущої сільгосппродукції. А оцінки ймовірності ризику локальних продовольчих дефіцитів у 2025–2027 рр. перебувають у зеленій зоні, тобто його прояв очікується як віддалений та контрольований.

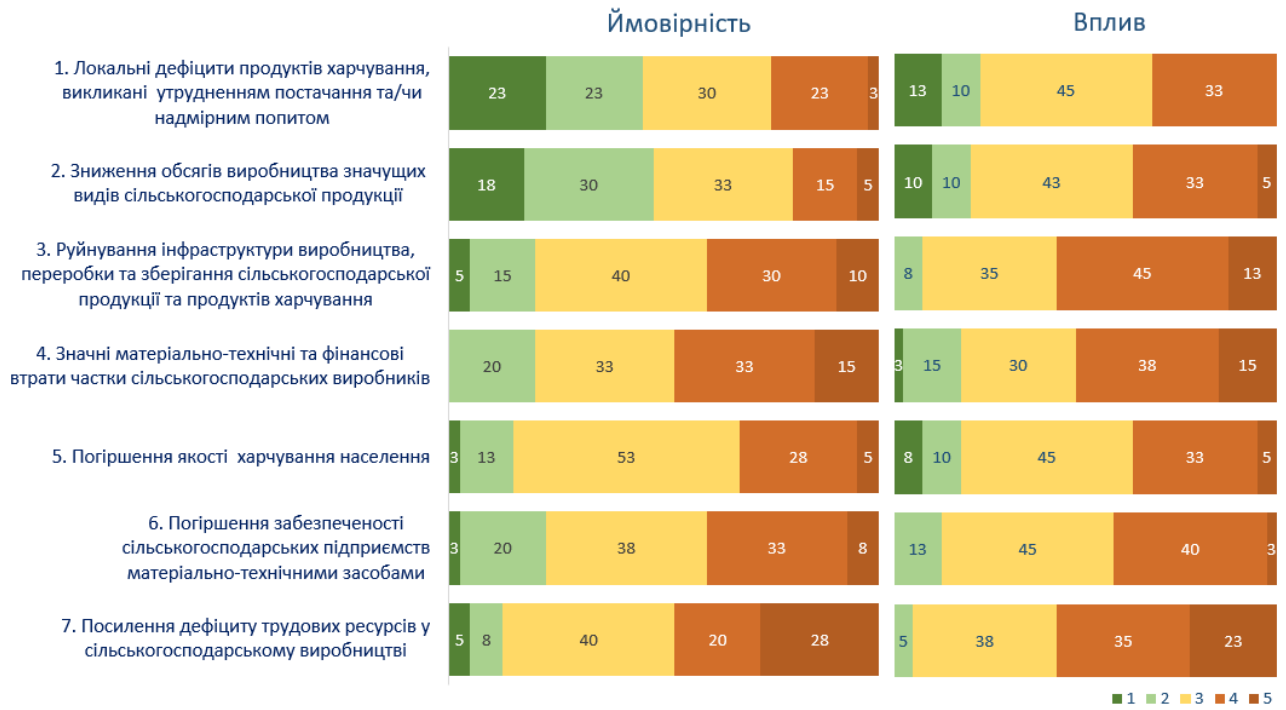


Рис. 30. Структура розподілу експертних оцінок за складовою продовольча безпека у 2024 р., %

### Аналіз стану загроз продовольчій безпеці у баченні фахівців НІСД є таким.

У 2024 р. загрози у сфері продовольчої безпеки залишаються відчутними за збереження воєнних ризиків, значної частки замінованих та забруднених земель та на тлі фінансових та кадрових проблем. За прогнозом аналітиків УКАБ (Асоціація Український клуб аграрного бізнесу), у 2024 р. Україна може зібрати 65–69 млн т зернових та олійних (у 2023 р. українські аграрії зібрали 81 млн т зернових та олійних культур). Посівні площі за оптимістичного сценарію зменшаться на 3 % – до 18,6 млн га: під зерновими – скоротяться на 3 %, до 10,2 млн га, а під олійними – збільшаться на 1 % – до 8,4 млн га. Посівні площі скорочуватимуться у наближених до лінії фронту регіонах<sup>102</sup>. За результатами опитування щодо планів та підготовки сільгоспвиробників до проведення посівної кампанії ярих культур під урожай – 2024, проведеного Міністерством аграрної політики та продовольства України, сільгоспвиробники планують збільшити площі під соєю та цукровими буряками, натомість зменшити посіви кукурудзи. Також пріоритетними залишаються зернобобові та ярий ячмінь, посівні площі під якими збільшаться на 11 % та 7 % відповідно. Зростання інтересу до ячменю може бути пов'язане з розширенням географії морських відвантажень. Посіви ярої пшениці зростуть на 2 %. Крім того, аграрії зацікавлені у вирощуванні ярого ріпаку. Частка виробників планує посіяти ріпак вперше. Загалом посівні площі під цю культуру збільшаться на 24 %. Щодо цукрового буряка – 60 % тих, хто сів цю культуру минулого сезону, збираються несуттєво розширювати площі – в цілому по Україні на 17 %. При цьому посівні площі під кукурудзу зменшаться на 9 %. Також потенційно можуть зазнати скорочення площі під соняшником<sup>103</sup>. Такий стан обумовлений зростанням собівартості вирощування сільгоспкультур, а також ускладненням збуту продукції. Продовжуватимуть зростати логістичні витрати на експорт сільськогосподарських культур через постійну невизначеність щодо експорту агропродукції. Крім того, здорожчання основних матеріально-технічних ресурсів (передусім пального, добрив та засобів захисту рослин) на тлі погіршення фінансових

<sup>102</sup> Урожай-2024: попередні прогнози. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3827456-urozaj2024-poperedni-prognozi.html>

<sup>103</sup> Цього року аграрії планують більше посіяти сої та цукрового буряка, – опитування Мінагрополітики. URL: <https://minagro.gov.ua/news/u-minahropolityky-sprohnozuvaly-obsiahy-posivnykh-ploshch-pid-iari-kultury?v=65cb68e5c8fcc>



можливостей більшості сільгоспвиробників призведе до перегляду структури посівних площ, спеціалізації підприємств й можливого їх виходу з аграрного бізнесу.

**Локальні дефіцити продуктів харчування, викликані утрудненням постачання та / чи надмірним попитом.** Локальні дефіцити спостерігаються через неможливість стабільного постачання продовольства в населені пункти, які перебувають у зоні бойових дій, а також в окупації. Одночасно з цим може спостерігатися нестача окремих продуктів харчування у певних регіонах України внаслідок збільшення попиту на них з боку внутрішньо переміщених осіб. Досвід 2022 р. також продемонстрував можливість короткострокових сплесків споживчого попиту на певні продукти, які призводять до швидкого вичерпання локальних запасів. Утім, ринок швидко відновлює рівновагу через збільшення виробництва, імпорту чи реалізацію додаткових запасів. Хоча частка внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які повідомляють про брак продовольства, зменшилась з січня 2023 р. по серпень 2023 р., проте вона залишається високою. Зокрема, за даними 14 раунду загального опитування населення України від 25 вересня 2023 р., проведеного Міжнародною організацією з міграції, 27 % респондентів – ВПО повідомили про брак продовольства (у січні 2023 р. їхня частка становила 32 %) <sup>104</sup>.

**Зниження обсягів виробництва значущих видів сільськогосподарської продукції,** передусім тваринницької. Станом на січень 2024 р. поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) в усіх категоріях господарств в Україні оцінювалося в 2233,60 тис. голів, що на 3,3 % менше показника станом на січень 2023 р., зокрема корів нараховувалося 1290,20 тис. голів (- 4,9 %). Близько 29 % тварин утримується на агропідприємствах, а 71 % – у господарствах населення <sup>105</sup>. На підприємствах за останній рік поголів'я ВРХ скоротилося на 29,5 тис. голів (-3,2 %), а кількість корів зменшилася на 20,7 тис. голів (- 5,5 %). У господарствах населення за останній рік кількість ВРХ скоротилася на 44 тис. голів (-3,3 %), а кількість корів зменшилася на 41,9 тис. голів (-4,6 %). Найуразливішими до викликів війни є господарства населення, де кількість тварин зменшується щомісяця. Аграрні підприємства виявилися стійкішими до викликів воєнного часу. Цьому сприяє зокрема можливість релокації тваринницьких ферм у безпечніші місця, про що свідчить збільшення поголів'я у відносно безпечних регіонах України. Оскільки господарства населення є основними утримувачами ВРХ, зокрема корів, це призвело до загального спаду виробництва молока. В 2023 р. господарства всіх категорій виробили близько 7 млн 412 тис. т молока-сировини, що на 5 % менше порівняно з 2022 р. Зокрема, скорочення надоїв у господарствах населення за 2023 р. становило 11 % порівняно з попереднім роком. Незважаючи на те, що аграрні підприємства збільшили обсяги виробництва молока у 2023 р., поки що вони не в змозі повністю перекрити таке падіння.

**Руйнування інфраструктури виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування.** Ворог цілеспрямовано знищує зерносклади, продовольчі склади, логістичну інфраструктуру, а також ускладнює експортні поставки українського збіжжя, що знижує доходи агровиробників, а в умовах труднощів зберігання врожаю через брак електроенергії в осінньо-зимовий період 2022–2023 рр. це призвело до псування агропродукції й навіть втрати її частки. Наразі сумарна ємність зруйнованих зерноскладів сягає 8,2 млн т, а пошкоджених – 3,25 млн т потужностей одночасного зберігання <sup>106</sup>. Зокрема, на правобережжі Херсонської області не працює жоден елеватор (до початку повномасштабного вторгнення працювали 20

<sup>104</sup> Міжнародна організація з міграції (МОМ). Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Раунд 14. Жовтень 2023 року. URL:

[https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM\\_Gen%20Pop%20Report\\_R14\\_Displacement\\_ENG-UKR.pdf](https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R14_Displacement_ENG-UKR.pdf)

<sup>105</sup> Тенденція скорочення поголів'я ВРХ в грудні 2023 року продовжилася. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/tendencia-skorocenna-pogoliva-vrh-v-grudni-2023-roku-prodovzilas>

<sup>106</sup> Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. Березень 2023. URL: [https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR\\_Feb23\\_FINAL\\_Damages-Report.pdf](https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report.pdf)

елеваторів загальним об'ємом півмільйона тонн зернових). Крім того, знищено понад тисячу зернових складів, які мали фермерські господарства<sup>107</sup>.

**Значні матеріально-технічні та фінансові втрати частки сільськогосподарських виробників.** Внаслідок бойових дій багато працівників сільгоспідприємств та фермерів були змушені не тільки припинити діяльність в аграрному секторі, а й залишити власні домівки. Перспектива відновлення їх економічної діяльності на власних землях є невизначеною. Ймовірним є банкрутство частки сільськогосподарських виробників через неможливість ведення сільськогосподарського виробництва.

За підрахунками Світового Банку, збитки та втрати, яких зазнало сільське господарство України в результаті повномасштабного вторгнення, станом на грудень 2023 р. складають близько 80,1 млрд дол. США<sup>108</sup>. Зокрема, сума збитків Агропромислового комплексу (АПК) від руйнування Каховської греблі, часткового або повного знищення сховищ, рибного господарства та аквакультури, багаторічних посівів, вимушеного забою худоби, а також знищення та крадіжки виробничих ресурсів та продукції станом на грудень 2023 р. зросла на 18 % порівняно з лютим 2023 р. і оцінюється у 10,3 млрд дол. США. «Пошкодження машин та обладнання становлять найбільшу частку від загального обсягу збитків (57 %), за ними йдуть крадіжки виробничих ресурсів (18 %) та пошкодження складських приміщень (18 %)».

Крім того, агросектор України зазнав збитків ще на 69,8 млрд дол. США від скорочення урожаю (49 % від загальних втрат), зниження закупівельних цін на експортно орієнтовані товари (35 % втрат), зниження виробництва тваринницької продукції (8 %), зростання витрат на виробничі ресурси (6 %), зниження виробництва багаторічних культур (1 %), втрат від рибальства та аквакультури (1 %). Порівняно з лютневими оцінками 2023 р. такі збитки зросли більш ніж удвічі.

За оцінками ФАО (англ. Food and Agriculture Organization, FAO; міжнародна продовольча та сільськогосподарська організація під патронатом ООН), через війну сільські домогосподарства в Україні зазнали близько 2,25 млрд дол. США збитків. З них близько 1,26 млрд дол. США збитків завдано у галузі рослинництва та 0,98 млрд дол. США – тваринництва. В Україні 25 % сільськогосподарських домогосподарств зупинили або зменшили обсяги виробництва продукції через війну, у прифронтових областях – 38 %<sup>109</sup>.

**Погіршення якості харчування населення.** Звуження асортименту продуктів харчування через зміни у структурі сільськогосподарського виробництва й банкрутство окремих сільгоспвиробників, а також втрата населенням стабільних доходів погіршать раціон харчування та змістять баланс споживання на користь хлібобулочної продукції й напівфабрикатів, за рахунок зменшення в раціоні тваринницької продукції, риби й сезонних продуктів. Такі зміни погіршать фізичний стан людей, можуть стати причиною збільшення частоти серцево-судинних, онкологічних та інших тяжких хронічних захворювань. За даними Державної служби статистики України, ціни на продукти харчування в Україні у січні 2024 р. порівняно з січнем минулого року збільшилися на овочі – на 13,1 %, м'ясо та м'ясопродукти – на 10,2 %, масло – на 10,2 %, молоко – на 9,3 %, сир і м'який сир (творог) – на 7,6 %, хліб – на 5,8 %, рибу та продукти з риби – на 5,3 %, фрукти – на 2,3 %. Водночас хліб та хлібопродукти подешевшали на 2,8 %, цукор – на 8,4 %, яйця – на 16,1 %, олія – на 18,7 %.

**Погіршення забезпеченості сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними засобами.** Брак фінансових ресурсів, неможливість довгострокового планування діяльності внаслідок можливих бойових дій призводять до спрощення процесів

<sup>107</sup> На правобережжі Херсонщини не залишилось жодного робочого елеватора. URL: <https://landlord.ua/news/na-pravoberezhzhi-hersonshhyny-ne-zalyshylos-zhodnogo-robochogo-elevatora/>

<sup>108</sup> February 2024, the World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. UKRAINE Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3) February 2022 – December 2023. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-02/UA%20RDNA3%20report%20EN.pdf>

<sup>109</sup> FAO. 2022. Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine – Findings of a nation-wide rural household survey, December 2022. Rome. URL: <https://doi.org/10.4060/cc3311en>

сільськогосподарського виробництва, зменшення внесення добрив та засобів захисту рослин, що знижує врожайність сільськогосподарських культур та погіршує якісний склад земель. Нестача фінансування та необхідність суттєвої економії спричинили зниження кількості внесених добрив на 50-60 %<sup>110</sup>. За даними опитування Мінагрополітики влітку 2023 р., застосування добрив залишається одним з найчутливіших для аграріїв. Застосовувати їх у повному обсязі готові великі та середні виробники. Зокрема, внесення добрив очікується на вдвічі меншому за агрономічну потребу рівні (47 %). Рівень очікуваного застосування засобів захисту рослин під урожай озимих 2024 р. прогнозується на 56 % від потреби. Лише 10 % респондентів готові застосовувати добрива на рівні 100 % від потреби, засоби захисту рослин – 18 %<sup>111</sup>.

**Посилення дефіциту трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві.**

Внаслідок бойових дій частка працівників сільгосппідприємств та фермерів була вимушена не тільки припинити економічну діяльність в аграрному секторі, а й залишити власні домівки. За даними ФАО, понад 150 000 фермерів / працівників продовольчої системи безпосередньо постраждали від війни та / або були змушені мігрувати. У складному становищі опинилися дрібнотоварні виробники, які займалися вирощуванням сезонної продукції, відігравали важливу роль у забезпеченні зайнятості та доходів сільського населення. Вимушене переміщення населення, призов чоловіків до ЗСУ призводять до нестачі робочої сили та збільшення робочого навантаження на жінок<sup>112</sup>. Згідно з опитуванням асоціації «Свинарі України», 26 % свиноферм, що взяли участь в опитуванні, мають недостатню кількість основного виробничого персоналу (технологи, ветеринари, оператори, керівники виробничих майданчиків), стільки ж відчувають дефіцит допоміжних працівників – слюсарів, електриків тощо. 48 % респондентів відзначають брак персоналу не стільки у тваринництві, скільки у суміжних аграрних напрямках діяльності: водіїв, трактористів, механіків, агрономів тощо<sup>113</sup>.

<sup>110</sup> Рекомендації комітетських слухань на тему: «Забезпечення функціонування АПК у 2023 році та особливості проведення весняно-польових робіт в умовах воєнного стану» Схвалено рішенням Комітету Верховної Ради України з питань аграрної та земельної політики від 10.04.2023 р., протокол № 121. URL: <https://komagropolit.rada.gov.ua/documents/sluhannja/74841.html>

<sup>111</sup> АгроПрогнози 2024: земля, ціни, тенденції. URL: <https://latifundist.com/spetsproekt/1057-agroprognozi-2024-zemlya-tsini-tendentsiyi>

<sup>112</sup> Сутінки агрохолдингів: як війна змінить сільське господарство України. URL: <https://mind.ua/publications/20245288-sutinki-agroholdingiv-yak-vijna-zमित-silске-gospodarstvo-ukrayini>

<sup>113</sup> Половина свиногосподарств відчуває дефіцит кадрів. URL: <https://agroportal.ua/news/zhiivotnovodstvo/polovina-svinogospodarstv-vidchuvaye-deficit-kadriv>

## ВИСНОВКИ

**1. Після стабілізації стану економічної безпеки у 2023 р. спостерігається подальше підвищення оптимістичності оцінок експертів.** Разом із цим, при деякому зменшенні числа оцінок помаранчевої зони, жодна з оцінок експертів не залишила жовтої зони (потреба у постійному моніторингу та запобіганні підвищенню рівня загрози), що свідчить про загальний високий рівень ризиків економічній безпеці. 24 ризики віднесено до помаранчевої зони, в якій необхідні формування та імплементація заходів з метою мінімізації ризиків. Найбільшою є частка загроз у помаранчевій зоні від загального числа загроз зовнішньоекономічній та інвестиційно-інноваційній безпеці.

**2. Порівняно з попереднім роком у 2024 р. збільшилася кількість ризиків, за якими ймовірність настання загрози менша, ніж рівень впливовості ймовірного ризику.** Такі ризики можна вважати «точками уразливості», оскільки їх гіпотетичне настання спричинить більше ураження економічній безпеці порівняно з іншими (Додаток 4). Йдеться, насамперед, про пониження ймовірності для настання загроз: різкого економічного спаду; впливу капіталу; зменшення трудового потенціалу; прискорення темпів деіндустріалізації; зниження конкурентних позицій товаровиробників; збільшення частки низькотехнологічної та сировинної продукції; погіршення стійкості пенсійної системи; погіршення доступу до медичної допомоги; масового виїзду біженців за кордон; руйнування інфраструктури сільгоспвиробництва, а також значних втрат сільгоспвиробників. Поліпшення оцінок щодо настання загроз пояснюється як ефективною протидією з боку стейкхолдерів забезпечення економічної безпеки, так і, можливо, дією внутрішніх стабілізаторів економічної системи. Точки уразливості мають бути об'єктом підвищеної уваги при формуванні політики запобігання ризикам, а також для посилення позитивних змін у відповідних сферах.

**3. Зменшилася кількість ризиків, впливовість яких у 2024 р. менша, ніж ймовірність їх настання (Додаток).** Такі ризики можна вважати точками стійкості / індиферентності, оскільки вони характеризують адаптованість системи забезпечення економічної безпеки та економіки загалом до потенційно загрозливих явищ. Йдеться про: зниження приватного споживання; брак довіри з боку громадян та бізнесу до податкових, митних органів; недостатній обсяг фінансування наукових досліджень; а також релокацію за межі України інноваційно активних компаній. Зменшення кількості «точок стійкості» засвідчує, що експерти констатують волатильність національної економіки в умовах повномасштабної війни та недостатню прогнозованість її чутливості до загроз будь-якої природи. Для цих сфер рекомендується розробити інтегровані стратегії управління відповідними ризиками.

**4. Стабілізація стану макроекономічної безпеки у 2023 р. є результатом значних зусиль органів державної влади у протидії шоківим наслідкам повномасштабної війни, адаптації економіки, бізнесу та населення до умов тривалої війни, а також значних надходжень допомоги міжнародних партнерів.** Незважаючи на тривалість та інтенсивність бойових дій, у 2023 р. Уряду та НБУ вдалося забезпечити макроекономічну, фінансову та валютну стабільність, залучити значну міжнародну допомогу від партнерів. Експерти відзначили зниження загроз.

Водночас високі безпекові ризики, неритмічність надходження зовнішнього фінансування, логістичні проблеми через блокування західного кордону, слабкий інвестиційний попит, значний дефіцит кваліфікованих кадрів, а також сезонне послаблення економічної діяльності на початку року є ризиками для макроекономічної безпеки у середньостроковій перспективі й потребують вжиття системних дій щодо їх попередження та мінімізації.

**5. Виробничий сектор залишається одним із найбільш постраждалих від бойових дій України з країною-агресором.** Крім прямих збитків, робота промисловості значно ускладнюється нагромадженням виробничих та логістичних втрат, погіршенням доступу до ресурсів і сировини, ринків збуту, перебоями у роботі через відключення електроенергії, вимушеними простоями під час повітряних тривог, а також значним скороченням пропозиції трудових ресурсів. **Водночас, попри суттєві втрати, пошкодження і руйнування, виробничий сектор демонструє стійкість і адаптивність до викликів війни,** чому сприяє реалізація низки заходів на державному рівні, які стосувалися, зокрема, забезпечення релокації виробничих потужностей, підтримки створення і розвитку переробних підприємств, індустріальних парків, реалізації подальших кроків у напрямі євроінтеграції.

**Експерти стали більш оптимістичними щодо ризиків деіндустріалізації та втрати конкурентоспроможності національної економіки. Разом із тим, загрозливими тенденціями залишаються посилення імпортозалежності (наразі найбільш імпортозалежними є ринки машинобудівної, хімічної, легкої галузей промисловості).** Забезпечення потреб оборонного сектора, а також реалізація проєктів з відбудови економіки надалі супроводжуватимуться зростанням обсягів імпорту.

**Зменшенню загроз виробничій безпеці сприятиме створення умов для роботи промисловості на зміцнення обороноздатності країни (оборонне замовлення, замовлення обладнання для військових, одягу і взуття, ліків, продовольства тощо), що підтримуватиме українські виробництва, а також розширення державних програм підтримки для переробних підприємств, опрацювання нових експортних маршрутів і побудова транспортно-логістичних зв'язків усередині країни, використання можливостей, які виникають для України як країни-кандидата на вступ до ЄС – щодо нарощування торгівлі згідно з умовами лібералізації, розбудови взаємовигідної співпраці за перспективними напрямками тощо.**

**6. Забезпечення фінансової безпеки залишається серед найважливіших завдань держави.** Завдяки здатності швидко та ефективно мобілізувати фінансові ресурси у період повномасштабної війни, контролювати ситуацію у банківському секторі, отримувати широку міжнародну фінансову підтримку з боку МФО та країн-партнерів, Україні вдалося забезпечити виконання фінансових зобов'язань держави, зберегти банківську стійкість, а також втримати ділову репутацію на міжнародних фінансових ринках. Тому експерти менше занепокоєні проблемами значного дефіциту бюджету, стабільності отримання пенсійних надходжень та стійкості Пенсійного фонду.

У 2024 р. значними загрозами залишаються: нарощення державного боргу й видатків на його обслуговування, недофінансування окремих статей видатків бюджету, а також брак довіри з боку громадян та бізнесу до податкових, митних органів. У той же час, додаткові ризики для економічної безпеки держави формують нагальна потреба у фінансовій підтримці сфери безпеки та оборони в умовах обмеженості власного фінансового ресурсу й значна залежність від фінансової допомоги з боку міжнародних партнерів. Гострота зазначених ризиків разом із ризиком погіршення фінансової стійкості пенсійної системи внаслідок обмеженості фінансових можливостей держави прогнозуються також на 2025–2027 рр.

З метою зниження негативного впливу ризиків фінансовій безпеці доцільно продовжити: зниження дохідності депозитних сертифікатів НБУ та їх синхронізацію з дохідністю ОВДП; інституційне оформлення механізму санації проблемних кредитів завдяки створенню спеціалізованої державної установи з управління проблемними

активами; стимулювання процесу відновлення іпотечного кредитування в межах державних програм підтримки.

**7. Знизилися ризики значного погіршення умов для інвестиційної діяльності при одночасному збереженні слабких мотивів для її всеохопного відновлення.** Стабілізація економічної ситуації в країні на тлі локалізації воєнних загроз, значного зниження ризиків для економічної діяльності внаслідок пошкодження та руйнування енергетичної інфраструктури, а також реалізація державних програм грантової підтримки розвитку підприємництва та фінансової підтримки іпотечного кредитування сприяли зменшенню впливу кризової ситуації в економіці на інвестиційну активність. Активізація державних капіталовкладень для цілей відновлення інфраструктури та зміцнення оборонно-промислового потенціалу країни стала одним із вагомих чинників відновлення інвестування в Україні у 2023 р. Фінансова підтримка міжнародних партнерів залишається вагомим джерелом інвестиційної спроможності уряду. Складна економічна ситуація, обмеження внутрішнього та зовнішнього попиту, обмежена доступність позикового фінансування стримують і без того слабку інноваційну активність компаній в Україні, яка передусім зосереджена на упровадженні розробок для посилення військового потенціалу країни, а також нетехнологічних маркетингових та логістичних інновацій.

**8. Становище у зовнішньоторговельній сфері значно поліпшилося на тлі припинення значних руйнувань активів компаній-експортерів та вибудовування відносно стійких логістичних маршрутів для експорту товарів.** Разом із тим, посилюються загрози непрогнозованих втрат експортерів унаслідок активізації блокування пунктів пропуску на західному кордоні з боку окремих представників бізнесу та активістів у країнах-партнерах. Логістичні перешкоди зумовили значне посилення сировинної спрямованості економіки України. Водночас поступове відновлення внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту обумовлювало розширення поставок товарів з-за меж України, що призвело до накопичення значного негативного сальдо в торгівлі. Посилення імпортозалежності зумовило загальне погіршення оцінки експертами впливу зовнішньоекономічних чинників на стан економічної безпеки.

**9. Транспортна галузь потерпає від безпрецедентних викликів та перешкод у виконанні своїх основних функцій** – забезпечення зв'язності України у внутрішньому та зовнішньому сполученні та створення позитивного мультиплікативного ефекту у супутніх галузях національної економіки. У 2024 р. зберігається високий рівень загрози перешкоджання руху вантажів та пасажирів – насамперед транскордонного, через руйнацію або пошкодження об'єктів транспортної інфраструктури внаслідок атак та обстрілів з боку російських окупантів, а також через інші ускладнення транспортної логістики, такі як односторонні обмеження вільного доступу українських вантажів на ринки окремих країн, перешкоджання транзитним перевезенням, блокування пунктів перетину кордону та магістральних транспортних шляхів. Попри високу результативність та затребуваність «гуманітарного» морського коридору, який замінив Чорноморську зернову ініціативу, він та його допоміжна інфраструктура лишаються уразливими до прямих атак, можливого мінування або піратства з боку збройних сил РФ, що підтримуватиме логістичні витрати вантажовідправників на високому рівні та, як наслідок, обмежуватиме фінансову результативність вітчизняних виробників. Незважаючи на зазначені загрози, за збереження існуючої динаміки воєнних дій можна прогнозувати подальше зростання обсягів експортних перевезень, насамперед тих, що здійснюються через морські порти, що позитивно впливатиме на умови та показники економічної діяльності в Україні.

Для оптимальної реалізації функцій вітчизняного транспорту у забезпеченні національної економічної безпеки протягом 2023–2024 рр. органи державної влади вжили низку ефективних заходів, які дозволили запобігти згортанню та наростити обсяги вантажних перевезень морським транспортом, залучити додаткову міжнародну допомогу розвитку та модернізації транспорту та інфраструктури України, стимулювати інвестиційну діяльність у портовій галузі, розбудовувати прикордонну транспортну логістику та закласти основу для подальшого нарощування показників діяльності транспорту у 2024 р.

В умовах затяжної війни на виснаження, активізації спроб системного знищення цивільної інфраструктури та порушення зв'язності України з боку РФ, транспорт продовжуватиме відігравати визначальну роль у стимулюванні економічного розвитку та відновлення, зміцненні загальнонаціональної стійкості та забезпеченні економічної безпеки нашої держави.

**10. Незважаючи на збереження активної фази війни, аграрний сектор вітчизняної економіки забезпечив стійкість продовольчої безпеки країни та залишився одним із активних учасників світового ринку продовольства.** Проте обстріли експортної морської інфраструктури та необґрунтоване блокування української сільськогосподарської продукції наземними коридорами підвищуватимуть логістичні витрати експорту сільськогосподарських культур. Крім того, здорожчання основних матеріально-технічних ресурсів (передусім пального, добрив та засобів захисту рослин) на тлі зниження фінансової бази більшості сільгоспвиробників призведе до перегляду структури посівних площ, спеціалізації підприємств й можливого їх виходу з аграрного бізнесу. Водночас, найкритичнішою загрозою стійкості функціонування аграрного сектора, а отже й забезпечення продовольчої безпеки держави, яка, до того ж, зберігатиметься і в майбутньому, є дефіцит трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві. Вимушене переміщення населення, призов чоловіків до ЗСУ призводять до нестачі робочої сили та збільшення робочого навантаження на жінок. При цьому брак персоналу відчувається як у самому виробництві сільгосппродукції, так й у суміжних аграрних напрямках діяльності: водіїв, трактористів, механіків, агрономів тощо.

**11. Розвиток та збереження людського капіталу потребує вжиття системних довгострокових заходів.** Окремі ризики соціальної безпеки демонструють суттєву зміну тенденцій. Так, попри значну частку домогосподарств, що оцінюють свій фінансовий стан як складний, відбувається помірне відновлення реальних доходів населення. Міграційні потоки, що були характерні у 2022 р., стабілізувались й наразі не несуть тих ризиків, які вони становили на початку повномасштабної війни. Натомість, центр уваги має бути зміщений у бік проблем внутрішньо переміщених осіб. Перш за все, швидкість збільшення їх чисельності сьогодні значно впала та малоімовірно, що вона надалі зростатиме хвилеподібно, як це було у 2022 р. Натомість найбільшим ризиком сьогодні є тенденції до маргіналізації та соціальної винятковості ВПО, що може стати на заваді соціальній стабільності держави та сталому відновленню у поствоєнний період.

При цьому найбільші виклики залишаються незмінними: **суттєве погіршення соціально-економічного становища вразливих верств населення на тлі втрати можливостей зайнятості та структурних диспропорцій на ринку праці й поширення бідності.** Формування трендів, характерних для військового часу, насамперед, асиметрії на ринку праці (попри зростання загального рівня працевлаштованості, спостерігається високий рівень безробіття серед молоді та людей старше 45 років на тлі того, що роль осіб старшого віку та молодих жінок на ринку праці починає суттєво зростати), не сприяє зменшенню дефіциту трудових ресурсів.

**Продовжує збільшуватись чисельність нових вразливих категорій громадян, що з'явилися внаслідок війни,** що потребує застосування персоналізованого підходу та врахування індивідуальних потреб при наданні допомоги з боку держави. У цьому контексті набуває особливої ваги й соціальна робота з ветеранами. Відтак вимоги до спроможності системи соціального захисту суттєво зростають.

Бойові дії безпосередньо впливають на стан довкілля, який продовжує погіршуватись. З точки зору детермінантів здоров'я, таке **погіршення спричиняє додатковий постійно зростаючий тиск на систему охорони здоров'я.** Остання, попри збереження своєї функціональності, демонструє певне зниження доступності медичних послуг у порівнянні із довоєнним рівнем. Найбільше від цього страждають люди, які проживають на тимчасово окупованих територіях та в зонах активних бойових дій. Сформувалася й тенденція до зниження якості медичних послуг.



12. У середньостроковій перспективі експерти очікують скорочення числа загроз помаранчевої зони майже удвічі. Найімовірніше, це пов'язується з очікуваним зменшенням рівня безпосередніх воєнних ризиків та переходом до відбудови країни. Таке припущення підтверджується тим, що експерти відзначають посилення у перспективі потенційного негативного впливу ризику відпливу капіталу з України та згорання інноваційної активності в економіці. Необхідність відновлення здоров'я ветеранів війни обумовлюватиме також посилення значущості ризику погіршення доступу до медичних послуг.

Разом із тим, у перспективі 2025–2027 рр. прогнозується посилення ймовірності загрози зменшення трудового потенціалу, що має бути пов'язано з очікуваним зростанням потреби у людському капіталі для реалізації завдань відновлення. Також експерти прогнозують зниження довіри до податкових та митних органів (що, вочевидь, вимагатиме впровадження легітимних інструментів податкового стимулювання відновлення та економічного зростання), а також зменшення фінансування наукових досліджень і розробок в умовах очікуваних тривалих бюджетних обмежень.

13. Проведене опитування щодо оцінок експертами готовності системи забезпечення економічної безпеки до ризиків та управління ними в мовах довготривалої війни дозволило встановити, що найгіршою виявлена готовність до ризиків для виробничої та інвестиційно-інноваційної безпеки – як найбільш комплексних складових економічної безпеки. З точки зору опитаних експертів, найрезультативнішим в управлінні ризиками для економічної безпеки в умовах війни виявився бізнес. Проте його роль у забезпеченні соціальної безпеки є поміркованою. У цій сфері провідна роль в управлінні ризиками відведена експертами міжнародним організаціям та країнам-донорам. Вони також прогнозовано відіграли визначальну роль у подоланні ризиків для фінансової безпеки.

Натомість заслугами органів державного управління визнано управління ризиками макроекономічної безпеки (щодо протидії економічному спаду, стримання інфляції) та фінансової безпеки (зокрема, у питаннях наповнення бюджету та збереження стійкості пенсійної системи).

Як найнижча оцінена результативність управління ризиками органами місцевого самоврядування (ОМС). Ймовірно, для такої оцінки далася ознака обмеженість повноважень ОМС за низкою важливих для економічної безпеки напрямів (зокрема, фінансова безпека). Разом із цим, доречно припустити недостатню поширеність інформації про досвід участі громад у реалізації актуальних завдань у сферах виробничої (релокація підприємств), соціальної (робота з ВПО), продовольчої (забезпечення стійкості продовольчих систем) безпеки.

14. Довготривала війна обумовлює кардинальну трансформацію викликів і загроз економічній безпеці, що актуалізує нагальну **потребу ревізії і модернізації підходів до забезпечення економічної безпеки України**. Це має бути закладено у майбутній Стратегії економічної безпеки, яка розроблятиметься після завершення війни, а мінімізація ризиків для економічної безпеки має посісти важливе місце серед пріоритетних завдань органів державної влади. Ключовими елементами майбутньої стратегії мають стати: розширення механізмів та інструментів діалогу з приватним сектором для розвитку спільного розуміння, виявлення та управління ризиками в контексті завдань економічної безпеки; забезпечення лідерства держави у згуртуванні суб'єктів економічних відносин навколо національних інтересів, насамперед щодо стійкості ланцюгів постачання критично і стратегічно важливих товарів; розширення інвестицій у приватні ініціативи, які відіграють стратегічну роль у забезпеченні економічної безпеки держави.

## ДОДАТОК

СКЛАД ЗАГРОЗ ЖОВТОЇ ЗОНИ: ТОЧКИ УРАЗЛИВОСТІ ТА ТОЧКИ СТІЙКОСТІ  
у 2024 році

Точки уразливості (ймовірність < впливовість ризику)	Точки стійкості/індиферентності (ймовірність > впливовість ризику)
<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Різкий економічний спад внаслідок згорання ділової активності в умовах війни, неможливості ведення бізнесу в окремих регіонах країни: в зоні бойових дій або ризиковій зоні (МБ)</li> <li>2. Відплив капіталу з економічної території України та релокація бізнесу за кордон (МБ)</li> <li>3. Зменшення трудового потенціалу внаслідок інтенсивних процесів міграції населення за кордон, значної частки ВПО, втрат цивільного населення внаслідок бойових дій</li> <li>4. Прискорення темпів деіндустріалізації економіки (ВБ)</li> <li>5. Зниження конкурентних позицій вітчизняних виробників на внутрішньому та зовнішніх ринках промислової продукції (ВБ)</li> <li>6. Збільшення часток низькотехнологічної та сировинної продукції у структурі промислового виробництва (ВБ)</li> <li>7. Погіршення фінансової стійкості пенсійної системи (ФБ)</li> <li>8. Погіршення доступу до кваліфікованої медичної допомоги (СБ)</li> <li>9. Масовий виїзд біженців за кордон (СБ)</li> <li>10. Руїнування інфраструктури виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування (ПБ)</li> <li>11. Значні матеріально-технічні та фінансові втрати частки сільськогосподарських виробників (ПБ)</li> </ol>	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Зниження приватного споживання (МБ)</li> <li>2. Брак довіри з боку громадян та бізнесу до податкових, митних органів (ФБ)</li> <li>3. Недостатній обсяг фінансування наукових досліджень і розробок (ІІБ)</li> <li>4. Релокація за межі України інноваційно активних компаній (ІІБ)</li> </ol>

## SUMMARY

The analytical expert report explores the transformation of challenges and threats to Ukraine's economic security under prolonged war conditions. The report contains an interpretation of the assessments obtained during the Third Wave of the Expert Survey conducted by the National Institute for Strategic Studies in 2024, as well as the results of the authors' own systematic research, which reveal the factors of stabilization of economic security in 2023-2024 and the preconditions for its strengthening in 2025-2027.

The report notes that following the initial shocks of the full-scale Russian invasion and the gradual adaptation of the socio-economic environment to wartime conditions, significant modifications have occurred in the mechanisms ensuring the state's economic security. This includes the activation of the national economy's compensatory capacities. Additionally, in the context of prolonged conflict, it is critically important to develop institutional tools to deter escalating challenges, particularly in relation to the availability of labor resources, supply chain resilience, and access to financing. The report highlights the significant stabilizing role of international financial and economic support, and the necessity for expansion and reconsidering of its use as a key short-term priority for governmental authorities.

The report underscores the imperative of rapidly adapting Ukraine's national economy to heightened military risks in the context of a protracted war. Entrepreneurship is poised to be a pivotal force in reinforcing economic security by fostering avenues for development and recovery. The report stresses the significance of amassing financial and material reserves, enhancing credit provision, and instituting sound policies in taxation, debt management, and monetary regulation to uphold macroeconomic stability and financial security. Sustaining critical supply chains and safeguarding them is crucial for economic security and demands coordinated interagency efforts. To alleviate risks in the investment and innovation security, there is an increasing need to broaden insurance schemes tailored to investors' elevated war risks, as well as to enhance partnerships with international specialized agencies. Strengthening industrial security depends on holistic support for enterprises, which requires the prompt restoration of damaged infrastructure and the deployment of strategies to protect and diversify logistics chains. The policy of ensuring social security in the conditions of a protracted war should include a change in the design of support for different segments of the population through the protection of employment and living standards, financial assistance, improved access to social services, as well as the expansion of programs for the rehabilitation and integration of internally displaced persons. Concerning food security, priorities include demining agricultural zones, rehabilitating agrarian infrastructure, backing farmers and agricultural firms, and ensuring the stability of supply chains and food availability for the population.

The report is addressed to civil servants, experts, researchers, entrepreneurs and business leaders, and all those interested in deepening the understanding of the genesis and formation of the system of the contemporary risks to the economic security of the state.